

**Středoškolská odborná činnost 2009/2010
Obor 16. Historie**

**Německý dům v Brně
Stavba bez historické paměti**

**Zpracovala: Šárka Navrátilová
Z ročníku MA na škole
Gymnázium Vyškov, Komenského náměstí 16, Vyškov 682 01
Konzultant: PhDr. Pavel Cibulka, CSc.
V Topolanech 2010
Jihomoravský kraj**

Výtisk č. -

„Jedes Gebilde, das durch die Menschenhand, Form und Körperlichkeit erhalten soll, lebt zunächst erst im Geiste der Menschen; es beginnt seinen Lebenslauf als Phantasie-Gebilde, als Luftschloss. Jeder Mensch ist in diesem Sinne ein Baumeister, denn jeder Mensch baut während seines Lebenslaufes eine Anzahl von Luftschlössern, und wahrlich, der ist wohl der Glücklichsste zu nennen, der die meisten und schönsten Luftschlösser baut.“

„Každý výtvar, který projde lidskýma rukama, aby získal svůj tvar a podobu, žije nejprve v duši člověka, začíná svůj život jako výtvar fantazie, jako vzdušný zámek. Každý člověk je svým způsobem stavitel, každý postaví za svůj život nespočet vzdušných zámků, a nešťastnějším bývá ten, který nejvíce svých vzdušných zámků vybuduje.“

Friedrich Wannieck

Prohlašuji, že jsem soutěžní práci vypracovala samostatně a v seznamu použité literatury a pramenů uvedla veškerou použitou literaturu a další zdroje včetně internetu.

V Topolanech 15. března 2010

Šárka Navrátilová

Na tomto místě bych chtěla poděkovat těm, kteří mi při psaní této práce podali pomocnou ruku. Z nich bych v první řadě chtěla jmenovat pana doktora Pavla Cibulku z brněnského pracoviště Historické ústavu Akademie věd ČR, bez nějž bych se tématu Německého domu v Brně nemohla nikdy začít odborně věnovat. Děkuji mu za jeho rady, nápady, podněty a připomínky, které můj výzkum s každým sezením posouvaly dál a pomáhaly mu získat svůj smysl. Poděkovat bych mu chtěla ale také za to, že mi vycházel vstříc a bral ohledy na mě, pro něj nejspíš místy úsměvné a pošetilé studentské domněnky a omyly. Jeho pomoci si upřímně vážím a jsem ráda, že mi ukázal, jak to chodí mezi profesionálními historiky.

Mé poděkování patří paní doktorce Janě Kolavíkové z Muzea města Brna, která mě vlídně přijala a pomohla mi zorientovat se ve sbírkách místního fotoarchivu i knihovny. Děkuji také panu řediteli tohoto muzea, doktoru Pavlu Ciprianovi, za propůjčení fotografií ze sbírek Muzea města Brna pro potřeby mé práce.

Za vyhledání pramenů v Moravském zemském archivu v Brně děkuji paní doktorce Boženě Kovářové. Jsem vděčná také za dobrou spolupráci s týmem Archivu města Brna při hledání archivních dokumentů. Chtěla bych poděkovat panu doktoru Františku Novákovi, řediteli Archivu města Brna, za povolení používat fotografické reprodukce archivních materiálů ze sbírek archivu.

Své poděkování bych chtěla vyjádřit panu doktoru Zdeňku Marečkovi z Ústavu germanistiky, nordistiky a nederlandistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, který byl tak laskavý a udělal si na mě čas, aby se mnou zkonzultoval problematiku německé kultury v Brně. Tím mi významně dopomohl vytvořit si vlastní názor na město, kterým se zabývám.

Přínosem pro mou práci byla také možnost porovnání s jinou studií na téma Německého domu. S jednou takovou jsem se setkala díky Christianu Frederiku Schultzovi, který je autorem magisterské práce *Das Deutsche Haus als Koordinationsstelle der Brüner Deutschen 1918-1939*. Děkuji tedy také Christianovi za jeho ochotu zpřístupnit mi výsledky svého výzkumu.

Děkuji učitelskému sboru na Gymnáziu Vyškov, který byl shovívavý i k mým absencím v průběhu roku, kterým jsem se nemohla vyhnout vzhledem k tomu, že velká část pramenného materiálu k tématu o Brně je uložena právě v krajském městě. Chci poděkovat především své třídní učitelce, paní magistře Věře Kubalákové, která tu je pro mě a mé spolužáky už třetí rok a stále nás trpělivě podporuje v našich zájmech. Za sebe jí děkuji především za důvěru, kterou do mě vkládá, ale také za její volný čas, který mým aktivitám věnuje.

Mými učiteli ve středoškolské odborné činnosti však nebyli jen vyučující na mé škole, ale mnoho dalších lidí, se kterými jsem se díky ní setkávala. Pokud bych mohla jmenovat, ráda bych poděkovala panu inženýru Miloslavu Hlaváčkovi a paní magistře Jitce Kačerové ze Sdružení na podporu talentované mládeže, kteří mi umožnili získat informace a cenné zkušenosti na svých seminářích, díky nimž jsem se dostala do kontaktu se skutečnými odborníky.

Děkuji také svým hodnotitelům avšak ne proto, aby byli při čtení příštích řádků shovívavější, ale protože mě upřímně těší jejich kritika. Těším se na každé další kolo, nezáleží na tom, jestli školní nebo krajské, protože vím, že se vždy dovím něco, co bych mohla ještě upravit, změnit nebo vylepšit, a zároveň budu moci diskutovat s někým, kdo mou práci zná, svým způsobem ji ocení.

Nikdy bych na poslední místo nechtěla stavět svou rodinu – proto v neposlední řadě mockrát děkuji také jí, protože mě stále vytrvale podporuje, a ať už se rozhodnu jakkoliv, stojí při mě. Velmi dobře si uvědomuji, že kdybych neměla tak skvělé rodinné zázemí, nikdy bych se ke svému koníčku, historii, nedostala.

Nechci ještě zapomenout vyjádřit své poděkování lidem kolem mě – spolužákům a přátelům. A byla bych ráda, kdyby mou „posedlost minulostí“ chápali stále tak trpělivě jako doposud.

Děkuji vám.

Anotace

Práce Německý dům v Brně, stavba bez historické paměti, sleduje budování kulturního a společenského centra brněnských Němců v 70. – 90. letech 19. století. Samotný Německý dům však stál na dnešním Moravském náměstí v Brně mezi lety 1891 – 1945, tedy i v pozdějším období, na které se tento výzkum už nezaměřuje. V povědomí tehdejších Čechů ve městě si získal špatnou pověst právě jako shromaždiště německého obyvatelstva, zatímco v současnosti o něm Brňané nevědí většinou ani to, že existoval. Pochopení postojů brněnských Němců v průběhu vytváření Německého domu je důležité pro popis dalšího vývoje česko-německých vztahů ve městě.

Tato studie popisuje tři fáze, ve kterých se formovaly myšlenky a plány na vytvoření Německého (spolkového) domu, a snaží se dojít k závěrům, proč byl úspěchem završen až třetí pokus, zatímco pro své jemu předcházející snahy si jeho zakladatelé nedokázali zajistit dostatečnou podporu. Nejvíce prostoru pak věnuje období 1882 – 1891, kdy se iniciativy chopil brněnský továrník Friedrich Wannieck.

Práce v souvislosti s formováním Německého domu vysvětluje také významy tohoto slovního spojení. Kolem Německého domu se v 19. století utvořila specifická sociální skupina německých obyvatel. Byla jí německá buržoazie, která cítila, že ztrácí své pozice ve městě. Z pocitu ohrožení pak na Moravě čerpalo německé národní uvědomění.

Německý dům nebyl jen tak ledajakou stavbou – poskytoval množství vyžití. Kromě hostince a kavárny tu byly umístěny koncertní a výstavní sály, zázemí německých spolků. V tomto směru někdy bývá chápán jako německý protějšek Besedního domu, českého spolkového domu otevřeného o dvacet let dříve. Ale toto vyjádření není přesné, protože dokud byla brněnská radnice německá, soustřeďovala se do tohoto bodu většina aktivit města, zatímco v Besedním domě se odehrávaly události důležité „jen“ pro Čechy. Protože ale Německý dům skutečně vznikl jako odpověď na Besední dům, snažili se jeho tvůrci ukázat, že Němci jsou schopnější a lepší, a tak se jejich spolkový dům měl porovnávat s kulturními centry světového významu, oproti tomu Besední dům měl zůstat důležitý pouze pro region. Údajem, který by pomohl tento postoj dokázat, je fakt, že v Německém domě byly druhé největší varhany na Moravě.

Po vzniku Československa v roce 1918 se však situace obrátila – němečtí občané našli „útočiště“ pro své menšinové aktivity právě v Německém domě, zatímco zbytek důležitých prostor získali pod svou kontrolu Češi. V Německém domě se tak nově začalo hrát třeba také divadlo.

Německý dům měl ve svém vlastnictví stejnojmenný spolek, který se díky jeho významu dostal do popředí společenského života v Brně a mezi lety 1907 – 1943 hrál roli nejdůležitější organizace brněnských Němců. Za 2. světové války pak předalo sdružení kontrolu nad německým Brnem politické straně NSDAP.

Německý dům v Brně, stavba bez historické paměti, sice zpracovává především okolnosti vzniku spolkového domu v Brně, dává je však také do souvislosti s vývojem jinde – brněnským Besedním domem, Německými domy v Ostravě a Praze.

Tento výzkum vychází z původních pramenů – především zpráv o dobročinných sbírkách na Německý dům a řešení problémů kolem stavby uveřejněných v denním tisku a záznamů o činnosti spolku z Moravského zemského archivu. Jako klíčový zdroj posloužil Festschrift Gustava Trautenbergera. Informace byly získány také ze sbírek Archivu města Brna a Muzea města Brna.

V přílohách jsou obsaženy podstatné úryvky původních textů a fotografická dokumentace k budově Německého domu. Součástí příloh je také časová osa, která usnadňuje orientaci v této problematice.

Klíčová slova: sociální problémy 19. století, Morava v 19. století, Brno v 19. století, česko-německé vztahy, německá společnost na Moravě, německá kultura na Moravě, spolkové domy, Německý dům v Brně

Annotation

The thesis “The German House in Brno, the building without historical memory,” deals with creation of cultural and social centre of Brno’s Germans in the 70’s and 90’s of the 19th century. However, the German House itself stood what is the nowadays the Moravian Square in Brno between the years 1891 – 1945, thus later, which the research does not deal with. It had a bad reputation by its Czech contemporaries; they saw it as a meeting place of German city population, whereas the present inhabitants of Brno mostly do not even know it existed. Understanding the German common attitudes in Brno during the formation of the German House is important for characterization of further development of Czech-German relations in this city.

This paper relates three periods, in which the ideas and plans for building-up the German (Club) House in Brno shape up. It tries to find a conclusion why only the third try was successful instead whereas the previous ones were not. The most space is devoted to the era of years 1882 – 1891, when a manufacturer Friedrich Wannieck took over initiative in this issue.

In context with formalisations of the German House the project explains also meanings of the phrase “the German House”. A specific social group of German inhabitants was formed around this place in the 19th century. It was the German middle-class, who had felt, it had been losing its status in Brno. There was grown German national revival drew from the feeling of imperilment.

But the German House wasn’t only a usual building – it offered many ways of enjoyment. Apart from the restaurant and café, auditorium, galleries and club-rooms were placed there. In that meaning it could be understood like German similitude of “Besední dům”, the Czech club house which was opened twenty years ago. But the formulation is not right, because when the town hall of Brno was under German rule, most city events were centralized at that point, while in “Besední dům” only actions important “only” for Czech people took place. But it is right to say that the German House really had arisen like as an answer to the foundation of “Besední dům”. Thus, the Germans endeavour to show that their nation is better and more able and their cultural centre could be compared with others around the world, but “Besední dům” had only local use. Data that would help to improve this fact is that there was the second largest organ in Moravia played right in the German House in Brno.

The situation changed after foundation of Czechoslovakia in 1918 – German inhabitants found sanctuary for their minority’s activities in the German House, while Czech public got the rest of significant storage. So from these times for example theatre started to play there.

The German House was owned by club of the same name, which got to the front of social life because of the importance of the house and it played the role of the most significant organization of Germans in Brno between years 1907 – 1943. During the Second World War the NSDAP party took control.

Although the German House in Brno, the building without historical memory, deals with primarily circumstances of foundation of the club house in that city, it also finds connections with development at other places – “Besední dům” in Brno, German houses in Ostrava or Prague.

This research is based on authentic sources – newspapers, which were written about beneficent gathering and resolutions of problems of the German House and data of the club called “German House” from the Moravian land archive. “Festschrift” of Gustav Trautenberger was used as a key source. Plenty of information were found also in collections and stocks of Archive of Brno city or Museum of Brno city.

There are remarkable fragments of original texts, photo documentation of the German House building and annexes material. A time lime, which makes orientation in the issue easier, is included in the appendix section.

Key words: social problems of the 19th century, Moravia in the 19th century, Brno in the 19th century, Czech-German relations, German society in Moravia, German culture in Moravia, club hall, the German House in Brno

Die Annotation

Die Arbeit „Deutsches Haus in Brünn, ein Gebäude ohne historisches Gedächtnis“ verfolgt den Aufbau des kulturellen und gesellschaftlichen Zentrums von Brünnern Deutschen in den 70. – 90. Jahren des 19. Jahrhunderts. Das Deutsche Haus selbst auf stand in dem heutigen Mährischen Platz in Brünn zwischen 1891 – 1945, so auch später als diese Forschung beschreibt. Im die Bewusstsein von tschechischer Öffentlichkeit gewann es den schlechten Ruf gerade als der deutsche Sammelplatz, während Brünnern Bewohner jetzt nicht mehr wissen, dass es existierte. Das Verständnis der Stellung von Brünnern Deutschen im Verlauf der Entstehung des Deutschen Hauses ist wichtig für die nächste Beschreibung von tschechisch-deutschen Beziehungen in der Stadt.

Diese Studie befasst sich mit drei Phasen, in denen sich Gedanken und Pläne für Deutsches Vereinshaus formiert und strebt danach, und versucht Folgerungen zu ziehen, warum erst der dritte Versuch erfolgreich war, während zwei vorige Versuche zu wenig Beistand fanden. Diese Arbeit ist zum größten Teil dem Zeitraum 1882 – 1891 gewidmet, wann der Unternehmer Friedrich Wannieck die Arbeit anfasste.

Die Arbeit erklärt auch nächste Bedeutungen dieser Wortverbindung im Kontext einer Gestaltung des Deutschen Hauses. Um das Haus bildete sich im 19. Jahrhundert eine spezifische gesellschaftliche Gruppe deutscher Einwohner. Das war deutsches Bürgertum, das fühlte, es verlor seine Positionen. Diesem Gefühl der Bedrohung entsprang danach die Nationalwiedergeburt von Deutschen in Mähren.

Aber Deutsches Haus war nicht nur ein gewöhnlicher Bau – es bot reiche Ausnützung an. Außer einer Gaststätte und einem Kaffeehaus waren hier auch Konzert- und Ausstellungssaal, Räume für deutsche Vereine. In dieser Hinsicht wird es manchmal als Gegenpol von „Besední dům“ betrachtet, dem tschechischen Vereinshaus, um zwanzig Jahre früher eröffnet war. Diese Äußerung ist nicht genau, weil es in der Zeit, in der Brünnern Rathaus unter deutscher Regierung war, im Deutschen Haus alle bedeutenden Veranstaltungen stattfanden, derweil Aktionen in „Besední dům“ nur für Tschechen wichtig waren. Aber weil Deutsches Haus wirklich als eine Antwort auf „Besední dům“ entstand, brauchten seine Gründer zu zeigen, Deutschtum ist besser und tüchtiger. Sein Werk sollte man mit ähnlichen Weltzentren vergleichen und „Besední dům“ sollte nur für Region bedeutend sein. Zum Beispiel war die zweitgrößte mährische Orgel hier ausgestellt, auf diese Weise wollte man beweisen, wie hoch das Niveau im Deutschen Haus in Brünn war.

Nach der Entstehung der Tschechoslowakei im Jahre 1918 änderte sich die Situation – deutsche Bürger fanden den Hort für ihre Minoritätsaktivitäten genau im Deutschen Haus, während die Tschechen den Rest von öffentlichen Räumlichkeiten unter ihre Kontrolle gewonnen haben. So begann man in dem Deutschen Haus begann auch das Theater zu spielen.

Deutsches Haus gehörte zum Besitz des gleichnamigen Vereins, der im Vordergrund von gesellschaftlichen Leben in Brünn dank der Bedeutung vom Haus geriet und zwischen den Jahren 1907 – 1943 die bedeutendste Vereinigung der Brünnern Deutschen darstellte. Im Laufe von dem zweiten Weltkrieg wechselte die Vereinigung mit der NSDAP bei der Kontrolle über das deutsche Brünn ab.

Die Arbeit Deutsches Haus in Brünn, ein Gebäude ohne historisches Gedächtnis bearbeitet zwar die Umstände der Entstehung des Deutschen Vereinshauses in Brünn, aber sie zeigt auch die Zusammenhänge mit der Entwicklung in anderen Orten – Brünnern „Besední dům“, Deutsche Häuser in Ostrau und Prag.

Diese Forschung geht von den originalen Quellen aus – Zeitungen, die über wohlthätige Sammlungen für Deutsches Haus und Lösungen von Bauproblemen schrieben, und Aufnahmen von Tätigkeit der Verein im Mährischen Landarchiv. Als Schlüssequelle diente Festschrift von Gustav Trautenberger. Informationen waren auch von Sammlungen des Stadtarchiv Brünn und des Stadtmuseums Brünn erhalten.

Die Beilagen enthalten die erheblichen Ausschnitte von primären Texten und Fotodokumentation vom Gebäude des Deutschen Hauses. Ein Teil von Beilagen ist die Zeitlinie, die Orientierung in diesen Fragen erleichtert, gespendet.

Schlüsselwörter: Sozialprobleme des 19. Jahrhunderts, Mähren des 19. Jahrhunderts, Brünn des 19. Jahrhunderts, tschechisch-deutsche Beziehungen, deutsche Gesellschaft in Mähren, deutsche Kultur in Mähren, Vereinshäuser, Deutsches Haus in Brünn

Obsah

Anotace	9
Annotation	10
Die Annotation	11
Obsah	13
Slovo úvodem	15
Když se řekne Německý (spolkový) dům v Brně	16
První pokus o založení Německého domu v Brně	18
Druhý pokus o založení Německého domu v Brně	19
Třetí pokus o založení Německého domu v Brně	23
Wannieckův kroužek přátel.....	24
Nová éra Freundeskreis ve významu okruhu	26
Spolek Deutsches Haus	31
Konečné řešení pozemkové otázky	34
Posilování německého živilu a spolupráce s něžným pohlavím.....	37
Podoba Německého domu a architektonická soutěž	40
Stavební práce kolem Německého domu	43
Financování Deutsches Haus.....	46
Otevření bran Německého domu.....	47
Ohlasy v českém tisku.....	53
Ohlasy v rakouském tisku	54
Další spolkové domy	55
Besední dům v Brně	55
Německé spolkové domy jinde	56
Metodika	58
Jazyková poznámka	61
Vysvětlivky	62
Zkratky	62
Vysvětlivky místních pojmů	62
Vysvětlivky názvů spolků	62
Závěr	63
Prameny a literatura	65
Archivní zdroje.....	65
Periodika	65
Použitá literatura	65
Další zdroje	67
Přílohy	69

Slovo úvodem

„Plácek“ v centru Brna vystřídal během své existence různá přízviska. Nesl už jména tak známých osobností, jako byl hrabě Lažanský, císař Josef II., či diktátor Adolf Hitler. Ve své době jej ale Brňané mohli znát a stále jej znají jako Rudé nebo Moravské náměstí. Všechna tato označení přinejmenším poukazují na jeho místo v dějinách moravské metropole. Svůj význam mělo svého času pro občanskou samosprávu, politický režim i národní citění. Přitom bychom zmínku o dnešním Moravském náměstí nemohli hledat v žádných dávných záznamech. Vlastně vůbec nepatří k nejstarším, které bychom ve městě mohli obdivovat. Toto důležité prostranství by se dalo datovat jen do roku 1852, kdy Brno přestalo být pevností. Do té doby v těchto místech čněly do výše akorát tak bytelné hradební zdi. A to, prosím, již od poloviny 13. století!

Moravské, tehdy ještě Lažanského, náměstí si zachovalo symboliku opevnění či hradu i dlouho po tom, co už po valech nebylo ani památky. Roku 1888 se tu totiž začala budovat pevnost zcela jiného rázu – Německý dům, v době své existence známý též jako Deutsches Haus, v některých pramenech pak označovaný jako „německý hrad“ či „hrad brněnského německva“. Ale jak se to v minulosti lidstva občas stává, i tato pevnost byla pokořena. Německý dům už tak nemůže být stavbou, kterou by v dnešním Brně obdivovali návštěvníci, přestože svým neobyčejným vzezřením by se snadno mohl stát pravým turistickým lákadlem. Kdybyste ho přece jen chtěli hledat, bylo by to nejspíš stejné jako s ostatními pozůstatky kultury brněnských Němců – pokud se budete snažit pohlednout pod povrch všednosti, zjistíte, že vlastně na ně narazíte na každém kroku.

Já sama mám jen letmou vzpomínku na to, jak jsem se, ještě zcela nevědomky, poprvé setkala s brněnským německým či německým brněnstvím. Bylo mi tenkrát asi deset a pravidelně se každý týden těšila na pondělní odpoledne, kdy jsem jezdila do Lužánek na dětské dílny. Pokaždé to pro mě bylo obrovské dobrodružství, protože Brno představovalo jakýsi zvláštní svět, ve kterém jsem se sama nedokázala orientovat s takovou jistotou jako všude jinde, kam jsem se do té doby dostala. Pamatuji si, že jedno takové odpoledne mě doprovázel tatínek, a protože nejspíš chtěl, abych lépe poznala město, místo toho, abychom jeli zpátky tramvají jako obvykle, šli jsme pěšky. A tak jsme spíš náhodou minuli i jedno docela obyčejné náměstí. Byla jsem jen dítě, takže jsem jej vnímala jako nesmírně rozlehlý prostor. A aby také ne, vždyť patří k těm největším ve městě! To místo na mě ale nezapůsobilo svou velikostí, ale prázdnotou, jako by se ztratilo v čase. Na dlouho se mi do mysli zaryl pohled do zeleného parku, uprostřed kterého něco chybí.

Na této cestě jsme samozřejmě narazili i na hodně jiných, mnohem více zajímavých věcí. Ty mě poměrně snadno nakonec dokázaly odpoutat od mého předsevzetí, že zkusím zjistit, co to je za náměstí, abych se tam zase někdy mohla vrátit. Na Moravské náměstí jsem se pak skoro osm let znovu nedostala. Brňanům se to možná bude zdát neuvěřitelné, ale já v Brně nežiji. Když už tam párkrát do týdne jsem, snažím se ušetřit čas, který zde strávím, a jezdím raději tramvají, takže některá místa mohu delší dobu míjet zcela bez povšimnutí. V hromadné dopravě bohužel už člověk většinou nedokáže vnímat atmosféru, kterou na něj dýchají starobylé ulice a prostranství.

Na Moravské náměstí jsem se tedy vrátila až loni v září. To už jsem samozřejmě věděla, co je to za místo, nejen jak se jmenuje, ale i že tu dříve stával právě Německý dům. V té době bylo zrovna v rekonstrukci, takže jsem na jeho otevřené prostranství musela jít skrz chaotické staveniště. A pak jsem najednou prošla parkem a zastavila se uprostřed, u osamocené kamenné fontány. V tu chvíli se mi zcela jasně vybavila vzpomínka z dětství.

Ač by se má zkušenost dala považovat za naprostou banalitu, mě svým způsobem dovedla k zjištění, že Německý dům je právě tím důležitým pozůstatkem německé kultury, i když tu už vlastně není. Je to díky tomu, že po něm zůstalo to bílé, nepopsané místo v budoucnosti Moravského náměstí. A určitě není jedinou nedochovanou památkou. Němci a Češi byli přece dva národy, které do sebe v průběhu historických událostí organicky vrostly. Jeden by bez vlivu toho druhého nikdy nemohl být takový, jaký jej známe. Vzájemné oddělení obou částí, tedy alespoň podle mě, nutně muselo znamenat vznik těžko zaplnitelných mezer.

Brněnský Německý dům se stal svědkem česko-německého odloučení o téměř sto let dříve, než k němu došlo. Pro někoho, kdo zná brněnské Němce jen jako menšinu, která si podvody dokázala zajistit převahu v městské samosprávě i zemské politice, by mohl představovat dokonce jeho symbol. A s vyhraněnými názory bychom se mohli určitě odvážit zajít ještě dál. Mezi českými obyvateli města si nikdy tato bezesporu zajímavá stavba nedokázala opravit svou špatnou pověst. Proto je možná lepší, že mezi současnými Brňany žádné zvěsti o ní už nekolují. Něco mi totiž říká, že veřejné mínění by nejspíš navázalo na dřívější, časem ověřené zkušenosti.

Vedle toho si ale myslím, že je načase si připomenout, kde se vlastně ten Německý dům v Brně vzal a čím se pro město měl stát. Ve své práci bych se tak chtěla vrátit na začátek, ještě před dobu, než myšlenky začaly ovlivňovat nacionalistické proudy konce 19. století a světové války století dvacátého. A budu ráda, pokud se mi v mé práci povede ukázat, že Německý dům nutně nemusel mít jen špatnou pověst!

Když se řekne Německý (spolkový) dům v Brně...

K tomuto pojmu můžeme v minulosti města Brna vztáhnout různé významy, které bych hned v úvodu své práce ráda objasnila. Jako badatelka, která jsem se tímto tématem několik měsíců zabývala, bych asi nejprve vyzdvihla Německý dům ve smyslu důležitého centra kultury německých obyvatel moravské metropole. Toto vysvětlení nám totiž pomůže získat určitý nadhled nad touto problematikou. Kolem zařizování Německého domu se svého času soustředila brněnská inteligence a honorace, která si postupně začínala uvědomovat, že pozice Němců ve městě jsou mnohem více zranitelné, než si je většinové mínění ochotné připustit.

Vzorce chování v rámci této sociální skupiny se dají s určitou rezervou vztáhnout i na zbytek brněnské společnosti. Politika rakouské monarchie totiž zapříčinila, že především učitelé, úředníci a podnikatelé v oblasti svobodných podnikání komunikovali německy a s tímto jazykovým prostředím se také ztotožňovali. Mezi Němce pak můžeme započítat také většinu brněnských velkopodnikatelů a některé drobné řemeslníky, přestože poslední skupina se začíná nejdříve členit na českou a německou.

V Brně jako průmyslové metropoli 2. poloviny 19. století ale vůbec nežily šlechtické stavy, respektive se tu nezdržovaly po celý rok. Příslušníci této třídy měli totiž svá sídla na venkově. Stejně tak bychom tu nenašli významný počet dělníků či zemědělců. V zemském hlavním městě totiž nacházeli uplatnění čeští dělníci z okolních osad. Nutno podotknout, že tyto obce místy přímo navazovaly na Brno, ale v zájmu toho, aby se nezměnily poměry mezi obyvateli českého a německého národa, se radnice usilovně bránila jejich začlenění do města. Německá pracovní síla vedle toho patřila mezi zvláštnosti. Při sčítání lidu se povedlo zaznamenat příslušníky k této vrstvě pouze mezi sloužícími u německých pánů, kteří však byli ovlivněni jazykovým prostředím domácnosti.¹

Pokud budeme brát tedy v potaz toto rozložení občanů Brna, dojdeme k závěru, že hlavní slovo tu měla německá buržoazie. A ke stejné třídě náleželi i iniciátoři vytvoření Německého domu jako kulturního centra a z počátku vlastně nepožadovali, aby se zároveň jednalo o zázemí pouze německého národa.

Společenským střediskem se však nemohlo stát jen tak ledajaké místo – hostinec nebo nájemní prostory, jako to měly zařízené jednotlivé spolky. Už od počátku bylo jasné, že pokud má Brno získat skutečné shromaždiště, musí to být honosná reprezentativní budova, která ohromí na první pohled. Později se však do hry zapojily i nacionální zájmy, ze stavby se stala pro německý lid otázka cti a Německý dům měl být pevností, která zastraší všechny případné nepřátele národa. A tak se dostáváme k další podobě, ve které můžeme tento dům vnímat.

Na druhé straně budovu Německého domu nelze bezvýhradně považovat za nacionální centrum německého Brna. Toto město prošlo během 2. poloviny 19. století v oblasti nacionálního pojetí složitým vývojem. Do historie budování Německého domu tak musíme připočítat i první pokus o zřízení spolkového domu v letech 1869 – 1870, kdy sice německy mluvícím občanům šlo o zařizení prostor, kde by se mohly pořádat společenské akce, zatím však nacionální pojetí celého podniku nemělo tak silný význam jako později. Šlo tu spíše o to, že „Němci“ měli lepší pozice k tomu, aby mohli projekt dotáhnout ke zdaru.

Teprve když se objevila myšlenka založit Německý dům v Brně podruhé, tedy v roce 1871, můžeme mluvit i o tom, že se brněnští Němci snaží vybudovat vlastní protějšek k českému Besednímu domu. Navíc je to období blízké k sjednocení Německa, které ovlivnilo také moravské Němce. V této souvislosti je tedy nejen v tisku idea spolkového domu poprvé spojována s německým národním uvědoměním.

Z architektonického hlediska je na Německý (spolkový) dům pohlíženo již od roku 1869, přestože se skutečnou výstavbou se začalo teprve v roce 1888. A během té doby se představy o jeho podobě v mnohém měnily v návaznosti na sociální změny. Konečnou podobu dokázal Německý dům získat až díky Friedrichu Wannieckovi, brněnskému podnikateli a mecenáši. Byl to právě on, který v roce 1882, po skoro deseti letech, opět oživil plány na výstavbu spolkového domu.

Díky Wannieckovi vám mohu představit ve své práci i další rozměr Německého domu. Tento název nosil také spolek, který ve městě působil mezi lety 1884 – 1943. Byl účelově založený, aby zajistil financování a výstavbu budovy. Během realizace takto velkolepého projektu se však dostal do popředí společenského dění a po jeho rozpuštění by v roce 1891 nebylo snadné najít nový subjekt, který by se ujal sjednocovací funkce německého národa.² Od otevření Německého domu po sedmi letech své existence spolek pozměnil stanovy a dál vykonával roli jeho zřizovatele. Jako pořadatel kulturních akcí pak před 1. světovou válkou definitivně převzal roli vedoucí organizace Němců ve městě. Takto přečkal i vznik první republiky, kdy se z vládnoucí skupiny ze

¹ A to třeba i v tom smyslu, že formuláře u sčítání lidu vyplňoval pán domu, jejich zaměstnavatel.

² To bylo možné až v uvedeném roce 1943, kdy roli německých spolků v soudobé společnosti přebrala politická strana NSDAP.

dne na den stala úředně uznávaná národnostní menšina. V této době bylo v jeho řadách kolem dvou tisíc obyvatel města.

Důležité informace o tomto spolku vybírá Lukáš Fasora: „Deutsches Haus (1884) – účelem spolku byla integrace stále diferencovanějšího německého politického života a stavba symbolu stvrzujícího německý ráz Brna z urbanistického a symbolického hlediska. V jistém slova smyslu produkt opožděné snahy brněnských Němců konkurovat společensko-kulturní funkci Besedního domu. Iniciátor spolku, vlivný továrník Friedrich Wannieck, svými nacionálně-radikálními názory strhával spolek na samé pomezí německoliberalního tábora.“³

Pro objasnění konečného významu existence Německého domu za Rakouska-Uherska si dovoluji použít citaci Jiřího Malíře:⁴ „Německý dům se po svém slavnostním otevření v květnu 1891 stal sídlem řady spolků (Deutscher Club, Schlaraffia, Gewerbeverein, Deutscher Journalisten- und Schriftstellerverein, Deutsche Volksbücherei, Deutsche Lesehalle). Kromě toho měl také kavárnu, restauraci a pivnici. Tak jako Besední dům i Německý dům se stal místem, kde se odehrávala většina přednášek, výstav, koncertů, slavností, manifestací, schůzí se zábavním, kulturním, ale i otevřeně nacionálním zaměřením. V Besedním domě na české straně a v Německém domě na německé straně se též často konaly porady poslanců a později i sjezdy politických stran a proběhla zde řada národních manifestací. V případě obou kulturních stánků tak šlo v podstatě o spolkové domy, které kromě prostorů pro spolkovou činnost, které si jednotlivé spolky dlouhodobě pronajímaly, nabízely i prostory pro širší kulturní činnost (divadlo, koncerty, přednášky, výstavy, čítárny, občerstvení).“

V rakouském Brně byl tedy Německý dům nejdůležitějším centrem městské kultury, i když zdaleka ne jediným. Mohl se svou velikostí a možnostmi využití rovnat světovým sáním, a proto se hlavní brněnské události odehrávaly právě zde. Tato budova díky tomu měla pro celou Moravu velký význam a nejen ve smyslu německého nacionalismu. Po vzniku Československa však došlo k podstatné změně – radnici ovládli Češi a místa, která měli Němci do té doby k dispozici, protože patřila brněnské obci, kterou ovládali, připadla najednou na potřeby české veřejnosti. Pro německý národ tak „zbyl“ Německý dům. Stal se bodem, do kterého se soustředila veškerá německá kultura, a jestli někdy mohl být považován za pevnost tohoto národa, je to právě od období první republiky.

Samotná stavba přežila své zakladatele – nejen Wanniecka, ale i spolek Deutsches Haus. Za druhé světové války byla bombardována, krátce poté vyhořela a nakonec byla v srpnu 1945 srovnána se zemí. Zde bychom tedy nejspíš našli i konec věčných významů slovního spojení „Německý dům“, chcete-li „Deutsches Haus“. Naštěstí je to s nimi tak složité i proto, že jsou navzájem provázány a jeden nelze oddělit od druhého. Poskytují nám proto dobrý příklad toho, že pokud už zrovna neexistuje původní budova nebo samotné kulturní centrum německého obyvatelstva, nemusí to nutně znamenat, že by Německý dům byl něčím provždy ztraceným. Já v něm například našla duchovní odkaz, který nám zanechal v záznamech a činnosti spolku Friedrich Wannieck. Jeho osobnost, ale hlavně víra ve schopnosti vlastního národa i nás ve 21. století může inspirovat prostřednictvím archivních pramenů a dobových článků. Jeho statečnost a obětavost pro druhé nám možná alespoň na okamžik může rozmlžit náš pohled, který v některých případech, když jej upřeme na německé etnikum, je temný i se silnými růžovými brýlemi.

Abych neztratila objektivitu hned v prvních řádcích, musím vás totiž ještě obeznámit s tím, jak byl Německý dům vnímán našimi předky, tedy v českých kruzích. A zároveň mohu doufat, že si tento názor neosvojíte a budete mít zájem číst i následující strany mé práce. Německý dům v češtině bez nadsázky patřil mezi vulgární výrazy. Tomu moc nepřidaly ani přední české noviny, které bezesporu měly na české veřejné mínění značný vliv. I kvůli nim jej řada českých občanů Brna považovala za symbol německého uvědomění si vlastní slabosti. Německý dům se měl stát pro Čechy sídlem neřesti, důkazem německé nestydatosti, která utiskuje český národ a podvodně se drží u moci...

Tyto xenofobní názory bohužel ne vždy byly zcela neopodstatněné. Zoufalá situace oslabené menšiny, která se po staletí považovala za nadřazený a ničím neohrožený národ, skutečně místy vyžadovala zoufalé činy. V některých případech proto nelze popřít nekalé praktiky, kterými si Němci zajišťovali suverenitu. A české listy si takových kroků samozřejmě rády všimaly. Jak to tenkrát opravdu bylo, o tom by bylo třeba zavést dlouhou diskuzi, protože každá strana má na stejnou událost odlišný názor, a je skutečně těžké zjistit, co se vlastně tenkrát stalo, natož na čí straně bylo vlastně právo.

K českému pohledu na Německý dům v té době bych však měla ještě doplnit, že stále zde platila základní pravidla tolerance, která zajišťovala, že oba národy mohly žít vedle sebe. Většina českých Brňanů si tak sice o

³ FASORA, Lukáš. Svobodný občan ve svobodné obci? Občanské elity a obecní samospráva města Brna 1851-1914, s. 111

⁴ MALÍŘ, Jiří. Společnost v Brně mezi Besedním a Německým domem. In: FRIMLOVÁ, Lea; GEIST, Zdeněk; ŠTĚDRONĚ, Miloš et al. Besední dům. Architektura, společnost a kultura, s. 15-16

Německém domě nepřečetla v tisku nic dobrého, ale druhý den jej zase ignorovala – myslela si o něm své, protože věděla, že na jeho existenci nic nezmění, nezajímala se o něj, ani tam nechodila.

Německý národ však Brno, které známe dnes, pomáhal utvářet už od jeho počátků a myslím si, že pro pochopení dnešní podoby města je dobré seznámit se i s jeho německou historií, přestože ne vždy nám musí být nutně sympatická.

První pokus o založení Německého domu v Brně

Na konci roku 1869 Franz Xaver Scheer vyslovil myšlenku vybudovat spolkový dům v Brně. Jeho idea je příznačně spojena s podnikem, který společně pořádala sdružení Männergesangverein, Turnverein a Schillerschiftung u příležitosti poctění významných osobností, kterými pro německé Brňany byli historik a spisovatel Ernst Moritz Arndt a básník a dramatik Friedrich Schiller. Oslavy spojené s odhalením bust obou jmenovaných na schodišti staré tělocvičny⁵ 7. prosince ukázaly výhody, které poskytuje spolupráce spolků při pořádání podobných akcí.

Přestože autorem nápadu byl předseda spolku Männergesangverein, její řešení převzal do svých rukou Mährischer Gewerbeverein. Několik jeho členů⁶ vzneslo v průběhu valné hromady, která se konala téměř po třech měsících od uveřejnění prvotního Scheerova návrhu, přesněji řečeno 10. února 1870, podnět na zřízení komise, která by se zabývala těmito záležitostmi. Její výhodou mělo být podle navrhovatelů hlavně to, že by probírala klíčové otázky realizace a následně by o svých závěrech informovala zbytek členů. Přípravná fáze projektu by tak do chvíle, než to bude nutné, nezatížila další program jednání německého živnostenského spolku.

Výkonný výbor Mährischer Gewerbeverein se rozhodl tuto možnost zvážit a po čtrnácti dnech vznik pětičlenného výboru svým podpisem povolil i jeho předseda Gustav Ritter von Schoeller. Členy této první organizované skupiny, která měla pracovat na projektu Německého domu,⁷ se na základě volby stali Josef Arnold, Karl F. Gierke, Carl Luz, Franz Xaver Scheer a Wilhelm Teuber, který byl pověřen jejím vedením.

Prvním rozhodnutím, které vzešlo z porad této speciální komise a bylo třeba schválit celým spolkem, se stalo přizvání dalších brněnských spolků a sdružení ke spolupráci. Mährischer Gewerbeverein tento návrh bez námitek schválil 24. března 1870. Pozvánku ke společnému jednacímu stolu pak obdrželo šestnáct německých organizací, které mohly mít zájem na vybudování spolkového domu.

Už na začátku tohoto shromáždění spolkových delegátů, v dobových záznamech označovaném jako Delegirten-Versammlung, se však ukázala hlavní slabina tohoto postupu – německé spolky nechápaly, proč by měla usilovat o jedno společné sídlo. Vždyť všechny fungující organizace musely mít základnu, kde by pořádaly svá setkání a akce. Na rozdíl od svých českých protějšků neměly takové problémy s prostory. Na konci 60. let se v nich scházeli většinou vlivní a majetní občané, kteří si dokázali své zázemí vytvořit a ohlídat.

Za ten menší z řady neúspěchů důležitého zasedání by se dalo považovat to, že se jej 1. dubna nezúčastnili všichni pozvaní zástupci. Z porady, která měla přinést výsledky klíčové pro další práci přípravného výboru, totiž vlastně žádné závěry ani nevyplynuly. Svolavatelé ze spolku Mährischer Gewerbeverein si totiž zřejmě neuvědomili, že je třeba přinést k jednání nejprve svůj vlastní program, kterého by se ostatní mohli ve svých úvahách a názorech chytit, popřípadě se mu i podřídit. I když ti, kteří se zúčastnili, měli nejspíš vůli se s projektem seznámit a nakonec jej třeba i podpořit, jejich představy se lišily navzájem natolik, že se společnost nemohla na ničem jednoznačně shodnout. Nakonec se povedlo odsouhlasit snad jen to, že by přípravný výbor měl nejprve vytvořit návrh, kterého by se zbytek mohl při dalším jednávání držet.

Komise v čele s Wilhelmem Teuberem se propříště alespoň poučila, jak je patrné z bodů, které se projednávaly na jejím příštím setkání. Pokračovalo se následovně: sestavením dotazníku, který by ověřil postoje a možnosti brněnských spolků. Pětice se sešla 24. dubna, aby splnila stanovený úkol a sepsala otázky, na které bude chtít od ostatních odpověď. Z dotazů, které byly k dopisu brněnským sdružením přiloženy, je patrné, co bylo potřeba vyřešit v první řadě a čemu se skupina po dobu své činnosti věnovala.

Na prvním místě se v anketě přípravný výbor jménem Gewerbeverein ptal, jestli je dotazovaný spolek ochotný spolupodílet se na zřízení brněnského spolkového domu. Pokud by jeho odpověď byla ano, chtěl dále vědět, jak by byl tento projekt schopný podpořit. Z tohoto pohledu bylo podstatné zajistit samozřejmě financování, takže v dotazníku organizátory zajímalo i to, jestli by mohl spolek nabídnout kapitál, případně na

---

⁵ Dnešní Údolní ulice

⁶ Jmenovitě šlo o návrh těchto členů: F. X. Scheera, Josefa Auspitze, Ruperta Böcka, A. Hlawatscheka, Georga Körtinga a H. Morgensterna.

⁷ Pozn. Tehdy se však celá záležitost pojímala spíše jako zakládání brněnského spolkového domu, o jeho nacionálním zaměření se ještě otevřeně nemluvilo.

stavbu v průběhu přispívat menšími částkami. Na srdci iniciátorům leželo také využití prostor této budovy, dále se tedy ptali na to, jaké prostory by spolek požadoval a jaký nájem by za ně by mohl platit.⁸

Dotazník byl po svém schválení na zasedání Gewerbeverein rozeslán s žádostí o vyplnění třinácti vybraným, mezi kterými bylo například učitelské, pěvecké, přírodovědecké, lékařské, notářské nebo živnostenské sdružení.⁹ Takto živnostenský spolek učinil na konci dubna 1870. Předpokládalo se, že by dotázaná sdružení mohla vyhovět jeho přání a odpovědět do čtrnácti dnů, nakonec se ale jejich odpovědi shromažďovaly jen pomalu a taková reakce de facto ukončila veškeré další snahy – vyplněné ankety se zpět vracely v průběhu května a června, vesměs bez jakékoliv kladné odezvy, nadšení nebo projevů vstřícnosti. Byly plně výmluv a zdaleka ne všechny spolky se vůbec obtěžovaly s odpovědí.

Na dalších schůzích spolku Mährischer Gewerbeverein¹⁰ už nepadla v souvislosti s pokusem o spolkový dům žádná zmínka: „In der am 17. November abgehaltenen Versammlung des mährischen Gewerbevereins fand des Vereinshaus keine Erwähnung mehr, und in der Verhandlungsschrift der 10. ordentlichen Jahresversammlung vom 16. Februar 1871 findet sich diesem nationalen Unternehmen vollends keine Spur.“¹¹

Řešení cestou spolupracujících spolků se tedy neukázalo jako nejšťastnější. Projekt ztroskotal, protože německý národ v Brně nepocítoval potřebu sjednocení se, ať už ve veřejných nebo soukromých otázkách. Nutno ale připomenout, že v prvním „budovacím“ období v průběhu několika měsíců na přelomu let 1869 – 1870 vlastně nikdy nepadla zmínka o nacionální náplni tohoto projektu. Německý nacionalismus se na Moravě objevuje pouze v uzavřených skupinkách, které nemají možnost ovlivnit většinou německou společnost. Zbytek německé veřejnosti je pevně přesvědčen o své pozici v Brně. Ke společným jednáním byly přizvány německé spolky, na které měla vazby německy hovořící buržoazie,¹² z jejíž strany přišla první iniciativa. To byla totiž ta společenská vrstva, která měla vazby v oblastech spolkového i hospodářského života města Brna, kde by tento zajímavý podnik mohl hledat podporu a dokázat propojit dva zdánlivě odlišné světy.

Druhý pokus o založení Německého domu v Brně

Třebaže se poprvé mluvilo o plánech vybudovat brněnský spolkový dům spíše v uzavřené společnosti a nakonec od nich muselo být upuštěno kvůli malé podpoře, našli se lidé, které tento nápad zaujal a rozhodli se jej vzkřísit. Po roce se brněnský Männergesangverein usnesl na tom, že bude usilovat o zřízení německého spolkového domu. Na zasedání spolku ze dne 12. července 1871 však navíc bylo dohodnuto, že protentokrát vezmou členové projekt do svých rukou.¹³

---

⁸ „Ist der Verein geneigt, zur Errichtung eines Brünnner Vereinshauses mitzuwirken? Und wenn ja, in welcher Weise kann er diese seine Mitwirkung zusagen? Kann er hiezu mit einem Capitale oder nur mit einem Zinsbeitragen und in welcher Höhe beisteuern? Welche Localitäten bedarf der Verein zu seinen Zwecken und wie groß ist der ungefähre Flächenraum derselben? Welche von den angegebenen Localitäten bedarf er permanent, welche nur vorübergehend? Welchen jährlichen Mietzins wäre der Verein für die verlangten Localitäten zu Zahlen im Stande?“ | TRAUTENBERGER, Gustav. Festschrift zur Eröffnung des Deutschen Hauses in Brünn am 17., 18. und 19. Mai 1891, s. 2

⁹ Mezi obeslanými spolky konkrétně byly Apollo, Hist. – stat. Section, Fortschrittsverein, Lehrerverein, Männergesangverein, Musikverein, Naturforschender Verein, Zweig-Schillerschiftung, Merkur, Consumverein, Verein praktischer Ärzte, Verein der Notare, Gewerblicher Creditverein.

¹⁰ Nejbližší větší schůze spolku se konala 17. listopadu 1870. Dále by z tohoto pohledu mohla být zajímavá ještě výroční valná hromada 16. února 1871, ze které byl dokonce vydán i sborník, ale ani v něm žádné stopy po jednání k této věci nejsou.

¹¹ TRAUTENBERGER, Gustav. Festschrift zur Eröffnung des Deutschen Hauses in Brünn am 17., 18. und 19. Mai 1891, s. 2

¹² Provoz spolků vyžadoval značné finanční prostředky. MALÍŘ, Jiří. Společnost v Brně mezi Besedním a Německým domem. In: FRIMLOVÁ, Lea; GEIST, Zdeněk; ŠTĚDRŮN, Miloš et al. Besední dům. Architektura, společnost a kultura. Brno: Státní filharmonie Brno, 1995. 252 s. ISB 80-7028-071-9; s. 22: „Členy těchto prvních národních spolků se proto stávaly jen osoby hmotně nezávislé, které mohly vést poměrně nákladný způsob společenského, zájmového a národního vyžití. Členství v národně kulturních spolcích tak bylo projevem národního uvědomění každého jedince, ale i určitého společenského postavení. (...) Základna národní společnosti v Brně zůstávala dlouho omezena jen na malý, i když cílý kruh jednotlivců, kteří byli zapojeni takřka ve všech spolkových a podnikatelských aktivitách.“ Potřebnými penězi disponovaly jen střední a vyšší vrstvy. U té nejvyšší honoračních však platila stále jakási rivalita vůči měšťanstvu, neměla tedy většinou ani zájem podílet se na buržoazních zábavách, mezi které patřily právě spolky.

¹³ Na rozdíl od předchozí akce, kdy sice s nápadem přišel předseda jejich spolku, ale veškeré závazky převzal Mährischer Gewerbeverein.

Na programu tohoto červencového zasedání se hned projednalo i to, zda by bylo možné vyčlenit ze sdružení Männergesangverein skupinu, která by se přímo zabývala otázkami Německého domu.¹⁴ Prozatímne byl vytvořen přípravný výbor, do kterého pod vedení Ferdinanda Kurze zasedli Debois, Opustil, Todl, Ritsch, Zukunft, Markl, Holzer, Gödel, Grindl, Bartelmus, Wutschek, Bidrich, Janowitz a Skara.¹⁵ Jejich nejdůležitějším úkolem bylo prověřit, zda je možné projekt takového rozsahu vůbec realizovat, nebo zda by se do něj pěvecký spolek raději ani neměl pouštět.

Brněnské německé noviny Tagesbote aus Mähren und Schlesien hned následující den psaly o tom, že se spolek rozhodl pokusit vybudovat německý spolkový dům. Z nálady zřejmě prvního článku,¹⁶ který byl této problematice věnován, je patrné, že se Männergesangverein obával skepse, která by jeho úsilí mohla překazit hned na začátku. Počáteční snahy tak prý mohou u některých lidí vzbuzovat soucitné úsměvy, přestože tato malá skupina tím, že vzkřísila myšlenku díla důležitého pro všechny brněnské německé spolky, jistě nebude mít problém brzy získat silnou podporu. Její činnost měla být totiž s radostí vítána a horlivě následována všemi brněnskými sdruženími.¹⁷

Po dvou dnech od chvíle, kdy Männergesangverein oživil projekt spolkového domu, se už povedlo mezi členy spolku vybrat úctyhodnou sumu ve výši 7 750,05 zl.,¹⁸ která už mohla jeho činnosti v této oblasti dodat skutečně na vážnosti. O týden později se podařilo vložený kapitál téměř zdvojnásobit. I tak ale bylo od počátku jasné, že pokud má být skutečně Německý dům postaven, bude třeba zvolit odlišný způsob financování, než který byl použit předtím a neosvědčil se. V praxi to znamenalo nespolehat jen na dobrovolnou dohodu německých spolků, když mají ve svých stanovách uvedené rozdílné záměry pro svou činnost a své vlastní specifické potřeby.

Finance byly tou hlavní otázkou k vyřešení pro přípravnou skupinu, kterou spolek Männergesangverein zvolil 20. července 1871.¹⁹ Bylo určeno, že pod vedením Samuela Steinbrechera budou spolupracovat: Debois, Kurz, Ripka jun., Gödl, Krones, Lehmann, dr. Sander, Zukunft; jako náhradníci: Holzer, Starda, Janowitz a Wrani.

Přestože v tuto chvíli nebylo ještě úplně jasné, jak by přesně měla být stavba financována, hned následující den vyzvaly noviny Tagesbote²⁰ německé občany k přípravě na finanční spoluúčasti a podpoře takto významného projektu. Článek tvrdí, že se očekává podíl příčinnivého publika.²¹ A tak prý každému, kdo se bude chtít tohoto skvělého podniku účastnit, bude umožněno, aby si podle libosti a vlastní úvahy zakoupil jeho akcie.²² Na základě aktivit přípravného výboru pro záležitosti Německého domu bylo toto tvrzení potvrzeno 21. září 1871 – stavbu nebude platit ze svých prostředků spolek za pomoci anonymních dárců z řad veřejnosti, ale bude založena akciová společnost, prostřednictvím které budou financovány všechny potřebné náklady. Majitelé akcií měli svůj původní vklad získat zpět díky vysokému potenciálu budovy pro výdělečnou činnost. Počítalo se s tím, že by se mohly podle prvotních návrhů sdružení Mährischer Gewerbeverein pronajímat prostory jiným spolkům, vedle toho se tu ještě měly konat společenské akce jako plesy, divadelní představení,

---

¹⁴ V této fázi bych si označení „Německý dům“ dovolila poprvé oprávněně použít vzhledem k tomu, že se mezitím stavěl český Besední dům a už bylo na pozadí patrné, že Němci v Brně budou potřebovat vybudovat jeho německý protějšek. Pro období prvního pokusu bych se však přikláníla k tomu, aby byl podnik označován spíše jako brněnský nebo německý spolkový dům.

¹⁵ Tagesbote aus Mähren und Schlesien 21, č. 161, 15. 7. 1871, s. 4, Deutsches Vereinshaus!

¹⁶ Tagesbote aus Mähren und Schlesien 21, č. 159, 13. 7. 1871, s. 4, Deutsches Haus.

¹⁷ „Möge von Manchen mit mitleidigen Lächeln die zur ersten That sich gestaltet Idee angesehen werden, so sind diese angeblich im kleinen Kreis erzielten Beträge und die erweckte Begeisterung für die allen deutschen Vereinen Brünns hochwichtige Sache demnach sehr schätzenswerthe Resultate, die nur mit der größten Freude begrüßt, die nur mit der wärmsten Befürwortung zur Nacheiferung sämtlichen deutschen Vereinen Brünns nahegelegt werden können, diesen löblichen Zweck durch kräftigste Unterstützung ein recht baldiges Erreichen zu ermöglichen.“ | Tamtéž

¹⁸ Tagesbote aus Mähren und Schlesien 21, č. 161, 15. 7. 1871, s. 4, Deutsches Vereinshaus!

¹⁹ Toto datum je uváděno alespoň v Tagesbote aus Mähren und Schlesien 21, Nr. 166, 21. 7. 1871, s. 3-4, Deutsches Vereinshaus., podle pramene TRAUTENBERGER, Gustav. Festschrift zur Eröffnung des Deutschen Hauses in Brünn am 17., 18. und 19. Mai 1891, s. 2 – 3 byl výbor zvolen až 22. července. Důvěru bych vzhledem k povaze zdrojů vkládala spíše do údajů otištěných v Tagesbote

²⁰ Tagesbote aus Mähren und Schlesien 21, č. 166, 21. 7. 1871, s. 3-4, Deutsches Vereinshaus.

²¹ Pozn. toho, které bude strženo významem podniku spolkového domu a bude se chtít přidat.

²² „Es läßt sich eine solche werththätige Theilnahme des Publikums umso mehr erwarten, als as Jedem, der an dem schönen Werke sich betheiligen will, möglich gemacht ist, seine Theilnahme nach seinem Ermessen und Belieben zu bewerkstelligen, da, wie wir hören, die Einzahlung des gezeichneten Beitrages in Monatsraten (...) zu vollführen gestattet ist.“ | Tamtéž

koncerty, přednášky, soukromé oslavy i veřejné slavnosti, zasedání... Možnost zakoupit akcie v hodnotě 50 nebo 100 zl. měl dostat každý, kdo chtěl zhodnotit své úspory a přispět ve prospěch dobré věci, jak dokazuje i výše uvedená citace.

Zároveň s tímto rozhodnutím byla vyhlášena lhůta do konce října 1871. Během ní se měly k účasti na stavbě přihlásit také další spolky, pokud by o to měly zájem. Společná porada přípravného výboru a zástupců spolků se pak konala 25. listopadu, jak se zmiňuje Tagesbote.²³ Zasedání se zúčastnili: Josef Auspitz (Schillerstiftung), Ludwig Baumann, dr. Wenzel Hruby (Leseverein), Ferdinand Debois, Alois Gödl, Max Holzer, Emil Kroner, Ferdinand Kurz, Hugo Lachmann, Josef Ripka, Edmund Zukunft (Männergesangverein), dr. Adolf Franckel, Otto Kitzler (Musikverein), Leopold Hausse, Gustav Ritter von Schoeller (Mährischer Gewerbeverein), dr. Gustav Heschl, Leopold Putzker, M. R. Rohrer, Wilhelm Teuber (Lesehalle), Franz Xaver Scheer, Hermann Hoffmann, Adolf Gelb (Turnverein), Josef Kafka, Gustav von Nietzl, Johann Schön (Naturforschender Verein), Moritz Kellner, Eduard Schnel (zástupci obecní rady), Fritz Klepetař (Merkur), Johann Klima, Ernst Wenz, (Verein der Fabriksangestellten), Gustav Blachky (Stenographen-Verein), Heinrich Schubert a Albert Tomaschek (Arbiter-Bildungs-Verein).²⁴

Ze zprávy jednatele přípravného výboru Männergesangverein, Ferdinanda Kurze, kterou přednesl na shromáždění delegátů, se dovídáme bližší podrobnosti o činnosti této skupiny během měsíců srpna a září 1871. Jejich výbor se scházel pravidelně každých čtrnáct dní. Na prvním zasedání od svého zvolení, tedy 5. srpna, byl hierarchicky uspořádán²⁵ a jeho členové si rozdělili pole své působnosti. Od porady 19. srpna se začalo diskutovat o konkrétních možnostech akciové společnosti – byl stanoven způsob braní příspěvů, termín a forma jejich splatnosti. Přípravovaný finanční plán se měl odvíjet právě od této původní dohody. Ve svém projevu si referent chválil podporu, kterou jim vyjádřil nejen starosta Brna Christian d'Elvert, ale také ostatní spolky, které se rozhodly pomoci, ještě před zasedáním udělaly dobrovolné sbírky mezi svými členy a vyjádřily tak svou ochotu přispět.²⁶

Dalším bodem jednacího programu byla ustanovení o stavbě Německého domu. Zástupci spolků měli za sebe zvolit šestičlenný výbor, který by plnil úkoly svěřené shromážděním. Do něj byli vybráni dr. Sturm, dr. Hesch, Gustav Ritter von Schoeller, Wilhelm Teuber, Leopold Putzker, Josef Auspitz a jako náhradníci Leopold Hausse, Josef Max Ripka. Do kompetencí této, v pořadí již druhé, skupiny zabývající se projektem německého spolkového domu spadalo sepsání návrhu stanov, nabídnutí akcií veřejnosti, získání kupců a následné řízení projektu, které spočívalo především ve stanovení dílčích komisí, jež by se zabývaly jednotlivými oblastmi stavby.²⁷

Kontrolu nad projektem si však stále ponechával Männergesangverein. Jeho výbor, často vystupující pod označením Vereinshaus-Comité, fungoval zároveň se skupinou delegátů, která nesla označení Delegirten-Comité. O vůdčí pozici spolku svědčí i jeho akce pořádané ve prospěch podniku. Jedním z takových bylo koncertní provedení „Ödipus auf Kolonos“ od skladatele Mendelsohn-Bartholdyho v německém městském divadle,²⁸ kterým se 30. března 1872 povedlo pěveckému sboru získat významný finanční obnos. O roli tohoto spolku v celé věci se můžeme přesvědčit i na příkladu události na začátku května, kdy zástupci brněnských německých spolků přednesli jménem své pracovní skupiny vlastní návrh stanov, ale Männergesangverein měl k němu své výhrady, a proto musely být listiny přepracovány.

po zimě napsal Tagesbote²⁹ o Německém domě až 16. května 1872, kdy se konalo zasedání Männergesangvereins-Comité, na které byli pozváni i přispěvatelé do stavebního fondu. Z této zprávy máme jedinečnou příležitost nahlédnout do problému přípravy stanov akciové společnosti. Od podzimu 1871 se v projektu výstavby spolkového domu angažovaly dvě skupiny – již výše uvedené Männergesangvereins-Comité a Delegirten-Comité. Druhá měla na starost především přípravu stanov, zatímco v kompetenci první jmenované i zřízené byly otázky samotné realizace. Ke sporu mezi nimi došlo ve chvíli, kdy výbor delegátů předložil svůj návrh stanov, který ze samotného spolkového domu dělal otevřeně výdělečný podnik, ve kterém by měli právo rozhodovat jen držitelé největších podílů. Oproti tomu Männergesangverein bral spolkový dům jako záležitost prospěšnou brněnské obci a jejím obyvatelům. Počítal s tím, že by všem akcionářům po letech vyplatil jejich

²³ Tagesbote aus Mähren und Schlesien 21, č. 268, 26. 11. 1871, s. 4-5, Deutsches Vereinshaus!

²⁴ Celkem tedy 39 pánů

²⁵ Předseda: Samuel Steinbrecher, zástupce předsedy: Ripka, jednatel: Ferdinand Kurz, pokladník: Lachmann

²⁶ Např. Stenografen-Verein, Verein für Fabriks-Angestellte

²⁷ Mährisch-schlesischer Correspondent 12, č. 113, 18. 5. 1872, s. 2, Zum Baue eines deutschen Vereinshauses in Brünn.

²⁸ Dnešní Mahenovo divadlo

²⁹ Tagesbote aus Mähren und Schlesien 22, č. 112, 16. 5. 1872, s. 3, Vom deutschen Vereinshause., ale TRAUTENBERGER, Gustav. Festschrift zur Eröffnung des Deutschen Hauses in Brünn am 17., 18. und 19. Mai 1891 na s. 3 uvádí datum 17. května 1872

vklad s patřičným zúročením zpět jako odměnu za jejich pomoc. Stavba by pak mohla zůstat veřejným majetkem a přejít do správy obce. Tato úprava pak nakonec zvítězila a skutečně byla předložena příspěvatelům jako závazná.

Při té příležitosti bylo předneseno také jedno upozornění, které se týkalo problému neopouštějícího německý spolkový dům až do jeho otevření v roce 1891. Do doby zmíněného jednání totiž sice byly připsány akcie v celkové hodnotě 54 900 zl., ale pouze za 11 000 zl. jich bylo zapláceno skutečnými penězi, zbylé transakce proběhly pouze na úrovni dlužních papírů. Takový postup nezaručoval, že peníze skutečně poslouží svému účelu v případě, že podnikatel, který takový přípis vydal, zemře nebo zkrachuje. Druhá překážka, kterou bylo třeba překonat, se opět týkala financí – stranou tomuto podniku stáli nejbohatší občané města Brna, kteří mohli realizaci významně napomoci,³⁰ ale dosud se je nepovedlo přesvědčit o výhodách jejich spoluúčasti na takovém podnikání.

I když nebyl projekt ještě úplně zastřešen po finanční stránce, počítalo se s výstavbou velkolepé budovy. Profesor J. Laizner už měl dokonce připravené předběžné architektonické plány. Dvoupatrový symetricky uspořádaný dům měl poskytnout dostatek místa pro dva plesové sály, restauraci i kavárnu. Přístřeší tu měly najít spolky Mährischer Gewerbeverein, Musikverein, Männergesangverein, Naturforschender Verein a Kaufmännischer Verein. Dále tu mělo být průmyslové muzeum a veřejná knihovna, předpokládalo se, že by se ve spolkovém domě mohly nacházet také výstavní a koncertní sály. Laiznerovy plány byly jednohlasně odsouhlaseny, na uskutečnění takto náročného projektu bylo ale potřeba získat mnoho financí.

Z debat Männergesangverein vyplynulo, že by k vyřešení finanční situace mohlo napomoci svým příspěvkem i město, které mělo nakonec stejně stavbu převzít jen za symbolickou hodnotu. Když byl však tento postup předložen městskému zastupitelstvu, nesetkal se takovým nadšením, jak se předpokládalo. Rada města s přijetím závazného rozhodnutí váhala až do podzimu a pak se zase Brno připravovalo na 5. světovou výstavu do Vídně v následujícím roce. Tato jednání tedy vyzněla do ztracena, jak se alespoň zdá podle všech německy psaných záznamů.

Když se Němci na město obrátili se svou žádostí, kritizovala tento krok Moravská orlice: „Tážeme se, čími to penězi dělá se spolkový život v Brně. – To zase hrozný poliček obyvatelstvu českému, povážeme-li, co vše se dalo a děje při stavbě spolkového domu českého, a ten přece nešel žebrat o podporu do radnice, nechtěl místo zadarmo – nestál žádného německého bídrmana ani halíř, a přec by jej každý, kdo jde kolem, pohltil nebo poslal někam k šípku, dobrého kamene by na něm nenechali, v blátě by jej utopili a všemožné příkoří učímili – a přec nestál ani halíř ‚obecní pokladnu‘ – a tam? Spolkový dům německý! Spravedlnosti a nestrannosti, zakryj si obličej!“³¹

O tom, jak se nakonec zemské hlavní město Brno v čele se starostou Christianem d'Elvertem postavilo k podniku německého spolkového domu, se překvapivě dovidáme až z českých novin. Ty se v jednom ze svých článků na začátku roku 1873 zabývaly kritikou městského rozpočtu a nemohly si nevšimnout naplánovaného vydání: „Ale abychom nepřehlédli oněch 40 000 zl., které jsou stanoveny na vydání již nyní nejenom předvídané, nýbrž ustanovené. Čtenářové naši zajisté si pamatují, co slíbil purkmistr d'Elvert deputaci, která k němu přišla za příčinou stavby německého domu spolkového. – Ano, ty tisíce mají být vyhozeny jakožto nezúročitelná půjčka ze strany až přes cenu svého majetku zadluženého města na německý dům spolkový. (...) Nyní však chce vyhodit (obec) v tak kritickém postavení městských financí čtyřicet tisíc na německý dům spolkový a ještě zamýšlí darovat jeho společnosti zdarma staveniště!“³²

Co to vše však bylo platné, když rok 1873 se zapsal do dějin především propadem všech očekávání, které vzbuzovala 5. světová výstava ve Vídni, spojeným s krachem vídeňské burzy, po kterém začali také akcionáři společnosti spolkového domu požadovat navrácení svých příspěvků. Na zasedání 23. října 1873 musel nakonec výbor přistoupit na to, že vyhoví těmto požadavkům. O měsíc později, 16. listopadu, se začalo s prvními výplatami. Do konce roku se pak povedlo vrátit 27 252 zl., zatímco zbytek nikdo nenáročoval a propadl tedy do spolkového jmění Männergesangverein.

I druhý pokus, na kterém lze rozeznat náznaky toho, že se organizátoři výstavby spolkového domu poučili z chyb svých předchůdců, skončil nezdarem. Byla ale skutečně příčinou nezdaru hospodářská krize? Kvůli pádu akcií na vídeňské burze musela být sice velká část příspěvků vrácena, ale to ještě nemusí znamenat, že by se spolkový dům povedlo postavit v případě, že by k něčemu takovému nedošlo.

³⁰ Dokázat to jde i na případu českého Besedního domu, kde hlavní finanční tíhu nesli skutečně ti nejbohatší. | MALÍŘ, Jirí. Společnost v Brně mezi Besedním a Německým domem. In: FRIMLOVÁ, Lea; GEIST, Zdeněk; ŠTĚDRONĚ, Miloš et al. Besední dům. Architektura, společnost a kultura, s. 29

³¹ Moravská orlice 10, č. 247, 12. 12. 1872, s. 2, Německý dům spolkový.

³² Moravská orlice 11, č. 3, 4. 1. 1873, s. 1, Náš majetek v Brně.

Skupině kolem Männergesangverein se snad dařilo překonat počáteční nedůvěru, kterou vzbuzovalo budování Německého domu, ale nedokázala už zajistit svému projektu dostatečnou podporu. Proč? První úspěchy ve vyjednávání se zástupci spolků i při prodeji akcií lze možná přičíst diplomatickým schopnostem a poučení, které si zakladatelé mohli vzít od svých předchůdců. Zároveň však nelze opomenout roli, kterou sehrály dobové události – druhý pokus o založení německého spolkového domu spadá do období, kdy se české veřejnosti z Brna a okolí dařilo budovat si vlastní zázemí pro své spolky, Besední dům. V tuto chvíli se na scéně najednou objevuje nacionální podtext, kvůli kterému samozřejmě k této akci nemohli být přizváni brněnští Češi. Někteří z Němců si tak všimli, že se kulturní život v zemském městě definitivně štěpí na českou a německou větev. V takovém vývoji by německý národ, který se cítil být skupinou pověřenou vládnutím a udržováním řádu monarchie, neměl zůstat pozadu. A proto se také opravdu povedlo vytvořit fungující skupinu a zahájit jednání o vytvoření protějšku k českému spolkovému domu.

Na druhou stranu však bylo v Brně stále ještě dost lidí, kteří mluvili německy a řadili se mezi „lepší, vyšší“ vrstvy ve společnosti, ale ohrožení ze strany vzrůstajícího se českého národa si neuvědomovali, nebo si jej nechtěli připustit. Tato skupina tvořila uvnitř německé společnosti většinu, která zůstávala netečná k záměrům obou přípravných výborů. Pokud by tedy nedošlo k vracení příspěvků, museli by realizátoři zapracovat na agitační činnosti, aby mohl mít jejich projekt vůbec nějakou šanci na přežití.

V porovnání s aktivitou kolem českého Besedního domu by se daly najít nedostatky, které německému podniku uškodily. Hlavní nevýhodou pro německé zájmy byla samozřejmě světová krize. V případě české věci se tak nestalo, protože byla v předstihu a své finanční závazky dokázala zajistit ještě na jaře 1873, před přelomovým krachem. Čechům hodně v této záležitosti pomohla jejich psychologická pozice „utlačovaného národa“, která byla na Moravě zvláště zdůrazňovaná. Díky tomu se povedlo sjednotit národní požadavky a získat podporu široké veřejnosti. To ale nakonec nebylo tím, co přispělo k vyřešení finančních aspektů českého projektu, protože se zde angažovali především nejbohatší jedinci a ti na německé straně citelně chyběli.³³

České spolky potřebovaly odpovídající prostory pro svou činnost, i když byly zvyklé se i uskromnit. Pro ně podnik Besedního domu nepředstavoval dokazování si moci a vlivu ve městě, ale skutečně měl řešit jen aktuální potřebu. Rozpočet na stavbu byl tedy rozumný a realizovatelný, zatímco Němci, když se ocitli „na tahu“, chtěli překonat slabší Čechy, kteří je už skoro předběhli. Na německé straně šlo i v pozdějších letech hlavně o to, aby když už český Besední dům stál dříve, ten jejich byl o každý rok zpoždění lepší a více obdivovaný. Tato tendence se však u německých jednání o spolkovém domě projevuje již v 70. letech, kdy si takové vyskakování nemohli brněnští Němci dovolit, protože se nedokázali ani ujednotit ve svých názorech.

Třetí pokus o založení Německého domu v Brně

Na dlouho upadly předchozí pokusy o založení Německého domu v Brně v zapomnění. Potřebný zvrat přišel až téměř o desetiletí později. Znovu se začalo mluvit o vybudování brněnského spolkového domu v květnu 1882, kdy se ve městě konal sjezd spolku Centralverein für Zuckerindustrie, který dostal na starosti továrník Friedrich Wannieck.

Wannieck³⁴ dodává této květnové události cukrovarnického průmyslu silný nacionální podtext. Podle něj to byla příležitost německých Brňanů ukázat před zástupci ostatních měst, vládními činiteli a zájemci z řad obchodníků a továrníků, ale i před širokou veřejností, že jejich město je skutečně stále ještě německé. Německé Brno se prý této příležitosti potřebovalo chytit, protože silící český živel kdykoliv jen mohl, snažil se toto tvrzení všemožně shazovat.³⁵ Netřeba dodávat, že akce těchto rozměrů byla náročná hlavně po stránce organizace, na druhou stranu však vděčně prověřila schopnosti všech svých pořadatelů. Při této události se zformoval právě kolem Friedricha Wanniecka malý kroužek lidí. Dvanáct pánů se i díky cukrovarnickému sjezdu navzájem blíže seznámilo se svými možnostmi. A ještě na jaře se dohodli, že vezmou zakládání Německého domu do svých rukou.

Friedrich Wannieck je později jako iniciátor a vedoucí celého podniku, jehož počátky jsou právě na sjezdu spolku Centralverein für Zuckerindustrie, v německém tisku často oslavován jako ten, který přiměl Němce v Brně k probuzení. Třeba článek otisknutý v Tagesbote přiznává, že by se Brňané nezmohli k nápadu velkolepé stavby moravských Němců, kdyby k této myšlence nepřidal Friedrich Wannieck své vášnivé nadšení a energický idealismus, který posílil velké i malé, mladé i staré, prostě všechny, aby přešli k vážným úvahám a po letech

³³ MALÍŘ, Jiří. Společnost v Brně mezi Besedním a Německým domem. In: FRIMLOVÁ, Lea; GEIST, Zdeněk; ŠTĚDRONĚ, Miloš et al. Besední dům. Architektura, společnost a kultura, s. 29

³⁴ Tagesbote aus Mähren und Schlesien 34, č. 41, 19. 2. 1884, s. 9-10, Das Haus der Deutschen in Mähren.

³⁵ A je pravda, že oprávněně – Brno v tuto chvíli představuje jeden z německých ostrůvků uprostřed národně probuzené české Moravy. A z Němců se tak proti jejich vůli stává menšina, třebaže si jako národ dokáží udržet hlavní slovo ve všech podstatných úřadech.

začali odolávat sebevědomému národnímu i politickému nátlaku.³⁶ Pokud by prý k tomu někdy i bez Wannieckova přispění došlo, určitě by to nebylo v ten správný čas, ale příliš pozdě.³⁷

Wannieckův kroužek přátel

Skupina kolem Wanniecka se sice vytvořila už na jaře 1882, ale poprvé se sešla k debatám kolem Německého domu až 18. listopadu toho roku. Přítomni byli ti lidé, kteří se podíleli na cukrovarnickém sjezdu, tedy: Adolf Ripka von Rechthofen, Josef Ripka von Rechthofen, Ignaz Fleischer, Josef Drucker, Gustav Drucker, JUDr. Moritz Illek, Karl Ripka von Rechthofen, N. C. Fleischmann, Max Putzker, Julius Steiner, Samuel Weil a samozřejmě Friedrich Wannieck. Skupinka si nastolila hlavní otázku: „Jakým způsobem je možné dosáhnout vybudování Německého domu?“

A stejně jako při organizaci předchozích dvou pokusů vznikl na tomto setkání jakýsi přípravný výbor, který se měl aktivně podílet na hledání konkrétních řešení daného problému. O dva dny později pak spolu proto jednali jen pánové Friedrich Wannieck, Ignaz Fleischer a Josef Ripka. K zúžení okruhu organizátorů celé záležitosti muselo dojít hlavně z toho důvodu, že dvanáct mužů, kteří se spolu původně domlouvali, bylo příliš mnoho, aby se mohli vůbec na něčem shodnout. Tříčlenná rada neboli Männerrath tedy měla nejprve otázky realizace promyslet a následně je přednést zbytku k prodiskutování a rozhodování.³⁸

Hned na první poradě „tří“ 20. listopadu 1882 bylo stanoveno, že by dům měl mít dvě samostatné části, které by byly propojeny zahradou. První byla zamýšlena pro každodenní veřejný život města, shromáždění, přednášky a společenskou zábavu. Druhá měla představovat duchovní centrum, proto by zde byla umístěna knihovna spolu s čítárnou, výstavními a koncertními sály.

Nechme ale promluvit raději samotného Friedricha Wanniecka o jejich tehdejších představách. Kdyby tento německý mecenáš uměl česky, promluvil by asi v tomto smyslu: „Tento spolkový dům viděli ve své fantazii tři muži jako komplex dvou samostatných staveb. Jedna část by byla věnována hlasitému, pulzujícímu životu – schůzím německého lidu naší země, ať už neformálním výměnám názorů všech, obyčejných lidí, ale i podnikatelů, milovníků umění nebo politiků, tak veřejným, společenským událostem, jako třeba koncertům, bálům, přednáškám o umění a vědě. Sloužila by k uplatňování politických práv a povinností. Tento díl by tedy byl centrem německého života celé naší země.“

Druhá polovina domu by měla podobu duchovního dómu s kupolí, který by byl zasvěcen intelektuálnímu hloubání – studiu. Stala by se klidným a důstojným prostředím pro šíření znalostí a objevů – tato část by nabídla odpovídající prostory pro veřejnou knihovnu. Posvátný dům by měl být otevřený od časného rána do pozdního večera pro všechny, kdo by tam zavítali pro obohacení své mysli o názory našich myslitelů. Ale i řemeslník nebo umělec by tu měl nalézt duchovní potravu pro své úsilí a práci – každý by tu měl najít to, co hledá – každý by sem měl mít přístup, aniž by se ho nejprve někdo ptal: „Jak se jmenuješ, kdo jsi?“ Pro celý národ, bez rozdílu třídy nebo postavení, rasy či pohlaví měl by být tento prostor otevřený! Každý, kdo přijde, měl by právě tady najít slavná díla a výňatky z nich. A aby tato služba byla přístupná všem, tak samozřejmě bez toho, aby se za služby muselo platit.

Obě části spolkového domu by však měly tvořit jeden celek. Vzájemného propojení by se dalo dosáhnout zahradou s voňavými květinovými záhony a stinnými kouty pod korunami stromů, jednoduše zahradou s tím vším obklopenou arkádami a doplněnou vodotrysky.³⁹

Už v této koncepci se tedy Německý dům měl stát střediskem sjednocených brněnských Němců. Nacionální podtext, kterým Männergesangverein podkreslil svůj podnik před lety jen v náznamech, Wannieck uvedl do popředí veškerých aktivit spojených s brněnským spolkovým domem německého národa. Hlavně v pozdějších letech bylo poukazováno, že výhodou spolkového domu je jeho otevřenost vůči všem vrstvám společnosti, takže vlastně napomáhá utváření jednotného německého národa. Rovnost měla být zachovávána jak v otázkách majetku, či náboženského vyznání, tak politických názorů. To třeba zrovna akce zde pořádané

³⁶ Pozn. Čechů

³⁷ „Wir hätten uns – der Wahrheit die Ehre – noch lange nicht zu der Idee eines, der Deutschen Mährens würdigen großen Baues aufschwingen können, wenn nicht Friedrich Wannieck durch seinen mit Thatkraft gepaarten begeisterten und begeisternden Idealismus Groß und Klein, Alt und Jung hingerissen und so den Weg rasch durchheilt hätte, auf den uns die nüchterne Erwägung und der eherne Druck der nationalen und politischen Verhältnisse erst nach Jahren und keineswegs rechtzeitig gebracht hätte.“ | Tagesbote aus Mähren und Schlesien 35, č. 25, 31. 1. 1885, s. 1, Das Deutsche Haus.

³⁸ Tagesbote aus Mähren und Schlesien 34, č. 41, 19. 2. 1884, s. 9-10, Das Haus der Deutschen in Mähren.

³⁹ Tamtéž, originální text viz příloha 1a)

odlišovalo od divadelních představení, koncertů, výstav nebo plesů konajících se na jiných místech, které se přímo vyznačovaly tím, že se zde scházela výhradně společenská smetánka.⁴⁰

K tomu, jak to bylo s politickým stmelováním německého národa, píše Jiří Malíř: „Německý dům byl stavěn v době, kdy německá společnost v Brně a na Moravě vůbec už byla sociálně i politicky značně rozestoupena a kdy k jeho vybudování bylo třeba určitého konsensu, který byl ovšem usnadněn vrůstajícím pocitem ohrožení německého charakteru Brna. I když němečtí liberálové (pokrokaři) a nacionálové (lidovci) a později všenněmci (radikálové) našli v rámci seskupení tzv. svobodomyšlných stran spolu později společnou řeč a jejich zástupci se podíleli na řízení Spolku Německý dům, Německý dům přes zdůrazňovaný celoněmecký dosah nesloužil všem odstínům sociálního a společenského spektra německé společnosti, ale do první světové války zůstával střediskem aktivit především měšťanského, národně liberálního tábora, který byť byl silně strukturován, zahrnoval v podstatě jen primárně nacionálně laděné politické strany a jejich milieu. Nestal se shromaždištěm a domovem spolků pro německé sociální demokraty, ale ani pro německé křesťanské sociály.“⁴¹

První stavební plán,⁴² se kterým přišla v listopadu 1882 tříčlenná Wannieckova rada, byl vyčíslen na půl milionu zlatých, které měly být vybrány od dobrovolných dárců. Počítalo se už s pracovním nasazením německých umělců a řemeslníků z Brna a okolí. Tento krok měl ale spíš manifestovat soudržnost a sílu moravského pokolení německého národa. Ve skutečnosti se však valná část těchto skvostných plánů ukázala jako absolutně neproveditelná, protože peníze na pokrytí tak vysokých nákladů se prostě sehnat nedaly.

I když bylo jasné, že se projekt Německého domu bude muset uskromnit, finanční otázka se stala opět tím problémem, který bránil dalším postupům. Nabízelo se hned několik možností jak situaci řešit. „Volit předsedy, čestné předsedy, mistopředsedy. Jmenovat dozorce a čestné členy. Svolávat veřejná zasedání. Získávat spojení mezi žurnalisty a upozorňovat na sebe v médiích. Pronášet velké řeči. Prostě dělat pořádný humbuk kolem – a přece žádné peníze nezískat – to nebylo naší radě vlastní!“ vysvětluje nám Wannieck,⁴³ proč jeho výbor nezvolil cestu vzbudit ohlas veřejnosti za každou cenu, ale raději se rozhodl sám se svými kolegy jít brněnským občanům příkladem.

Vždyť jenom mezi zbytkem těch, kteří se zúčastnili první podzimní schůzky organizátorů, ale přímo se ve věci neangažovali,⁴⁴ se povedlo hned k 25. listopadu 1882 vybrat více než 20 000 zl., tj. více než třetina toho, co získal Männergesangverein pro svou akciovou společnost. Důležitou roli v programové realizaci pak sehráli hlavně Wannieck, Fleischer a Josef Ripka, kteří rozhodli, že se svou činností nebudou vnucovat Brňanům, ale pouze přes vlastní přátelské kontakty budou rozšiřovat povědomí o tomto projektu, získávat si občany svou odhodlaností a obětavostí pro dobrou věc. Myšlenka podniku, který má důvěru správných lidí, se pak měla na základě ústního podání rozšířit a sama získávat další příznivce. Tento zajímavý postup se později povedlo také úspěšně ověřit i v praxi.

Z listopadových událostí k věci Německého domu by stálo za zmínku zavedení knihy přípisů, též Subscription-Buch, do které bylo zapsáno prvních jedenáct příspěvků a která měla nadále sloužit k systematickému zaznamenávání kapitálu získaného od dárců. Na prvním listu v ní bylo podle dobového svědectví uvedeno motto projektu⁴⁵ a následně deset bodů programu Okruhu přátel neboli Freundeskreis.⁴⁶

- 1) Bude to dům postavený německou silou a německou prací.
- 2) Sjednotí všechny, kteří v naší zemi uvažují německy a cítí se být Němci.
- 3) Německý dům bude postaven jako pomník vlastenecké oddanosti.
- 4) Na stavbu budou získány prostředky z dobrovolných darů a půjček.

⁴⁰ Tagesbote aus Mähren und Schlesien 41, č. 61, 16. 3. 1891, Abendblatt, s. 1, Das Deutsche Haus.

⁴¹ MALÍŘ, Jiří. Společnost v Brně mezi Besedním a Německým domem. In: FRIMLOVÁ, Lea; GEIST, Zdeněk; ŠTĚDRŮN, Miloš et al. Besední dům. Architektura, společnost a kultura, s. 42

⁴² Viz výše – Wannieckova představa o komplexu dvou budov

⁴³ „Der bei ähnlichen Gelegenheiten betretene Weg, ein großes Comité zu bilden, dieses in diverse kleinere Comités zu gliedern, ein Finanz-Comité, ein Programm-Comité, ein Executiv-Comité zu bilden, verschiedene Präsidenten, Ehrenpräsidenten, Vicepräsidenten, zu erwählen, Protectoren und Ehrenmitglieder zu ernennen, öffentliche Versammlungen abzuhalten, die Journalistik in Mitleidenschaft zu ziehen, große Reden zu halten, genug, mächtig an die Lärmtrommel zu schlagen etc. – und doch kein Geld erhalten – das schien dem Drei-Männerrathe nicht der geeignete Weg!“ | Tagesbote aus Mähren und Schlesien 34, č. 41, 19. 2. 1884, s. 9-10, Das Haus der Deutschen in Mähren.

⁴⁴ Tito podporovatelé Německého domu se pak v pramenech označují jako čestný výbor, tedy Festauschuss.

⁴⁵ „Wir hatten gebaut ein stattliches Haus und drinn auf Gott vertrauert trotz Wetter, Sturm und Graus!“
V českém jazyce je možná interpretace: „Navzdory počasí, bouřím i hrůzám vybudujeme nádherný dům a svěříme jej pod Boží ochranu.“

⁴⁶ Celý název výše uvedené skupiny zněl Freundeskreis für Gründung des Baufondes eines deutschen Vereinshauses.

- 5) Tato budova bude symbolizovat práci svých tvůrců pro věčnou paměť našich potomků, které na jejich předky bude upomínat poselství psané zlatých písmen na pamětní desce.
- 6) Německý dům bude vytvořen výhradně jako dílo umělců a řemeslníků z Moravy.
- 7) Tento dům se stane upomínkou našich současných schopností.
- 8) Při své výstavbě Německý dům podpoří umění a řemesla v naší zemi.
- 9) Tato stavba přispěje k prosperitě naší země tím, že veškeré náklady na stavbu případnou jen našim dělníkům.
- 10) Proto ten, kdo se cítí německy, smýšlí vlastenecky a miluje svou vlast – ze srdce rád položí svou oběť na oltář vlasti.⁴⁷

Nová éra Freundeskreis ve významu okruhu

Během zimy na přelomu let 1882/1883 se pokračovalo se získáváním příznivců a dalších příspěvků. Mezi nejvýznamnější skupiny podporovatelů patřili velkotovárníci, živnostníci, učitelé, umělci, úředníci a demokraticky smýšlející občané. Okruh přátel svolal na 25. dubna 1883 už své 20. zasedání k záležitostem Německého domu do Moravského sálu brněnského Grand Hotelu. Tříčlenná rada se tu mohla pochlubit tím, že na stavbu přispělo cca 300 lidí v celkové výši 160 000 zl. Částka se pak do začátku května ještě navýšila na celkových 180 000 zl. Už jen z těchto údajů je zřejmé, že dvanáctičlenný „kroužek přátel“ se poněkud rozrostl a stal se z něj početný okruh příznivců německého podniku.

Symbolicky bylo toto setkání ukončeno větou: „Auf Wiedersehen im Herbste zum neuer Arbeit.“⁴⁸ Nedalo se ale říci, že by si přátelé, jejichž řady se mezitím několikanásobně rozrostly, mohli v létě 1883 dopřát nějakého většího odpočinku. Přípravný výbor vybral mezi svými příznivci odborníky, ze kterých vytvořil dvě na sobě nezávisle fungující skupiny. Ty měly profesionálně řešit problémy, na které by teoreticky uvažující vedení celého projektu samo nestačilo. Na prázdniny si proto bralo 24 advokátů a právních specialistů, kteří zasedli do týmu označovaném jako Rechtscommission, právní komise, projednat právní záležitosti tohoto podniku, především zastřešení Německého domu zřízením oficiální skupiny,⁴⁹ která by pak mohla zastupovat projekt při jednání s úřady. Druhá skupina měla na starost fyzické provedení stavby – přípravu plánů, podle toho tedy Baucommission, stavební komise. Do ní se zařadili podporovatelé projektu z řad architektů, inženýrů, stavitelů, ale také umělců.

Možná, že právě tato část realizačního výboru měla těžší úlohu, protože musela převést teoretické plány do praxe tak, aby odpovídaly původním představám, ale zároveň byly uskutečnitelné. Přitom hned v úvodu zjistila, že vybraná suma neodpovídá prvotním předpokladům, podle kterých navrhla „rada tří“ prvotní plán stavby.⁵⁰ I proto se nakonec muselo přistoupit k přípravám výstavby pouze jedné budovy místo plánovaných dvou. Problémy vynesením tohoto rozhodnutí ale zdaleka neskončily. Ihned po vyřešení rozpočtu se totiž naskytla druhá, palčivější otázka: „Kde hledat pozemek, na kterém by měl Německý dům stát?“ Předesílám, že i když to byl také další důvod pro redukci původních plánů,⁵¹ do konce léta 1883 se otázku pozemku nepovedlo vyřešit. Z mého pohledu však musím upozornit, že zatímco u ostatních dílčích problémů se zakladatelé mohli do určité míry od svých předchůdců inspirovat, i když spíše poučit jakou cestou nejít, volba pozemku se začala pořádně projednávat až ve Wannieckově skupině.⁵²

Zmiňuji se o době, kdy byly přípravy doslova v plném proudu a díky nacionalistickým názorům, se kterými Friedrich Wannieck jako vedoucí celého projektu veřejně vystupoval, by mohl vzniknout mylný dojem, že takové pojetí každému správnému německému vlastenci v Brně zabránilo pochybovat o významu Německého domu. V dobovém tisku se nám však zachovaly postřehy brněnského občana, které nám pomohou náš pohled upřesnit. V listárně Tagesbote⁵³ dává čtenář do souvislosti německý spolkový dům a plánované rozšíření divadla Reduta na Zelném trhu. Propagátoři idey Německého domu argumentovali tím, že po jeho výstavbě by město získalo prostory pro konání veřejných akcí a událostí. A ty by skutečně mohla nabídnout i rekonstrukce Reduty,

⁴⁷Tagesbote aus Mähren und Schlesien 34, č. 41, 19. 2. 1884, s. 9-10, Das Haus der Deutschen in Mähren., originální text viz příloha 1b)

⁴⁸„Na shledanou u nových úkolů na podzim.“

⁴⁹ V této době se mluví především o nadaci, v úvahu připadal také spolek nebo jednota.

⁵⁰ Tato skutečnost byla jasná už dříve, ne-li od samého počátku, ale právě na stavební komisi bylo to, aby tuto skutečnost konstatovala a provedla škrty v návrzích velkolepého projektu.

⁵¹ Bylo jasné, že dům musí být někde v centru. Otázkou spíš bylo to, jestli je vůbec na místě začínat ve středu města hledat prostor pro dvě majestátné budovy a navíc s parkem. Jakákoliv taková snaha totiž byla spíš odsouzena k nezdaru.

⁵² V předchozích pokusech o založení Německého domu se tato otázka probírala jen v náznacích. Koneckonců nikdy realizátoři nedošli tak daleko, aby výběr parcely byl skutečně aktuální.

⁵³ Tagesbote aus Mähren und Schlesien 33, č. 145, 26. 6. 1883, s. 3, Das Haus der Deutschen in Mähren und das Redoutengebäude.

jak oponuje autor dopisu. Tvrdí, že by Německý dům byl pro Němce jen plýtváním peněz, které by se daly mnohem účelněji investovat v záměrech brněnské radnice. Myslím si, že zrovna tento názor je důležitý pro dotvoření představy o tehdejší situaci, které musel Wannieckův Okruh přátel čelit. Reprezentuje totiž část veřejného mínění, které stejně jako u předchozích dvou pokusů nevidělo důvod, proč by se mělo chtít podílet na přípravách stavby spolkového domu.

Zároveň je tu už patrný určitý pokrok oproti dřívějším pokusům, který lze přičíst faktickým přípravám poukazujícím na to, že byl záměr myšlen opravdu vážně a lidé, kteří se angažovali ve věci Německého domu, si za svou práci skutečně stáli. V tomto směru nám příkladem mohou být každotýdenní shromáždění, která se začala konat v Moravském sále brněnského Grand Hotelu a dále posilovala podporu z řad veřejnosti. Tato zasedání pro příznivce a dárců peněz i dlužníků papírů ve prospěch Německého domu si vyžádaly přípravné práce. Významnou roli měl při nich především Friedrich Wannieck, který německou veřejnost seznamoval s myšlenkami této stavby, svou charismatickou výřečností a nacionálním idealismem získával další nadšence pro svůj podnik. Zároveň s tím, jak se povědomí o těchto večerech šířilo po Brně a účastnilo se jich čím dál více lidí, stávaly se tyto diskuze zvláštní společenskou událostí.

Znovu o aktivitách Okruhu přátel napsal Tagesbote v říjnu 1883.⁵⁴ V článku těchto novin je na titulní straně vyjádřeno poděkování za úsilí, které lidé kolem Wanniecka doposud svému záměru dokázali věnovat. Z naladění textu však lze vyčíst i určitý nádech zklamání z předchozích nevydařených pokusů. Autor se je snaží zakrýt vyjádřením víry v to, že tentokrát bude díky dostatečné podpoře lidí projekt doveden ke zdárnému konci. Německto mělo prý díky Německému domu získat nenahraditelný bod, který by také v Brně pomohl sjednotit jinak celosvětově silný národ.

Podobně laděné články vycházejí v průběhu budování poměrně často a jsou více či méně nacionálně naladěny. Obecně lze říci, že se tištěná média zabývala Německým domem pokaždé ve chvíli, kdy bylo pro projekt třeba získat další podporu. Zároveň noviny využívaly zasedání nebo sešlostí, které přinesly nějaký hmatatelný výsledek, aby obyvatelstvu Brna připomněly, že Německý dům bude skutečně už brzy postaven. Tisk se tak stal nedílnou součástí realizačního procesu, kterého zakladatelé obratně využívali k tomu, aby zabránili ztrátě veřejného zájmu.

Přes prázdniny se všichni členové Okruhu přátel⁵⁵ nescházeli. Další společná porada se konala až na podzim 1883, 20. listopadu. Toto jednání předznamenalo nové cíle a stanoviska, která se pro následující zimní období měla stát závazná. Největší potíže v tuto chvíli působilo umístění stavby, ale nelze tvrdit, že by stavební komise nespĺnila všechny své závazky. Původně dostala na starost tři důležité úkoly: sepsat předběžný stavební projekt, najít nejlepší parcelu pro stavbu a vymyslet způsob, jak stavbu realizovat. A jaké byly výsledky jejich letních diskuzí?

Bylo zjištěno, že potřebám, kterým by měl Německý dům sloužit, by odpovídalo 3200 m². Ze soudobých budov se takovou rozlohou mohlo pochlubit třeba nové německé divadlo. Tomuto požadavku nejlépe odpovídalo prostranství poblíž divadla: „mit Rücksicht auf alle ästhetischen Bedenken, auf dem Theine des Kaiserrings und Theresienglacis, welcher von verlängerten Jesuitengasse und der verlängerten Obstgasse begrenzt wird,“⁵⁶ jak navrhoval stavební výbor. Mimo to přišel ještě s tím, že v rámci úspor bude muset být upuštěno od záměru, že by se na stavbě podíleli jen podnikatelé z Brna. Lepší by bylo, kdyby bylo možné vybírat si mezi německými dodavateli materiálu a německými řemeslníky z tuzemska a ciziny podle toho, kdo nabídne výhodnější podmínky.

Díky zjištěním stavební komise mohla dál pokročit i celá reprezentace skupiny Freundeskreis, „rada tří“, která se se zpracovanými informacemi seznámila a začala jednat s městem o možnostech získání stavebního pozemku. V tuto chvíli se hledalo prostranství o rozloze 6000 m², tedy téměř dvojnásobek základové plochy domu. Nezastavěná plocha měla projít parkovou úpravou, aby se mohly v létě konat koncerty a zahradní slavnosti také venku a během běžného dne si sem mohl kdokoliv přijít odpočinout. Ve vnitřním městě však najít takové místo nebylo vůbec snadné. Navíc se muselo počítat s okolními komunikacemi, příjezdem a pěším příchodem k budově.⁵⁷ A v tomto ohledu měla parcela u divadla své rezervy, proto se počítalo s tím, že městská rada sama nabídne jiné vhodné alternativy.

⁵⁴ Tagesbote aus Mähren und Schlesien 33, č. 230, 8. 10. 1883, Abendblatt, s. 1, Unser Deutsches Vereinshaus.

⁵⁵ Podle Wanniecka měla tou dobou skupina 90 členů | Tagesbote aus Mähren und Schlesien 34, č. 41, 19. 2. 1884, s. 9-10, Das Haus der Deutschen in Mähren.

⁵⁶ „na pomezí Císařského okruhu a Tereziina koliště, které se prodlužuje v Jezuitskou ulici a rozšiřuje v Ovocnou ulici“ | Pozn. je tu zřejmě myšleno prostranství, které leží naproti Kostelu Nanebevzetí Panny Marie a za Domem umění města Brna“ | Info vychází z Tagesbote aus Mähren und Schlesien 34, č. 103, 3. 5. 1884, s. 13, Wohin sollen wir das Deutsche Haus bauen?

⁵⁷ Tamtéž

Na brněnská jednání mezi německou radnicí a Okruhem přátel reagoval český tisk, který kritizoval hlavně až příliš vstřícný přístup zastupitelů k podniku Německého domu. „Jakkoliv je obec v poměrech nadmíru stísněných, tvrdí se s určitostí, že se podnikatelům nového ‚Německého domu‘ v Brně pomocí Winterhollerovou podaří získati pro dům i park zadarmo příslušný pozemek na jednom z nejkrásnějších míst brněnských (blíže divadla), kterýž má ceny přes 150 000 zl. Také přeložení silnice a nové upravení parku mezi technikou a německým gymnasiem, kdež chtějí němečtí národní demonstranti postaviti pomník Josefa II., bude obec státi pěkné peníze. Ale k uhájení ‚německého rázu‘ Brna nebude dojista šetřeno obětí; to jen při nuceném zřizování české národní školy⁵⁸ ozývá se z radnice brněnské nářek srdcelomný, že takovým vydáním přijde ještě obec na mizinu!“⁵⁹

Friedrich Wannieck uvedl 19. února 1884 jednu ze svých přednášek, kde shrnul dosavadní působení Okruhu přátel, který čítal už 103 mužů. Na stavbu přitom přispělo ještě daleko více vlastenecky smýšlejících lidí, kteří se však sami do projektu aktivně nezapojili. Jak v závěru řeči uvedl, v knize připsů bylo zaznamenáno 420 jmen a připsány dary v hodnotě 192 000 zl. V této době se skupina, která ještě stále nebyla sdružena v žádné úředně potvrzené organizaci, těšila dokonce podpoře starosty města Brna, Gustava Winterhollera, a proto si mohla dovolit jednat se zastupitelstvem o svých potřebách s vědomím, že zde najde pomoc.⁶⁰

Na začátku března pokračoval Okruh přátel v realizaci svého projektu. Prioritní bylo tenkrát stále vybrání a následné získání vhodného pozemku. Advokáti a právníci ve službách Německého domu mezitím usilovně pracovali na právní úpravě sdružení. Nejvíce se diskutovalo o přednostech nadace, která by svou podstatou nejlépe odrážela vlastenecký záměr celého podniku. V jejím čele mělo podle návrhů stát 30 kurátorů, kteří by byli vybráni z řad samotných přispěvatelů. Tato rada kurátorů měla být schopná vyřešit problémy kolem volby pozemku a zařídit vše tak, aby se mohlo začít stavět ještě v roce 1884: „...Und ist sonach die Hoffnung vorhanden, daß noch im Laufe dieses Jahres der erste Spatenstich gemacht werden kann.“⁶¹

V této době ale bylo mimo jiné nutné pohlížet i na to, jak by vystupovala nově vzniklá organizace v otázkách lokální politiky. Zkušenosti z revolučního roku 1848 měla monarchie ještě dostatečně v paměti a pečlivě si hlídala politické aktivity svých občanů. Úřední uznání nadační jednoty tím pádem mohlo narazit, pokud by byrokraté usoudili, že její směřování je politické více, než by bylo pro tuto dobu přípustné.

Část článku z listů Tagesbote vydaných 8. března 1884 se zmiňuje o tom, že částka věnovaná na podporu německého domu přesáhla již hranice 200 000 zl., což byla suma celkem uspokojivá s přihlédnutím k tomu, že náklady na stavbu Besedního domu se v roce 1873 vyšplhaly na 147 579 zl.⁶² Také řady přispěvatelů byly už poměrně široké, finančním darem spolkovému domu pomohlo 700 lidí.⁶³ Vrásky však organizátorům dělala stále malá hotovost, kterou mohli disponovat – skutečně zaplacená totiž byla sotva čtvrtina, v dlužních papírech bylo na stavbu domu odevzdáno 140 000 zl.

První shromáždění všech přispěvatelů do fondu Německého domu se konalo 15. března 1884. Friedrich Wannieck překvapil zúčastněné v úvodu tím, že jeho jménem rezignovalo celé dosavadní vedení, aby mohl být zvolen skutečný řídicí orgán, označován jako Executiv-Comité, který by dostal mandát od všech zapojených spolupracovníků. Tento krok měl vyjádřit význam dárců v realizaci myšlenky zbudování brněnského Německého domu. Wannieck a ostatní iniciátoři si pak od svého kroku slibovali, že nově vybraná komise bude mít dost silnou podporu na to, aby mohla konečně rozhodnout o výběru stavebního místa. V této otázce se totiž od jara 1883 nepovedlo stále najít shodu a vlastně nebylo ani pořádně jasné, kdo by měl problém definitivně vyřešit.

Zajímavý příspěvek na březnové schůzi přednesl dr. Karl Reißig, který měl zúčastněné seznámit s principy fungování nadace, jak je navrhovala po sériích jednání právní komise. V ní se sice původně rozhodovali mezi akciovou společností a touto možností, ale nakonec vybrali nadaci, protože více odpovídala jejich záměru: „Dům

⁵⁸ První česká škola byla otevřena na Josefově, dnešní Bratislavské ulici, ve školním roce 1881/1882 na základě nařízení tehdejšího místodržitele Karla Korb-Weidenheima. Otevření obecné školy v Brně se však dlouho německá radnice snažila všemožně předejít, třeba právě tvrzením, že nemá dostatečné prostředky ve svém rozpočtu.

⁵⁹ Národní listy 24, č. 79, 19. 3. 1884, s. 2, Z Brna.

⁶⁰ Tato přednáška je jedna z prvních, která vyšla tiskem nezkrácena: Tagesbote aus Mähren und Schlesien 34, č. 41, 19. 2. 1884, s. 9-10, Das Haus der Deutschen in Mähren.

⁶¹ Mährisch-schlesischer Correspondent 24, č. 64, 17. 3. 1884, Illustriertes Morgenblatt, s. 2, Das Haus der Deutschen in Mähren.

⁶² MALÍŘ, Jiří. Společnost v Brně mezi Besedním a Německým domem. In: FRIMLOVÁ, Lea; GEIST, Zdeněk; ŠTĚDRONĚ, Miloš et al. Besední dům. Architektura, společnost a kultura, s. 29

⁶³ TRAUTENBERGER, Gustav. Festschrift zur Eröffnung des Deutschen Hauses in Brünn am 17., 18. und 19. Mai 1891, s. 7

bude postaven z prostředků nadace pro obecně prospěšné potřeby, jako je posílení německého vědomí a uchování německého charakteru, péče a udržování německého národa.⁶⁴

Friedrich Wannieck zmínil dosavadní podobu plánů. Podle něj bylo v Brně 61 spolků, z nichž každý mohl mít na vybudování Německého domu zájem. Jeho prostory byly předběžně rozděleny do sedmi sekcí podle jejich možného budoucího využití, aby se zájemci mohli Okruhu přátel včas přihlásit, ale zároveň si přesně určit, co potřebují:

- 1) Hlavní místnosti pro velké akce, festivaly, koncerty, plesy, předvolební setkání atd., tzn. velký slavnostní sál, jako vhodná lokalita pro projevy, a malý slavnostní sál, který by se v případě potřeby dal s prostorem velkého sálu propojit, nebo využít samostatně pro menší setkání, komorní koncerty, přednášky apod.
- 2) Prostory pro občasně i pravidelné akce přátel a spolupracovníků, kteří svými příspěvky umožnili výstavbu Německého domu
- 3) Prostory pro spolky, které zde budou chtít najít svůj nový domov
- 4) Místo pro veřejnou knihovnu v takovém rozsahu, jak jen to bude možné
- 5) Restaurace a kavárna
- 6) Obytné a provozní prostory pro hostinského nebo správce
- 7) Prostory pro vedení Německého domu, resp. pro radu kurátorů, její sekretariát a archiv⁶⁵

Na setkání dárců z 15. března, které konkrétně noviny Tagesbote označují za zlomové pro věc stavby Německého domu, byla zvolena komise pro řízení podniku Německého domu ve složení: Friedrich Wannieck, Gustav Ritter von Schoeller, Wilhelm Teuber, Heinrich Gomperz, Rudolf Rohrer, Gustav Drucker, dr. Karl Reißig a Josef von Ripka. Volili se také kandidáti do rady kurátorů.⁶⁶ Sem byli vybráni tito: Johann Budig, Franz Dreßler, Gustav Drucker, Josef von Engel, dr. Hieronymus Fialla, Ignaz Fleisch, Fridolin Freude, Heinrich Gomperz, Josef Habermann, Ferdinand Heinisch, Heinrich Hrdliczka, Karl Kandler, Theodor Michel, August Prokop, dr. Adolf Promber, Max Putzker, dr. Karl Reißig, Josef von Ripka, Julius Robert, Rudolf Maria Rohrer, Gustav Schmetzer, Gustav Ritter von Schoeller, Simon Strakosch, Josef Swoboda, Wilhelm Teuber, dr. Gustav Trautenberger, Friedrich Wannieck, dr. Fritz Wenzlitzke, dr. August Ritter von Wieser a Eduard Wilda.

Na začátku května 1884 noviny Tagesbote napsaly o problému hledání vhodného pozemku s tím, že debata nad tímto tématem nemůže chybět v žádné německé rodině, a tak také ony prý berou za svou povinnost o této věci blíže informovat. Mezitím se jako nejvhodnější jevil prostor na Kiosku, chcete-li „Am Kiosk“, jehož největší předností bylo, že by se tu našlo dost místa i pro okolní zahrady. Stavitelům se líbil jeho rovný terén a okolní prostředí, které nabízelo možnost, že by se Lažanského náměstí⁶⁷ spojilo s Velkým náměstím.⁶⁸ Nevýhody s sebou neslo jen to, že v okolí byly v té době pro město tak významné stavby jako místodržitelství či staré divadlo, takže by nepřipadalo v úvahu, aby novostavba měla více než tři patra. Podle tehdejšího názoru by navíc ani nebylo nejvhodnější, kdyby Německý dům tyto důležité body přebil svou výraznou architekturou.

Kiosk se nedostal do povědomí stavitelů náhodou – byl už dříve jedním z navrhovaných pozemků pro stavbu nového městského divadla. Ve městě představoval svého času opravdu významný bod – tak proč nemohl být už dříve odsouhlasen? Přestože měl v řadách Okruhu přátel své příznivce, našli se tu i zastánci jiných míst a ti kladli podněty k dalším diskuzím, které by vyřadily konkurenční plány. Je nutné podotknout, že některé námitky byly zcela oprávněné. Na pořad schůzí se tak díky tomu dostal problém rentability stavby na Kiosku nebo spekulace o tom, zda bude Kiosk i v budoucnu skutečně v centru dění.⁶⁹ Těžkosti by mohlo představovat i to, že v těchto místech byl uzal nejen městské dopravy, ale také cest spojujících střed Brna s jeho okolím, takže by promenáda, kam si měli lidé přijít odpočinout, byla od zbytku města odříznuta rušnou komunikací a nebyl by tu nikdy úplný klid.

Při hledání informací k dalším navrhovaným pozemkům je to poněkud složitější, protože se mluvilo o dvou místech poblíž dnešního Koliště, které jsou v dobových záznamech popisovány podobně. Obě možnosti navíc

⁶⁴ „Das Haus wird demnach als Stiftung für einen gemeinnützigen Zweck erbaut, es ist dazu bestimmt, das deutsche Bewusstsein für die Folge zu festigen, den deutschen Charakter zu erhalten, die deutsche Nationalität zu wahren und zu pflegen.“ | Tagesbote aus Mähren und Schlesien 34, č. 64, 17. 3. 1884, Abendblatt, s. 1-2, Das Haus der Deutschen in Mähren.

⁶⁵ Tagesbote aus Mähren und Schlesien 34, č. 64, 17. 3. 1884, Abendblatt, s. 1-2, Das Haus der Deutschen in Mähren., originální text viz příloha 1c)

⁶⁶ Nadace ještě neexistovala, proto volba nemohla být definitivní, ale sloužila pouze jako možný návrh. Do rady kurátorů měli zasednout zástupci Němců z celé Moravy, nejen Brna.

⁶⁷ Dnešní Moravské náměstí

⁶⁸ Dnešní Náměstí Svobody

⁶⁹ Brno v této době zažívalo stavební boom – probíhala asanace městského centra, vznikaly celé nové ulice, město se rozrůstalo až na návsí okolních (českých) vesnic.

byly zvoleny tak, že pro bližší určení jejich polohy se využívala budova německého divadla. Argumenty pro výběr nebo zamítnutí těchto míst byly podobné a důvody, proč by měly konkurovat Kiosku, byly víceméně stejné. Objevila se i řada nevýhod, které je odsunovaly do pozadí, i když dlouho je nedokázaly vyřadit úplně ze hry. Záporům vévodilo, že zahrady ani na jednom z pozemků na Kolišti nepřipadaly v úvahu, na to byla obě prostranství příliš malá. Navíc bylo v blízkosti dost možností jiného využití – divadlo, kavárny, restaurace, pivnice, vinárny a klubovny různých spolků, které mohly od návštěvy samotného Německého domu zrazovat. Nedaleko bylo i rušné vlakové nádraží, které na druhou stranu zajišťovalo i dopravní spojení. Promenáda by tu však snad od dopravního ruchu údajně být oddělena mohla. V těchto částech Koliště však už nebylo prý tolik významných a nápadných staveb, takže by architekti neměli svázané ruce a mohli by si skutečně vyhrát se všemi stránkami jeho podoby.

Všechna místa měla své výhody i problémy, které by bylo třeba vyřešit kompromisem. Stavební komisi se jevilo snad lepší i Koliště, pak se ale přiklonila spíše ke Kiosku, protože jinde by nebyla možnost realizovat záměr vysázet kolem park podle nejmodernějších architektonických trendů. Bez obav můžu říci, že to bylo aktuálně rozhodující hledisko, protože Brňané se v tomto případě chtěli přiblížit Vídni, která měla svůj Ring se stromovými alejemi a je jimi vlastně dodnes proslulá. Z pohledu brněnských Němců šlo tehdy o to, aby nejenže předstihli český Besední dům, ale především aby se jejich centrum mohlo porovnávat s podobnými místy, která byla významná pro celou monarchii. Jako možná cesta, jak něčeho takového dosáhnout, se nabízelo vybrat si typické prvky ze světově proslulých kulturních stánků a co nejlépe je využít doma.

Vedle estetických důvodů ale rozhodující byla stále finanční otázka a údajná nerentabilita ve výsledku způsobila, že jinak odpovídající parcela na Kiosku byla v těchto kolech jednání z výběru vyřazena.

V závěru článku, který byl k problematice uveřejněn 3. května 1884 a víceméně se zastává právě prostoru na Kiosku, se objevuje zajímavá narážka na to, že se původně jednalo o postavení dvou budov, ale plán byl nakonec zredukován na jednu z důvodů nedostatku peněz. Zakladatelé v této fázi projektu přesto nadále slibovali, že později dostaví i druhou část komplexu „Doppelbau“.⁷⁰ Proto redaktor napadá zamítnutí Kiosku, kde by se s něčím takovým dalo případně počítat. U obou parcel na Kolišti by ale s jistotou k žádné větší přístavbě dojít nemohlo.

V ladění tohoto textu se podle mě zrcadlí postoj veřejnosti, který byl pro zakladatele spolkového domu vždy důležitý, ale v tuto chvíli přízeň společnosti Wannieckova skupina spíše ztrácela – věčné dohadování o pozemku bylo vnímáno přímo negativně, s kritikou. Autor článku neměl žádné zábrany a místo toho, aby se snažil svým pozitivním komentářem změnit veřejné mínění, nebal se poukázat na nelichotivou stránku věci, kterou byla velká až zbytečná finanční náročnost vybíraných parcel.⁷¹

„Kampf um den Platz“, jak označovaly vleklý spor o pozemek německá média, probíhal i na jaře a v létě roku 1884. V květnu dosáhly spory rozměrů, které neunikly pozornosti novin Tagesbote.⁷² Ty do té doby pomáhaly Okruhu přátel s agitací. Teď si ale dovolily dokonce otisknout i příspěvek jednoho z dobrovolných dárců, který měl možnost nahlédnout pod povrch fungování Wannieckovy skupiny a změnit svůj úhel pohledu na informace, které jsou ve spojitosti s Německým domem obecně známy.

Zatímco až doteď se celá nemilá záležitost brala tak, že je skutečně velmi těžké vybrat vhodný prostor, s příchodem května se objevila v tisku také kritika postupů Okruhu přátel. Bylo zřejmé, že problémy jsou skutečně v organizaci, kdy prý nebylo jasné, kdo by měl o takto důležité otázky rozhodovat – řídicí výbor neboli Exekutiv-Comité, rada kurátorů či všichni přispěvatelé, kteří se příliš snadno mohou nechat unést emocemi?⁷³ Samotný dárců kritizuje postup celého Okruhu přátel s tím, že jsou v něm údajně lidé, kteří chtějí zabránit vzniku konkurence v oblasti, kde chtějí sobecky chránit vlastní zájmy, ohání se politikou a na dobrou stavbu jim vlastně vůbec nezáleží. Nemají prostě vůli se dohodnout. Navíc se mělo objevit to nebezpečí, že by si pozemku mohli všimnout jiní podnikatelé⁷⁴ a uvědomit si jeho strategický význam. Podle těchto názorů tedy mohla být věc dávno uzavřená, protože Kiosk má více výhod, než si jsou někteří ochotni připustit. To by však nebylo takovou překážkou jako to, že nikdo není ochotný dojednat kompromis a ustoupit ze svých požadavků.

⁷⁰ Doslovný překlad by znamenal dvojitá, zdvojená stavba, mělo se tedy jednat o dvě budovy v jednom areálu Německého domu.

⁷¹ Tagesbote aus Mähren und Schlesien 34, č. 103, 3. 5. 1884, s. 13, Wohin sollen wir das Deutsche Haus bauen?

⁷² Tento jev je skutečně zajímavý, protože německé noviny neúspěchy a spory, které mohly uškodit německým věcem, raději moc nekomentovaly.

⁷³ Tagesbote aus Mähren und Schlesien 34, č. 115, 17. 5. 1884, s. 17-18, Ein Wort zur Platzfrage des neu zu erbauenden Deutschen Haus in Brünn.

⁷⁴ Pozn. tzn. Češi

Pisatel tohoto článku je zastáncem Kiosku. Podívejme se blíže, kde vidí hlavní nevýhody Koliště. Celý pás mezi ulicemi Císařský okruh⁷⁵ a Tereziino koliště⁷⁶ byl podle dárce hrozbou. Promenáda Německého domu se měla táhnout prostředkem Koliště a dvorní fasáda budovy měla být natočena do Tereziina koliště. Z další strany by pak nebylo nic menšího než komplex Herzfelderische Ölfabrik, který se sem do budoucna plánoval rozšířit. Navíc by prý hlavní průčelí nebylo v úrovni s okolím, ale terén by se od něj svažoval. Nemohla by tu být zahrada, pokud by se mělo počítat alespoň s malou v popředí, musela by být rozdělena přístupovou cestou. Kvůli své malé ploše a blízké fabrice by však tato předzahrádka pro potřeby spolků a restaurace byla stejně nevyužitelná. Pokud by celý prostor byl upraven jako imposantní příjezdová komunikace, úkol zahrady by teoreticky převzaly terasy. Ani ty by však z výše uvedených důvodů nemohly naplnit svůj význam. Z volných míst v okolí se pak nabízely ještě pozůstatky sadů staré celnice, které by šlo zrušit a vytvořit tu působivé náměstíčko s velkou fontánou a pomníkem na památku Josefa II.⁷⁷

Nelze říct, že by ale většina členů Okruhu přátel jenom zahálela a blokovala práci svých příčinlivých spolupracovníků, i když by se to z některých náznaků tohoto textu mohlo tak jevit. Ve skutečnosti i bez debat o parcelách měli plně ruce práce, protože se připravovali na vznik nadace pro vybudování Německého domu. Na brněnské místodržitelství byla v létě doručena žádost o povolení zřízení takovéto nadace. Vyčkávalo se, až úřady celou záležitost prošetří. Mezitím se dělalo vše pro to, aby mohla nová nadace začít naplno fungovat co nejdříve. Očekávalo totiž se, že by se úmysly Okruhu přátel mohly na místodržitelství dočkat požehnání. Místo toho však 6. září 1884 noviny Tagesbote⁷⁸ přinesly zprávu, že žádost byla zamítnuta a stejně tak odvolání k tomuto rozhodnutí na ministerstvu. Sám autor článku přiznává, že nezbývalo než se smířit s pádnou argumentací, protože vycházela z tehdejší legislativy, a třebaže zákony k občanským sdružením nebyly považovány za nejspřávnější, nemělo by smysl proti nim cokoliv namítat. Na druhou stranu se ale prý i s odmítnutím počítalo, přestože k věci svůj souhlas předtím dala městská rada. Ta se ale už dříve slovem svého starosty de facto zavázala podporovat Německý dům, takže z této strany se námitky očekávaly nejméně.

A proč tedy byla žádost zamítnuta? Úřadům by ani nevadil radikálně nacionální přístup k budování spolkového domu, který zosobňovala postava Friedricha Wanniecka v jeho čele. Spíš se nelíbilo rozpracování finančního programu – stanovy nadace počítaly sice se získáváním kapitálu, ale nenabízely žádné alternativy, jak postupovat v případě jeho nedostatku. Nebyl zde ani žádný plán, který zaručoval, že by dům byl dostavěn i v případě krize, kdyby přispěvatelé už neposkytli žádné další peníze. Místodržitelství se také neztotožnilo s odevzdáním domu do rukou obce a následným rozpuštěním nadace.

Z této situace se teď nabízela dvě východiska. Bylo možné pokračovat v činnosti Okruhu přátel podle původních plánů a průběžně zapracovat znovu na právních otázkách, vše ještě důkladně ošetřit. A teprve až by to bylo opravdu nutné, mohli se pokusit znovu svou aktivitu úředně realizovat. Druhou možností pak bylo upravit stanovy v několika bodech a zkusit založit spolek, který by měl samotný Německý dům ve vlastnictví, takže by se problém vypořádání se s přispěvateli vyřešil. Z rady kurátorů by se stal jednoduše spolkový výbor. Dům by mohl být otevřený pro veřejnost podle původních plánů a finance pro svou existenci by získával z členských příspěvků, vstupného pořádaných akcí, ale hlavně z pronájmu prostor. Tato úprava předpokládala, že finanční schodek by mohl být v budoucnu vyrovnán případně i půjčkou.⁷⁹

Spolek Deutsches Haus

Spolek Deutsches Haus byl zřízen 17. prosince 1884 na základě všech potřebných úředních povolení. Jako předseda spolku byl zvolen Friedrich Wannieck, jeho zástupci Gustav Ritter von Schoeller a dr. Karl Reißig. Pokladníkem se stal Ignaz Fleischer a jednatelem Heinrich Gomperz. Dalšími členy výboru byli Max Putzker, Rudolf M. Rohrer, Gustav Drucker a Fridolin Freude. Hlavním úkolem představenstva bylo vedle péče

⁷⁵ Dnešní ulice Za Divadlem

⁷⁶ Část dnešního Koliště

⁷⁷ „O nein! – Richt blos der einen Lamelle – der ganzen Glacisanlage zwischen Kaiserring und Theresienglaciis droht der Untergang! – Denn das Deutsche Haus soll mitten auf dem die ganze Glacisstrecke entlang ziehenden breiten Promenadeweg mit der Hinterfront gegen das Theresienglaciis, recte die nichts weniger als angenehme Dürfte entwickelnde Herzfelderische Ölfabrik, mit der Hauptfront dem aufsteigenden Terrain zugekehrter Facade gestellt werden und keinen Garten, sondern nur kleine, durch Zugangswege zerstückte, für Vereins- und Restaurationszwecke wegen ihrer Kleinheit und der Nähe obbesagter Ölfabrik unbrauchbare „Vorgärtchen“ an der Vorderseite – Terrassen – und eine imposante „Auffahrt“ erhalten. Der übrig bleibende – traurige Rest der alten schattigen Anlagen vor dem Zollhause soll cassiert und zu einem imposanten Platze mit einer großen Fontäne hergestellt und auf einem „passendem“ Platze dann das Josefs-Denkmal errichtet werden.“ | Tagesbote aus Mähren und Schlesien 34, č. 115, 17. 5. 1884, s. 17-18, Ein Wort zur Platzfrage des neu zu erbauenden Deutschen Haus in Brünn.

⁷⁸ Tagesbote aus Mähren und Schlesien 34, č. 206, 6. 9. 1884, s. 1, Unser Deutsches Haus.

⁷⁹ Tamtéž

o brněnský spolkový život, konečné vyřešení otázky umístění Německého domu. A následně na ně čekaly další kroky jako vypsání architektonické soutěže a sestavení stavebních plánů.

Nejprve ale bylo třeba najít vhodný pozemek pro stavbu. Zejména prý probíhaly porady nad realizací projektů, z nichž jeden se týkal výstavby domu na Kolišti nedaleko německého divadla, zatímco druhý se pojil s parcelou na Kiosku. Dosud údajně nebylo zřejmé, jak a kdo by měl rozhodnout o vyřešení problému.⁸⁰

V roce 1885 se konala první valná hromada všech členů spolku Deutsches Haus. Zintenzivnění činnosti lze vidět v denním tisku – Tagesbote vydal v lednu seriál věnovaný Německému domu. Z naladění textů lze usuzovat, že spolkový dům v Brně se stával záležitostí všech občanů města, zatímco z počátku byl vnímán jen jako jedna z aktivit několika vlivných nadšenců. Výstavba se začala pojímat asi takto: „Stavba Německého domu v Brně nejenže byla pro německé obyvatelstvo zemského hlavního města Moravy otázkou zachování cti celého německého národa na Moravě, ale stále jí je a zůstává. Role německé publicistiky se může podceňovat, že nestojí neustále a odhodlaně za čestnými zájmy národa, přestože nespí, přispívá svou účastí, aby Německý dům mohl být otevřen na důkaz německví a ušlechtilé oddanosti Němců na Moravě.“⁸¹

Podle pokračování tohoto textu⁸² je stále největším problémem nalezení vhodné parcely pro stavbu, protože dokud nebudou upřesněny podmínky, které stavební zázemí může nabídnout, není možné zadávat architektonickou soutěž, hledat řemeslníky a dodavatele, ani sestavovat nějaké celkové stavební plány. Bez lokality nešlo ani spolkům nabídnout prostory k pronájmu.

Na sérii článků, které noviny Tagesbote o Německém domě otiskly, reagovaly české Národní listy: „Chtějí vystavěti v Brně nádherný ‚německý dům, jenž by byl kamenným pomníkem tamějšího Německva a v němž život německý měl by útlek svůj a středisko.‘ Kdyby páni postaviti chtěli ze svých peněz nový tento pomník germánské domýšlivosti, nemohl by nikdo proti tomu ničehož namítati, k věci nové pěkné budovy nestalo by se též slovo, že je Brno městem německým, pravdou.“⁸³

Mezitím se otázkou pozemku zabývala městská rada, kterou organizátoři ještě za trvání Okruhu přátel na začátku listopadu 1884 požádali o projednání toho, jaké podmínky by mohla spolku nabídnout, kdyby mu prodávala parcelu. Do chvíle založení spolku se však zastupitelstvo nevyjádřilo. Na to reagoval autor článku v únorovém Tagesbote s tím, že je to tak špatně. Starosta při volební kampani tvrdil, že Brnu chybí vlastenci, a proto by tento problém chtěl začít řešit podporou nacionálního úsilí. A když se prý po volbách jednalo o výstavbu prostor pro veřejná shromáždění, která městu očividně chyběla, protože stávající Reduta už nevyhovovala, přistupovalo zastupitelstvo k takovému záměru téměř netečně. Přitom kdo jiný by měl pochopit, že veřejné prostory jsou skutečně potřeba? Brněnská správa se údajně pokusila o rozšíření divadla Reduta, to však skončilo krachem. Přitom i po finanční stránce by řešení, které nabízel spolek Deutsches Haus, bylo pro město výhodné – dům měl být přece financován z dobrovolných příspěvků a městskou pokladnu nezatížit.⁸⁴

Jako vhodné místo, které mělo zastupitelstvo dostat k projednání, bylo vybráno Koliště, místo za dnešním Domem umění města Brna. Na město by nekladla samotná stavba žádné požadavky, tím pádem chtěl spolek bezplatně poskytnutí vybraného pozemku. Tento požadavek nejenže nepřišel spolku opovážlivý, ale byl vlastně vnímán jako oprávněný, protože podle jeho vedení bylo vybudování Německého domu veřejným zájmem.⁸⁵ Stále ale ve hře zůstával i Kiosk, který měl nepopiratelné výhody pro takto významnou stavbu. Pro samotnou obec bylo zajisté důležitější, při porovnání s požadovanou parcelou, postarat se o smysluplné využití tohoto místa, které bylo prestižnější v tom smyslu, že ve vývoji Brna bylo vždy „ve středu dění“.

⁸⁰ „Gegenwärtig wird nun die Platzfrage für das zu erbauende Haus ventilirt, und wird insbesondere über Projecte berathen. Das eine betrifft den Bau des Hauses auf dem Glacis in der Nähe des Stadttheaters, während in dem anderen Projecte ein Platz auf dem Kiosk in Betracht bezogen wird, und ist bis nun doch nicht abzusehen, in welcher Weise diese Frage entschieden werden wird.“ | Mährisch-schlesischer Correspondent 24, č. 290, 17. 12. 1884, Illustriertes Morgenblatt, s. 2, Die Platzfrage des deutschen Hauses.

⁸¹ „Die Erbauung des Deutchen Hauses in Brünn ist von der deutschen Bevölkerung des Landeshauptstadt Mährens als eine Ehrensache erfasst worden, und die Erbauung des Deutschen Hauses ist und bleibt eine Ehrensache der Deutschen in Mähren. Wahrlich, wir müssten die Aufgaben der deutschen Publicistik gründlich verkennen, wenn wir nicht beharrlich und unablässig rücksichtslos und entschieden für die rasche Erfüllung dieser Ehrenpflicht eintreten sollten, darum heißt es nicht rasten noch ruhen, bis der Ehrentag anbricht, an dem das deutsche Vereinshaus als stolzes Denkmal deutschen Bürgersinns und edler Opferwilligkeit den Deutschen Mährens zum erstenmale seine gastlichen Pforten öffnet.“ | Pozn. Článek tak obhazuje své další pokračování, kdy poukazuje také na problémy kolem Německého domu v té době (viz dále). | Tagesbote aus Mähren und Schlesien 35, č. 25, 31. 1. 1885, s. 1, Das Deutsche Haus.

⁸² Tamtéž

⁸³ Národní listy 25, č. 36, 6. 2. 1885, s. 2, Německý dům v Brně.

⁸⁴ Tagesbote aus Mähren und Schlesien 35, č. 32, 10. 2. 1885, s. 1, Das Deutsche Haus.

⁸⁵ Tagesbote aus Mähren und Schlesien 35, č. 54, 7. 3. 1885, s. 1, Das Deutsche Haus.

Propagační seriál uveřejněný v Tagesbote sice zřejmě dokázal získat novou vlnu pozornosti pro tento projekt, nicméně nebylo v jeho silách zajistit takovou publicitu, aby problémy kolem Německého domu byly ještě v tomto roce vyřešeny. O aktivitách spolku se pak po celý rok nedovíáme nové informace, které by přesně říkaly, co se dělo. Lze jen předpokládat a usuzovat z pozdějších náznaků, nejspíš pokračovala jednání mezi členy spolku a zastupiteli města k problémům pozemku. V následujících řádcích se pokusím zrekonstruovat, k jakým dílčím událostem v roce 1885 došlo.

Více nám může v tomto případě poodhalit český tisk, který se nebál zasáhnout svým zpravodajstvím německý živel v době, kdy se mu zrovna moc nedařilo. Zde se třeba vysmíval malé finanční i duchovní podpoře tohoto projektu, která bránila znatelnějšímu pokroku: „Velká většina brněnských Němců a téměř všichni Němci na venkově nemohou pochopit potřebu německého domu v Brně, onom ryze německém Brně, jež třeba překlenouti, ale proměnilo se v německou Wallhallu. Avšak i to by neškodilo a přes nechápavé krajany prošlo by se k dennímu pořádku, kdyby nebylo jedné maličkosti – peněz. Když na hladině moravského němectví vyskytla se poprvé myšlenka, vystavěti v Brně německý besední dům, ‚vzbudila v tisícerych srdcích radostný souhlas‘ – citují zdejší jednu německou fanfáru – a několik obětavých boháčů upsalo hned mnoho tisíc. Než bohužel upsati a dáti je dvojí a toto mnohem obtížnější než ono. K této fatálnosti přidružila se ještě jiná: během času několik předních mecenášů buď zemřelo nebo udělalo bankrot, čímž původně upsaná suma scvrkla se téměř na polovic.“⁸⁶

Je pravda, že spolek měl problém s tím, že část kapitálu spočívala právě v dlužných papírech. Je však těžké prověřit, na kolik byla situace závažná. Další české podezření, které je v textu dále uvedeno, se pak týkalo toho, že pokud nebude spolek sto vybudovat Německý dům svépomocí, bude se na tomto podniku podílet obdobně jako v případě německého divadla město. Je tu však už v tuto chvíli vyjádřen předpoklad, že i když bude městská rada záměru nakloněná, musel by schválit takovou finanční operaci i zemský sněm. Zde měli podle dopisovatele Národních listů Němci narazit: „Nelze nikdy očekávat, že by schválení⁸⁷ dosáhl, neboť ani ryze ústavácký⁸⁸ zemský výbor by dle dosavadních zásad nepřipustil podobného rozhazování obecního jmění, jež stojí zde pod jeho dozorem. Čechové brněnští budou jen své kapsy bránit, a pokud na tyto nebude učiněn útok, ponechají klidně německým spoluobčanům, aby si vystavěli německých domů, kolik se jim zlíbí.“⁸⁹ Tato část textu naráží na nelichotivou finanční situaci města, která se v českých očích jevila o to horší, že německá městská rada zdůvodňovala svou netečnost především k řešení českých školských otázek tím, že je její pokladna příliš vyčerpána a město se topí v dluhích.

Poslední zpráva z roku 1885 v listech Tagesbote⁹⁰ se týká pozemkových otázek a nemůžeme z ní usoudit, co bylo pravdy na českém udání.⁹¹ Na jaře se diskutuje o třech parcelách – již zmiňovaném Kolišti (B), Kiosku (A) a prostranství naproti staré celnici (C). Podle popisů v tisku jsou to stejná místa, která byla v hledáčku už před rokem.⁹² Otisknutý článek je přínosný v tom, že nabízí srovnání, jak bylo na tyto dřívější možnosti pohlíženo v březnu 1885:

- A) Stavební místo na Kiosku má jistě řadu předností. To, že leží v rovině a v okolí zamýšlené stavby nejsou žádné zvlášť dominantní budovy, by mírně ovlivnilo náklady vynaložené na stavbu. Proti této výhodě mluví však to, že sem ústí dopravní tepna, Nová ulice,⁹³ z venkova, ale i komunikace z centra, takže dlouho, ne-li pořád, se tu hromadí doprava. Mimo to jde o parcelu, která sotva může uspokojit německé občany, když od poloviny města, nádraží i divadla je tak vzdálená, že sotva obchodního cestujícího může zaujmout. Sama o sobě se tedy jeví „životaschopnost“ projektu na Kiosku jako nejméně zajištěná.

⁸⁶ Národní listy 25, č. 39, 9. 2. 1885, s. 2, Ještě jednou německý dům v Brně.

⁸⁷ Pozn. návrh darovat pozemek na německý dům

⁸⁸ Pozn. německý

⁸⁹ Národní listy 25, č. 39, 9. 2. 1885, s. 2, Ještě jednou německý dům v Brně.

⁹⁰ Tagesbote aus Mähren und Schlesien 35, č. 62, 17. 3. 1885, s. 1, Das Deutsche Haus.

⁹¹ Jako badatelka, která se ale zabývala rozboru uveřejněných článků v českém i německém tisku, si však dovoluji dodat vlastní názor; nejvíce zpráv k věci Německého domu otiskly německé listy Tagesbote, které celému podniku byly vesměs nakloněné. Mlčení Tagesbote tak odpovídá tomu, že se skutečně něco uvnitř spolku dělo, nejspíš to nefungovalo tak, jak se předpokládalo. Nejsem ale schopná určit závažnost situace – mohlo se jednat o taktický tah, aby se v případě krachu na spolek rychle zapomělo, stejně tak si Deutsches Haus mohl chtít jen ponechat klid na práci.

⁹² Protože pozemky označené B a C nakonec zjednodušeně řečeno sehrály roli v otázkách umístění hlavně jako místa, které blokovala rozhodnutí o konečném výběru Kiosku a sama o sobě pro věc Německého domu další význam neměla, jsou výše v textu popisována společně jako jedno.

⁹³ Dnešní Veveří

- B) Reprezentace spolku vzala na vědomí také parcelu proti severovýchodní části Císařského okruhu, která by snad na první pohled byla vhodnější. Podívejme se blíže, proč by měla být právě tato vybrána. Navýšení nákladů by mohl způsobit terén svažující se k Tereziinu kolišti, který se směrem k celnici více člení, proto by dům musel být natočen do Jezuitské ulice, zatímco jednou boční stranou s dekorativní výzdobou by Německý dům směřoval k celnici a druhou do frekventované dopravní třídy spojující vnitřní město a oblast „za hradbami“. Se samotnou stylizací by to nebylo snadné – na jednu stranu je pozemek níže položený než okolí, ale vedle toho je tu německé divadlo, vzhledem k němuž by se muselo přihlížet, aby spolkový dům působil adekvátně. Mimo jiné toto místo není v centru – lidé se sem nedostávají při svých každodenních obchůzkách. A nemůže nabídnout ani ty přednosti, které nesporně má třetí nominovaná parcela.
- C) stejně jako B) se svažuje k Tereziinu kolišti až na úroveň prvního patra s tím, že je naproti severovýchodní podélná strana divadla, která je oproti navrhované pozici Německého domu vyvýšená. I zde se ví o kolosálních průčelích celnice či případného konkurenčního divadla. Stejně jako do určité míry ohromuje divadlo, měla by působit i čelní strana Německého domu, a proto by na tomto místě měla být bohatě ozdobena.⁹⁴

Podle Trautenbergerova Festschriftu⁹⁵ a náznaků Friedricha Wanniecka v listech Tagesbote⁹⁶ můžeme odvodit, co vyplynulo z jednání spolku Deutsches Haus v roce 1885. V březnu se začala nově projednávat i verze, že by se Německý dům usídlil ve starém zemském domě na Dominikánském náměstí, až by se spolek postaral o jeho rekonstrukci. Toto řešení nabídl sám starosta Winterholler, který tím reagoval 20. února na žádost o přenechání části Koliště vedle divadla. Na této možnosti se předtím podařilo shodnout dokonce 506 členům z 600 přítomných. Vyřešení této otázky město příliš nepomohlo tím, že vzneslo vlastní návrh. Spolek Deutsches Haus, který už se sjednotil na jedné volbě, se musel znovu vrátit k projednávání. Jediným posunem tedy bylo, že z možností byl na základě předchozího hlasování vyřazen pozemek naproti staré celnici. Vedle projednávání verze, že se zrekonstruuje pro potřeby Německého domu starý zemský dům, se ale zároveň bralo v úvahu dále i to, že by mohla vzniknout novostavba, a to buď, ze známých návrhů, v blízkosti divadla, nebo „na Kiosku“.

„Je známo, že spolek se v této době⁹⁷ vyjadřoval k otázce budoucího umístění Německého domu, neboť pokládal postavení sochy Josefa II. před touto budovou za nejvhodnější a bylo rozhodnuto o sepětí obou otázek.“⁹⁸ V citaci je míněn spolek Kaiser-Josef Denkmal Verein, který se snažil od podzimu 1880 získat prostředky pro vztyčení pomníku Josefa II., který „byl představitelem českých a moravských Němců pojímán jako patron Němců v monarchii, jako propagátor německým jazykem neseného centralismu, jako německý kníže a do jisté míry i předchůdce politického liberalismu.“⁹⁹ Tato záležitost tedy souvisela taktéž s německým nacionalismem a po propojení obou záležitostí bylo třeba brát ohledy i na požadavky, které si kladla podobizna významného státníka.

Konečné řešení pozemkové otázky

Znovu se z tisku o konkrétních aktivitách spolku Deutsches Haus dovídáme až 18. února 1886. Od této chvíle už nejsme odkázáni jen na spekulace a narážky, protože Tagesbote se opět začal vyjadřovat k Německému domu. Podle něj městská rada vzala na vědomí zájem spolku o Kiosk a na svém zasedání se dohodla, že nabídne Deutsches Haus tuto parcelu pro stavbu a svým odborům zadá projednávání konkrétních podmínek.¹⁰⁰ Skupina kolem Německého domu na to reagovala o dva dny později, kdy se sešla, aby se seznámila s touto nabídkou od obce, ale protože chtěla mít raději i záložní plán, dál se zabývala možností přestavby zemského domu.¹⁰¹

Mezitím vrcholily přípravy na druhou valnou hromadu spolku, která se měla konat 11. března 1886 a hlavním bodem jejího programu bylo „Rozhodování o pozemku“.¹⁰² Ještě předtím však 6. března zasedaly stavební odbor a policejní odbor brněnského zastupitelstva, aby upřesnily požadavky, které musel spolek

⁹⁴ Tagesbote aus Mähren und Schlesien 35, č. 62, 17. 3. 1885, s. 1, Das Deutsche Haus., originální text viz příloha 1d)

⁹⁵ TRAUTENBERGER, Gustav. Festschrift zur Eröffnung des Deutschen Hauses in Brünn am 17., 18. und 19. Mai 1891, s. 8

⁹⁶ Tagesbote aus Mähren und Schlesien 36, č. 58, 12. 3. 1886, s. 2, Das Haus der Deutschen.

⁹⁷ Pozn. koncem roku 1885

⁹⁸ CIBULKA, Pavel. Instalace pomníku Josefa II. před Německým domem v Brně. In: AMBROŽOVÁ, Hana et al. Historik na Moravě, s. 435

⁹⁹ CIBULKA, Pavel. Instalace pomníku Josefa II. před Německým domem v Brně. In: AMBROŽOVÁ, Hana et al. Historik na Moravě, s. 435-436

¹⁰⁰ Tagesbote aus Mähren und Schlesien 36, č. 39, 18. 2. 1886, s. 3, Zum Baue des Deutschen Hauses.

¹⁰¹ Tagesbote aus Mähren und Schlesien 36, č. 41, 20. 2. 1886, s. 10, Zur Errichtung des Deutschen Hauses.

¹⁰² Tagesbote aus Mähren und Schlesien 36, č. 51, 4. 3. 1886, s. 3, Zum Baue des Deutschen Hauses.

Deutsches Haus splnit, jestli chtěl získat pozemek „Am Kiosk“. V novinách Tagesbote nacházíme zprávu o tomto jednání.¹⁰³

Tuto schůzi zahájil dr. Merores, který chtěl hned v úvodu přesvědčit ostatní zastupitele k odsouhlasení předání parcely do rukou spolku Deutsches Haus. Podle jeho referátu bylo samotné vybudování spolkového domu ve veřejném zájmu, protože je prý potřeba brát ohled na známé nedostatky vhodných prostor pro pořádání veřejných zábav, uměleckých produkcí a setkání a na finanční situaci města, která nadlouho vylučuje rozšíření Reduty.¹⁰⁴

Moravská orlice k argumentaci dr. Meroresa dodává: „Dr. Meroresovi velmi pěkně šly od úst všechny jeho výhody a všechno dokazování, jak výhodným bude německý dům pro veškerenstvo obyvatelstva Brněnského. Vědělť, kde důvody ty pronáší, vědělť, že nikdo z přítomných nepozvedne – protože pozvednouti nesmí hlasu svého a byť i s návrhy nesouhlasil – vědělť, že dnešní zastupitelstvo nemůže a nesmí nesouhlasiti s podnikem, kterým podpory se dostane německému brněnskému, kterému za laciný peníz – ba skoro zadarmo – dostane se velký kus majetku obce, která nejméně má příčiny, aby takovýmito kavalírskými dary dovršovala své známé hospodaření s jměním obecním.“¹⁰⁵

Komise se však nemohly vyhnout ani debatě o Tereziině Kolišti, o kterém se uvažovalo jako možném náhradním řešení. Navíc i mezi přítomnými mělo toto místo své příznivce, a proto výměně názorů nebylo možné předejít. Nakonec se ale povedlo respektovat přání členů spolku Deutsches Haus a byl potvrzen výběr Kiosku – mimo jiné zastupitele vedlo to, že v zájmu zemského města Brna bylo na tomto reprezentativním místě vybudovat skutečně důstojnou budovu.¹⁰⁶ Odbory se dohodly při jediné poradě na konkrétních podmínkách případného „prodeje“:

- 1) Obecní výbor zemského hlavního města Brna uznává velkorysost a oddanost volného sdružení občanů ve věci vybudování Německého domu a vytvoření prostor, které Brno zatím postrádá a které mu v budoucnu poslouží pro veřejné slavnosti, prezentace umění, zasedání a další akce, které jsou svým významem důležité pro město.
Obecní výbor zemského hlavního města vyslovuje tímto své srdečné poděkování a uznání výboru spolku Deutsches Haus, v první řadě především autorovi této myšlenky, Friedrichu Wannieckovi.
- 2) Nepolitickému spolku Deutsches Haus bude přenechán za částku 5 000 zl. a podmínek níže uvedených pozemek, který bude podle § 1 spolkových stanov využit pro stavbu Německého domu. Jedná se o parcelu o výměře 4000 m² na Kiosku, která má popředí natočené k severu ve vodorovné poloze s Herlthovou ulicí a v ose Lažanského náměstí – Jodokova ulice.
- 3) Připsání parcely pro stavbu domu ve smyslu § 1 stanov spolku bude zaneseno do katastru nemovitostí. Za to si obecní výbor vyhrazuje jmenovat dva členy výboru spolku Deutsches Haus pro kontrolu nad vedením přípravných prací a nakládáním s odkoupenou obecní parcelou. Toto právo musí být zaneseno také do stanov spolku.
- 4) Spolek „Deutsches Haus“ se zaváže hlavní sál spolu s vedlejšími pokoji pouze za cenu uhrazení nákladů na osvětlení, vytápění a podobné poskytnout:
  - a) Pokud se v Brně bude konat vědecký nebo obecně prospěšný kongres, pro potřeby zasedání obecní rady nebo při zvláštní slavnostní příležitosti, které bude pořádat zemské město Brno.
  - b) V průběhu každé sezóny třikrát pro pořádání předvolebních bálů ve prospěch obecní rady
  - c) Třikrát do roka na organizaci charitativních koncertů, které se konají ve prospěch městských institucí (...)
- 5) Vedení spolku je povinno v odpovídající části Německého domu otevřít některé prostory veřejnosti – obdobně jako ve vídeňském ozdravném salonu, aby do nich měli přístup i nečlenové spolku.

¹⁰³ Tagesbote aus Mähren und Schlesien 36, č. 54, 8. 3. 1886, s. 1-2, Zum Baue des Hauses der Deutschen.

¹⁰⁴ „berührt den Mangel an geeigneten Räumlichkeiten für öffentliche Feste, künstlerische Productionen und Versammlungen und verweist auf die Finanzlage der Stadt, welche auf längere Zeit hinaus Ausgaben zur Erbauung eines Cursalons in den Anlagen oder eines neuen der seither gestiegenen Einwohnerzahl und Bedeutung der Stadt entsprechenden Redoutengebäudes vollkommen ausschließe.“ | Tagesbote aus Mähren und Schlesien 36, č. 54, 8. 3. 1886, s. 1-2, Zum Baue des Hauses der Deutschen.

¹⁰⁵ Moravská orlice 24, č. 58, 12. 3. 1886, s. 1-2, Německý dům v Brně.

¹⁰⁶ Kiosek byla přece jen prestižní parcela, která vznikla po zbourání městského opevnění. V případě, že by nebyla využita pro stavbu Německého domu nebo podobného německého podniku, mohlo by se stát, že by ji získali Češi pro nějaký svůj záměr, protože také oni se díky rozruchu kolem spolkového domu o místě mohli dozvědět. A Němci si byli vědomi toho, že mají co dočinění s rovnocenným protivníkem, který by dokázal už dosáhnout i na tak drahý pozemek jako „Am Kiosk“.

- 6) Obec zavazuje spolek, aby ji o zvláštních slavnostních příležitostech, které vyžadují ke konání zahradu nebo více místností naráz, informoval předem a zajistil, aby jeho hosté nepřekročili hranici dobrých mravů.
- 7) Spolek Deutsches Haus musí zajistit a následně zaplatit napojení stavby na kanalizaci. Tuto část odpadního vedení bude čistit na své náklady.
- 8) Městská rada si vyhrazuje právo odsouhlasit návrhy plánů na stavbu Německého domu, aby mohla přezkontrolovat dodržování situačního plánu města.
- 9) Objekt přejde do majetku spolku teprve v okamžiku, až bude mít obecní rada jistotu, že spolek má dostatek prostředků na dokončení stavby.
- 10) Pokud do tří let od uzavření smlouvy nebude spolek schopný zajistit financování dokončení stavby, má městská rada předkupní právo na pozemek i stavbu, která na něm bude. (...) ¹⁰⁷

Z citace je patrné, že navrhovaná dohoda je promyšleně strukturovaná hlavně z právního hlediska. Zbývá tedy ještě otázka, s jakými podmínkami pro spolek Deutsches Haus se původně počítalo při předávání pozemku na Kiosk. ¹⁰⁸ Už před tímto zasedáním byly české Národní listy na poplach s tím, že „obec, která nemá peněz na nutné a naléhavé potřeby, jakými jest kanalizace, opatření dobré pitné vody atd., má nejméně příčiny, aby činila velkomyslné a luxusní dary.“ ¹⁰⁹ Záleží tedy na tom, zda český tisk chtěl jen rozdmýchat spor, nebo se povedlo skutečně německým radním obratně zareagovat a některé požadavky ještě narychlo doplnit, aby jejich rozhodnutí nemohlo být z české strany napadnuto.

I když podle Čechů i tato opatření, která měla zajistit následné schválení, byla málo: „Kdo to kdy slyšel, že v Brně prodává se čtvereční metr pozemka uvnitř města, v sadech, v překrásné poloze, za 1 zl. 25 kr., pravím jeden zlatý pět a dvacet krejcarů? Není-li to hříšné plýtvání obce, která z finanční tísně nevychází. (...) Podmínky, které spolku ukládají vystavění léčebného sálu a ponechávání bezplatně místnosti několikrát do roka k účelům dobročinným, nepadají nikterak na váhu, neboť obojí kladeny jediné ve prospěch německého živlu, který má v německém domě nabýti půdy k veřejnému vystupování a šíření se.“ ¹¹⁰

Pro spolek byl tento obchod skutečně výhodný a na valné hromadě pak většina ze 131 přítomných členů rozhodla, že Deutsches Haus přijme podmínky zmiňovaných odborů městské rady, aby získal Kiosk. Tím se tedy 11. března 1886 povedlo konečně uzavřít problémy kolem parcely – k čemuž i podle souhrnné Wannieckovy zprávy o průběhu této věci, ¹¹¹ která měla povzbudit přítomné k dohodě, vedla složitá cesta.

Ani předseda spolku však tentokrát neměl takový vliv na shromáždění jako řečníci z řad samotných členů, kteří se rozhodli předstoupit se svým názorem. První tak promluvil dr. Schütz, který by nejspíš svým proslovem věci příliš neprospěl – byl totiž „věrným“ zastáncem tzv. Theaterplatz, pozemku u divadla, a nedokázal pochopit průtahy kolem hledání vhodného pozemku, když ten ideální je v jednání celé dva roky. Na to v zápětí reagoval dr. Miller, který se sice také přihlásil k příznivcům parcely poblíž divadla, ale zároveň byl dostatečně uvědomělý, aby přiznal, že pokud by to mělo vést k uzavření vleklého sporu, bude rád hlasovat i pro Kiosk. V jeho řeči tak vlastně byla výzva k tvrdohlavým Schützům, která skutečně i podle Trautenbergera ¹¹² dokázala přispět k řešení. Spolek však neměl ještě úplně vyhráno, celý obchod musel schválit ještě zemský sněm a brněnské zastupitelstvo.

O týden později už přesto bylo patrné uvolnění atmosféry uvnitř spolku Deutsches Haus. I když to v žádném případě neznamenalo utlumení pracovního nasazení. Okamžitě se totiž nabízely k řešení nové otázky kolem toho, jak by měl Německý dům vypadat? A vševědoucí noviny Tagesbote ¹¹³ hned přispěchaly s odpovědí – dům by mohl mít obdélníkový půdorys bez nádvoří, jeho průčelí by mělo být natočené do prostoru Lažanského náměstí a Velkého náměstí. Mezi oběma náměstími měl být vybudován průhled, aby byla stavba skutečně zapojena do architektury centra Brna. Už podle dřívějších prognóz se počítalo s tím, že by Německý dům měl stát uprostřed zeleného parku, aby působil vzdušně a lidé v něm mohli najít odpočinek. Co se týče interiéru, měl tu být velký slavnostní sál s dominantním schodištěm a předšálími, v dalších prostorách se měly nacházet koncertní, výstavní a zasedací sály, vedle toho ale také kavárna a pohostinství.

Městská rada mezitím 2. dubna schválila návrh svého stavebního a policejního odboru, pro stavbu německého spolkového domu vyčlenila prostor „Am Kiosk“ a stavební dozor svěřila pánům Wannieckovi,

¹⁰⁷ Tagesbote aus Mähren und Schlesien 36, č. 54, 8. 3. 1886, s. 1-2, Zum Baue des Hauses der Deutschen., originální text viz příloha 1f)

¹⁰⁸ Spolek přece původně požadoval parcelu bezplatně.

¹⁰⁹ Národní listy 26, č. 65, 6. 3. 1886, s. 2, Německý dům v Brně.

¹¹⁰ Národní listy 26, č. 68, 9. 3. 1886, s. 2, Německý dům v Brně.

¹¹¹ Tagesbote aus Mähren und Schlesien 36, č. 58, 12. 3. 1886, s. 2, Das Haus der Deutschen.

¹¹² TRAUTENBERGER, Gustav. Festschrift zur Eröffnung des Deutschen Hauses in Brünn am 17., 18. und 19. Mai 1891, s. 10

¹¹³ Tagesbote aus Mähren und Schlesien 36, č. 64, 19. 3. 1886, s. 3, Zum Baue des Deutschen Hauses.

Rohrerovi a Heinrichu Gomperzovi. Spolek Deutsches Haus mohl po letitých sporech začít jednat – sepsat projekt na stavbu. K tomu byli přizváni mimo jiné i prof. August Prokop z německé techniky a stavební mistr Nebehosteny. Předběžný návrh požadoval prostory opravdu majestátné – pro slavnostní sál 700 m², malý slavnostní sál 200 m², společenskou místnost 500 m² a pro spolek Mährischer Gewerbeverein 250 m², lidovou knihovnu 200 m² apod. Stavební komise vyčlenila na budovu těchto rozměrů rozpočet ve výši 350 000 zl. V německém tisku se následně objevila nabídka prostorů k pronájmu v Německém domě, která oslovovala brněnské restaurátory a kavárníky, ale také spolky a sdružení.¹¹⁴

Posilování německého živlu a spolupráce s něžným pohlavím

Vše nasvědčovalo v této době tomu, že Německý dům má ve městě silnou pozici a jeho budování by už po překonání největší překážky – pozemku, nemělo nic stát v cestě. Do dobového tisku přesto pronikly mezitím náznaky pochyb, které vyvolávala otázka, zda má Německý dům v Brně vůbec nějaké opodstatnění. „V německém městě Brně je každý dům tím německým,“ píše třeba Tagesbote,¹¹⁵ který vydává v druhé polovině května 1886 další seriál zaměřený na tuto významnou stavbu. A hned jeho první část je pojata jako obhajoba tohoto německého díla, proto tak silná slova z úvodní citace. „Se stavbou tohoto domu se ztotožňují národní požadavky a jen nejubožejší darebák si dovolí myslet, že se jich dá dosáhnout bez boje.“¹¹⁶ Německý dům se měl stát skvostem, který by byl skutečně hoden obdivu. Tím měl zabránit tomu, aby Brňané jezdili ze svých návštěv v jiných velkých městech plni dojmů z tamějších krás, ale zároveň se zklamáním z toho, že nic podobného oni doma nemají. Vždyť svou hospodářskou vyspělostí bylo hlavní město Moravy na úrovni velkých evropských center.

V květnu 1886 už dál nemohl být nepatrný vzrůst úrovně českého obyvatelstva, které dokonce přímo ohrožovalo dosud pevné německé pozice v zemském městě. Situace byla vážná natolik, že se dokonce o ní mluvilo i v denním tisku Tagesbote: „Staří si musí uvědomit a vzít v potaz to nové, to, co se změnilo – otevřít oči a rozhlédnout se, probrat se ze spánku. Teď je ten nejvyšší čas, aby k tomu došlo.“¹¹⁷ Německý dům byl i jen proto považován za zázemí německé kultury, protože aktivity kolem něj měly přimět Němce k probuzení a on se pak měl stát místem, kde by se uchovávalo a vystavovalo kulturní dědictví. A také vytvářelo – na stavbě se proto měli podílet německí řemeslníci, jejichž píli a schopnosti měla stavba reprezentovat, uvnitř se měly konat ty nejdůležitější společenské události města.

Přes veškeré snahy se stále našlo v soudobé společnosti dost lidí, kteří nebyli ochotni pochopit, že Němci v Brně ztrácí své državy a Německý dům je důležitý hlavně ve významu sjednocení nacionálního programu. O to víc se propagovalo aktivní zapojení nových, širších německých skupin do projektu. Jednou takovou byly i ženy – v dubnu 1886 se jich během několika dnů přihlásilo k pomoci na přípravách na 300.¹¹⁸ Šlo tu hlavně o příbuzné členů spolku Deutsches Haus, protože pořad jsme v období 2. poloviny 19. století, kdy teprve probíhala pozvolná emancipace žen – mezi příznivci, kteří přispívali na Německý dům se tak ženská jména objevují, ale až do tohoto roku nezasáhly do jednání aktivní účastnice, které by měly na starost řešení konkrétních bodů stavebního programu.

Původně se s přispěním něžného pohlaví zřejmě ani nepočítalo – přihlásilo se se svou pomocí podniku až po tom, co už byl projekt téměř vypracován. Jeho účast ale byla vítána, a proto mu byl přidělen brzy úkol, který by ženy dokázaly nejlépe zvládnout, ale zároveň nikdo nemohl pochybovat, že by nešlo o důležitou práci. Její náplní měla být výzdoba budovy ve vlasteneckém duchu. Ženy prý měly přispět při barvení a zlacení architektonické výzdoby. S freskovou a olejovou výmalbou, stejně jako pletenými gobelíny v interiérech, které by navrhli umělci mužského či ženského pohlaví německé národnosti, měla pomoci také skupina žen při spolku Deutsches Haus. Ozdobné vyšívaní a ozdobení nábytku měla zase mít na starost jen ona, aniž by se musela přizpůsobovat nějakému výtvarníkovi.¹¹⁹

¹¹⁴ Tagesbote aus Mähren und Schlesien 36, č. 84, 13. 4. 1886, s. 3, Deutsches Haus in Brünn.

¹¹⁵ „In der deutschen Stadt Brünn ist jedes Haus ein deutsches Haus,“ | Tagesbote aus Mähren und Schlesien 36, č. 114, 19. 5. 1886, s. 1-2, Für's Deutsche Haus.

¹¹⁶ „Mit der Erbauung dieses Hauses erfüllen wir eine nationale Pflicht, und der ist ein armer Wicht, der da meint, eine Pflicht könne anders als mit dem Aufgebot aller Kräfte erfüllt werden.“ | Tagesbote aus Mähren und Schlesien 36, č. 114, 19. 5. 1886, s. 1-2, Für's Deutsche Haus.

¹¹⁷ „Das Alte muss vervollkommenet, das Neue in Angriff genommen werden; – einmal müssen wir beginnen und wir erinnern, es ist hohe Zeit, dass dies jetzt geschehe.“ | Tamtéž

¹¹⁸ Tagesbote aus Mähren und Schlesien 36, č. 95, 27. 4. 1886, s. 4, Die Frauen und der Vereinshausbau.

¹¹⁹ „die künstlerisch ornamentale Ausschmückung in Farbe und Vergoldung (architektonischen Schmuck), Wanddecorationen der innern Räume des Hauses mit Fresco-Malereien, Oelgemälde und gestrickte Gobelins. Die Fresco-Malereien und Oelgemälde sollen von männlichen oder weiblichen vaterländischen Künstlern im Auftrage der deutschen Frauen ausgeführt, die Stickereien sollen von den Frauen selbst, nach Zeichnungen

Hlavním společným motivem měla být vyobrazení z historie Němců na Moravě. Náměty mohly podle návrhů odkazovat na germánskou mytologii, na obrazech se tak například mohl objevit germánský bůh hromu Donar, kvádský náčelník Wannius nebo Ariogast, germánský princ a protivník Julia Ceasara v galských válkách. Navrhovány byly důležité historické okamžiky jako bitva kvádských kmenů na Hostýně, záhuba města Carnuntum, průjezd langobardských válečníků Karla Velikého kolem Jihlavy a švédské ležení u Brna. Mezi motivy byly zařazeny i kulturní a společenské události – vystoupení minnesengrů na Špilberku, stavba Kostela sv. Jakuba, založení Nového Města na Moravě, návštěva Josefa II. v Brně, vedle toho je tu také zmíněno samotné otevření Německého domu, což ukazuje, jaký význam byl této stavbě přikládán.¹²⁰

Jaké motivy nakonec Němci pro svůj kulturní stánek zvolili, nám prozradí úryvek z olomouckého listu Našinec: „V menší slavnostní síni jsou vyobrazeny na stěnách různé obrazy, jimiž znázorňuje se germanisování Moravy. Němci nespokojili se věcmi a událostmi skutečnými, ale sáhli dále ku věcem, jež nám výmluvně napovídají, jak by si je oni nejraději přáli a jak by se jim nejlépe hodily. (...) Představují tyto obrazy nástěnné: Zavedení víry křesťanské na Moravě německými mnichy; zvelebení řemesel a umění zase Němci; zakládání moravských hradů a měst a reformace stavitelství provedeno německými mistry; zavedení jemných mravů německými rytíři atd. Vůbec dobré a užitečné vše dle jejich vyobrazení zavedli na Moravě jen Němci. (...)

A co nahoře ve slavnostní síni hleděli zakrýt alespoň slušnou formou, to dole v ‚Kneip-Stube‘ odhaluje se způsobem, jenž se přičí trestným zákonům. (...) Však korunou německé zvrhlosti je obraz představující miláčka lidu českého Otce vlasti největšího krále Čechů Karla IV., jak opojen jsa vínem a ve stavu nepřičetném na Špilberku připadá na myšlenku zříditi českou universitu v Praze.“¹²¹

Musím dát za pravdu naladění textu v tom, že němečtí historici si dokázali obratně vybírat dílčí momenty moravských dějin, které vyznívaly pro německý národ pozitivně, a naopak nepříjemné prohy Němců ve svých spisech nezdůrazňovali. Popis Našince však nemá pravdu v tom, že by německým kolonizátorům ze 13. století přisoudili zásluhy Slovanů, protože je historicky dokázané, že právě vnější kolonizace obohatila přínosem nových prvků a zvyků tehdejší lokální kulturu. Skutečně tedy Němci přispěli Moravě tím, že sem přinesli nové nástroje a technologické postupy nebo zakládali města.

Samotná spolupráce žen a mužů otvírá novou úroveň významu, který Německý dům pro Brno jako zemské město měl. Byla důkazem, že při budování této stavby by se mohl uplatnit kdokoliv, kdo by chtěl přispět svou pomocí, bez ohledu na pohlaví.“ Vítejte, německé ženy, vítejte! Nyní, když je zajištěna vaše pomoc, roste naše odvaha a naše naděje a víme, že naše úsilí bude korunováno úspěchem,“ komentuje významný emancipační krok redaktor Tagesbote aus Mähren und Schlesien.¹²²

Na konci roku 1886 byla vize otevření Německého domu bez dalších překážek narušena. Když Josef Auspitz, zemský školní inspektor a člen Deutsches Haus, zveřejnil 15. prosince 1886 v Tagesbote¹²³ svůj článek, nechtěl pouze pozvednout nacionální citění brněnských Němců. Svým příspěvkem chtěl totiž hlavně reagovat na tehdejší situaci, kdy se skupina českých zástupců rozhodla vystoupit na jednání zemského sněmu proti prodeji pozemku na Kiosku. Ten byl tou dobou už přislíben spolku Deutsches Haus a k uzavření smlouvy chyběly jen úřední formality. Jednou z nich ale bylo právě její odsouhlasení na sněmu.

Josef Auspitz se snažil vyvrátit argumenty protistrany a naznačil i strategii obhájců postoupení parcely na sněmu. Připouštěl tak sice, že spolek Deutsches Haus chce získat pozemek pro soukromé potřeby za velmi nízkou sumu 5 000 zl. Názor Čechů, že by Brno bylo po asanaci městského centra finančně vyčerpané,¹²⁴ a proto je nesmysl, aby pomáhalo budování německého spolkového domu prodejem pozemku za směšnou cenu, který měl ve své době hodnotu přinejmenším sto padesáti či dvě stě tisíc zlatých, a Němcům by mohly stačit prostory

---

heimischer Künstler, angefertigt werden. Die Möbelüberzüge sind entweder in Stickerei oder in Lederplastik gedacht.“ | Tamtéž

¹²⁰ „Donars Wiederkehr, Wannius Heerschau, Ariogast vor Marc Aurel, Die Quadenschlacht am Hostein, Die Zerstörung von Carnuntum, Arahars Protest, Radegasts Auszug, Odoakars Abschied, Durchzug der Langobarden Krieger Karls des Großen finden deutsche Brüder bei Iglau, Bischof Wicing, Bischof Bruno begrüßt die neuen Ansiedler von Wachtel, Minnegesang auf dem Spielberg, Der Fürstentag von 1364, Bau der Jakobskirche, Herolde melden Jost seine Wahl zum deutschen Kaiser, Die Schweden vor Brünn, Kaiser Josefs und Friedrichs des Großen Begegnung in Mähr.-Neustadt, Josef II. ackernd, Stein in Brünn, Enthüllung des Siegesdenkmals auf dem Franzensberge, Eröffnung des Deutschen Haus.“ | Tagesbote aus Mähren und Schlesien 36, č. 123, 29. 5. 1886, s. 1-2, Für's Deutsche Haus.

¹²¹ Našinec 32, č. 35, 20. 3. 1896, s. 1, Schulverein v Brně.

¹²² „Willkommen denn, Ihr deutschen Frauen, herzlich willkommen! Da wir nun Eurer thatkräftigen Mithilfe versichert sind, wächst unser Muth und unsere Hoffnung, und nun wissen wir, dass unser Streben von Erfolg gekrönt sein wird.“ | Tagesbote aus Mähren und Schlesien 36, č. 117, 22. 5. 1886, s. 1-2, Für's Deutsche Haus.

¹²³ Tagesbote aus Mähren und Schlesien 36, č. 286, 15. 12. 1886, s. 1-2, Das Deutsche Haus in Brünn.

¹²⁴ Tak skutečně německá radnice argumentovala, pokud se mělo jednat o zřizování českých škol.

Reduty, Auspitz odmítl. Sály divadla Reduta totiž prý kapacitně nedostačovaly a město by tím pádem muselo investovat do rozšíření nebo plnohodnotné náhrady, takže náklady by se vyšplhaly určitě na více než 500 000 zl. V případě uzavření obchodu se spolkem však mohla obec ještě 5 000 zl. do svého rozpočtu získat. Navíc nikdo podle něj nemohl popřít, že by městské zastupitelstvo ušetřilo další peníze a práci, co by muselo vydat na organizaci veřejných akcí.¹²⁵

Jakékoliv české výhrady nebyly nakonec skutečně nic platné.¹²⁶ Přestože je třeba dát radě výroků za pravdu – baron Stillfried, jeden z českých poslanců, měl pravdu, když tvrdil, že většina Moravy je česká a podpora německého podniku moravským zemským městem postrádá opodstatnění. „Řečník poukazuje k tomu, že sice v podmínkách stanoveno, že pro případ, že by se spolek rozešel a dům obci nepřípadl, má doplatiti za pozemek ten 45 000 zl. Než spolek ten rozejde se jen tehdy, bude-li mít finanční nezdar, a pak nebude moci zaplatiti, aneb se nerozejde a pak obec nikdy peněz těch nedostane.“¹²⁷ Stejně tak nebyl od věci názor, že by se parcela měla ponechat ležet – dokud rozruch kolem Německého domu neutichne, a pak měla posloužit pro stavbu bytů pro 800 až 900 lidí.¹²⁸ Pokud Češi předpokládali, že by nějaká jejich námitka měla být dostatečně oprávněná na to, aby zajistila zrušení rozhodnutí obecní rady, byl to názor, že se v případě transakcí kolem Kiosku nejedná o prodej. Mělo údajně jít o velkorysý dar, ten by však v žádném případě nebyl pro město podle tehdejších zákonů přípustný.

Poslanci Primavesi, dr. Sturm, Winterholler, von Chlumecky a dr. Merorens udělali 22. prosince 1886 na zemském sněmu vše pro to, aby se takové hlasy nerozšířily po nestranném osazenstvu a zájmy Německého domu obhájili. Proto nakonec nejenže bylo rozhodnuto, že uzavřená smlouva se skutečně týká prodeje a ne daru, ale svůj souhlas k tomuto prodeji dala potřebná většina poslanců.

Zájmy Německého domu nemusely překážkám čelit jen před zemským sněmem, kde tedy už v prosinci bylo rozhodnuto, že městská rada postupovala ve věci prodeje správně. Spor se dostal i na Moravské místodržitelství v Brně a před císaře. Ale i v těchto případech mohl Tagesbote¹²⁹ v únoru 1887 informovat o tom, že i když byla celá záležitost v zájmu neutrality znovu řádně prošetřena, ani jedna z úředních instancí nenašla chybu nebo nedostatek řízení. Oba úřady koupí schválily a s Kioskem mohl spolek Deutsches Haus začít počítat, aniž by jeho výkonný výbor trápilo to, co bude dělat, kdyby o něj přišel.

Když Friedrich Wannieck přednesl 31. ledna 1887 v sále Moravského průmyslového muzea v Brně svůj první příspěvek k zamýšlené výzdobě Německého domu, zahájil tím sérii přednášek, ze kterých se rychle staly významné společenské události. Skutečně tak dokázaly splnit záměr, se kterým už ta první byla pořádána. Měly totiž přitáhnout veřejnost a tím ukotvit Německý dům v obecním povědomí natrvalo dříve, než se vůbec začne stavět. A v neposlední řadě umožnily získávat další členy spolku a tím i příspěvky. Tyto akce byly dokonce tak úspěšné, že se musely reprizovat a byly vydány i tiskem.

První Wannieckův referát se však od pokračování přece jen v mnohém lišil. Na rozdíl od zbylých přednášejících zde totiž vystupoval jako předseda spolku pro zřízení Německého domu. Jeho cílem bylo vytvořit novou tradici a v tomto postavení to neměl moc jednoduché, přestože to byl už před otevřením Německého domu uznávaný brněnský podnikatel a mecenáš. Jeho hlavním úkolem na půdě průmyslového muzea bylo nejen přítomné informovat o tom, jak bude dům vyzdoben, ale také o jeho místě ve městě, které někteří stále zpochybňovali. Potřeboval hned v úvodu přesvědčit své posluchače i ty, co se dozví o přednášce jen z doslechu, že má smysl na tento podnik přispět buďto penězi, nebo i manuální výpomocí. To, že pomoci může skutečně každý, se snažil ukázat hned v úvodu, kdy vyzdvihoval usilovnou práci žen, kterých bylo mezi přispěvateli a členy spolku už 700 a jen ony v ročních příspěvcích přinášely zisk 2 500 zl.

Přednášející, kteří pokračovali v této sérii, neměli díky Wannieckovi o pozornost diváků nouzi a mohli se zaměřit skutečně jen na odborný obsah svých příspěvků. Jmenujme alespoň některé z těchto poutavých přednášek. Prof. Heinrich Kirschmayer přednášel 7. a 11. února na téma „Die volkstümliche künstlerische Verwertung der altdeutschen Geschichte mit besonderer Rücksicht auf Mähren, von der Urzeit bis zur Völkerwanderung, unter Beachtung der in den alten Wohnsitzen zurückgebliebenen Germanen, nebst deren Schicksalen und Culturverhältnissen“¹³⁰. O týden později promluvil dr. Gustav Tratenberger k období „Von Karl

¹²⁵ Tagesbote aus Mähren und Schlesien 36, č. 286, 15. 12. 1886, s. 1-2, Das Deutsche Haus in Brünn.

¹²⁶ Takový výsledek se dal předpokládat víceméně dopředu, Češi se však museli alespoň pokusit projekt zablokovat – trnem v oku jim muselo být už jen to, že jim městské zastupitelstvo odmítlo pomoc s budováním českého spolkového domu.

¹²⁷ Moravská orlice 24, č. 293, 23. 12. 1886, s. 2, Moravský zemský sněm.

¹²⁸ Tagesbote aus Mähren und Schlesien 36, č. 292, 22. 12. 1886, s. 1-3, Das Deutsche Haus in Brünn.

¹²⁹ Tagesbote aus Mähren und Schlesien 37, č. 26, 3. 2. 1887, s. 2, Der Bauplatz für das Deutsche Haus.

¹³⁰ Umělecké zhodnocení německých dějin na Moravě, od pravěku po velké stěhování národů se zvláštním zřetelem na původní germánská sídliště, jejich kulturní bohatství a společnost | Tagesbote aus Mähren und Schlesien 37, č. 34, 12. 2. 1887, s. 1-2, Zum Bau des Deutschen Hauses.

dem Großen bis Rudolf von Habsburg¹³¹. Zajímavé jistě byly i promluvy „Böhmen und Mähren unter den Luxemburgen“ prof. Augusta Prokopa z 21. a 25. února¹³² či následující „Die Zeit von Albrecht dem Zweiten bis Maria Theresia“¹³³ Paula Strzemchy. Cyklus referátů o dějinách německého národa pak uzavřel „Die Zeit von Maria Theresia bis Kaiser Josef II.“¹³⁴ a dr. Fritz Wenzliczke.

Podoba Německého domu a architektonická soutěž

Zatímco probíhala zmíněná pravidelná setkání veřejnosti a odborníků z řad přátel Německého domu na přednáškách v průmyslovém muzeu, realizátoři jednali o zahájení další fáze projektu – vyhlášení architektonické soutěže. Výbor spolku k této věci zasedal 21. února a 9. března 1887, kdy se zabýval především osobními návrhy a požadavky svého předsedy Friedricha Wanniecka. Hned na druhé schůzi pak padlo rozhodnutí, že se soutěže budou moci zúčastnit všichni architekti německé národnosti. Krátce na to, v polovině března, byly zveřejněny požadavky na soutěžní práce a uchazeči se se svými projekty mohli začít hlásit. Podle pravidel měla být architektonická soutěž uzavřena 15. července 1887, kdy měly být do pěti hodin odpoledne odevzdány přihlášky.¹³⁵ Tagesbote potom 27. srpna 1887¹³⁶ uvádí ještě jeden termín, který měl být pro soutěžící závazný, a sice 25. srpen, kdy měly být hotové plány odevzdány. Tato kratičká informace je zajímavá i z toho důvodu, že troufale uvádí: „Snad se už v říjnu bude pokládat základní kámen.“¹³⁷

V průběhu lhůty necelého půl roku se do konkurenčního boje zapojilo 336 umělců s 22 pracemi „ze všech částí světa, kde němečtí architekti žili a pracovali.“¹³⁸ Osmičlenná porota, sestavená ze 3 vídeňských a 5 brněnských odborníků, však ve výsledku hodnotila jen 16 prací – 2 návrhy se zúčastnily mimo soutěž a 4 musely být diskvalifikovány.¹³⁹ Posuzovatelé baron Schmidt, prof. baron Hasenauer, baron Hansen, prof. Prokop, Friedrich Wannieck, Gustav Ritter von Schoeller, dr. Karl Reißig a Rudolf M. Rohrer zasedali 24. a 25. září 1887, aby rozhodli o vítězi architektonické soutěže, podle jehož návrhů se měl Německý dům postavit.

Už volba porotců měla celému projektu dodat na vážnosti a významu, zvlášť pak při bližším pohledu na jména Vídeňanů. Carl von Hasenauer se svými návrhy obstál v konkurenci při soutěžích na stavbu budov takového významu, jako je ve Vídni opera, radnice, museum nebo pavilony světové výstavy z roku 1873. Podle plánů Theophila von Hansena, rodilého Dána, bylo postaveno více staveb, ale jmenujme alespoň ty v Brně, kterými je Besední dům nebo Pražákův palác. Své zkušenosti získal nejen v Rakousku, ale také v Řecku. Znaky antických chrámů se promítají do jeho tvorby. Posledním ze zahraničních hostů byl pak Friedrich von Schmidt, který se svým jménem podepsal pod rekonstrukci známého vídeňského Stephansdomu a získal první místo v soutěži na návrh vídeňské radnice.¹⁴⁰

Z věcí, které komise hodnotila, jmenujme alespoň hledisko prostorového uspořádání místností a uměleckého provedení exteriérů i interiérů. Přece jen úkolem každého výtvarníka bylo vypořádat se co nejlépe s parcelou o rozloze 4 000 m². Kritériem, které nakonec bylo nejdůležitější, se staly náklady na stavbu. Původní projekt počítal s rozpočtem 350 000 zl., což se ukázalo být pro některé tvůrce hlavním problémem. Platilo tak doslova heslo „z nouze ctnost“ a vítězem se mohl stát jen ten, kdo jej dokázal nejlépe naplnit.

¹³¹ Od Karla Velikého po Rudolfa Habsburského | Tagesbote aus Mähren und Schlesien 37, č. 40, 19. 2. 1887, s. 1-2, Zum Bau des Deutschen Hauses.

¹³² Čechy a Morava pod vládou Lucemburků | Tagesbote aus Mähren und Schlesien 37, č. 51, 4. 3. 1887, s. 1-2, Zum Bau des Deutschen Hauses.

¹³³ Období od vlády Albrechta II. po Marii Terezií | Tagesbote aus Mähren und Schlesien 37, č. 52, 5. 3. 1887, s. 1-2, Zum Bau des Deutschen Hauses.

¹³⁴ Za časů Marie Terezie a císaře Josefa II. | Tagesbote aus Mähren und Schlesien 37, č. 58, 12. 3. 1887, s. 2, Zum Bau des Deutschen Hauses.

¹³⁵ TRAUTENBERGER, Gustav. Festschrift zur Eröffnung des Deutschen Hauses in Brünn am 17., 18. und 19. Mai 1891, s. 12 | Toto datum je uvedeno jako Einreichungsfrist neboli podací lhůta.

¹³⁶ Tagesbote aus Mähren und Schlesien 37, č. 194, 27. 8. 1887, s. 9, Zum Bau des Deutschen Hauses. | Pozn. V tomto článku je zřejmě tisková chyba – tvrdí, že zúčastněných prací bylo 21, ne 22, jak se uvádělo jinde.

¹³⁷ „hoffentlich noch im October die feierliche Grundsteinlegung am Kioskplatze stattfinden kann.“ | Pozn. Podle dobového tisku se nakonec slavnost třeba i vzdáleně připomínající kladení kamenů nekonala, je zaznamenána až akce Schlusssteinlegung, položení posledního kamene, jako součást ceremoniálu otevření Deutsches Haus | Tagesbote aus Mähren und Schlesien 37, č. 238, 19. 10. 1887, s. 2, Die Pläne für das Deutsche Haus.

¹³⁸ „aus allen Teilen der Welt, wo deutsche Architekten lebten und arbeiteten“ | KOLEKTIV AUTORŮ. Deutsches Haus in Brünn. Bollwerk des Deutschtums in der Brunner Sprachinsel, s. 8

¹³⁹ Tagesbote aus Mähren und Schlesien 37, č. 238, 19. 10. 1887, s. 2, Die Pläne für das Deutsche Haus.

¹⁴⁰ Mährisch-schlesischer Correspondent 27, č. 217, 24. 9. 1887Abendblatt, s. 3-4, Juroren für die Concurrenzpläne des deutschen Hauses in Brünn.

Porota se i přes předem určené podmínky setkala s enormními náklady ve výši až 625 560 zl. O to víc byl potěšující nejnižší odhad, který veškerá vydání spojená se stavbou vyčísil na 260 000 zl. Architekti připravili plány, které byly vyměřeny pro rozlohu základů mezi 2 000 až 4 000 m² a nabízely prostor 33 000 – 80 000 m³. Radě návrhů se autoři rozhodli dát stejnou dominantu – vestibul s masivním schodištěm. Vedle toho nevýhodou většiny byly příliš malé šatny, které by nedostačovaly pro 1 200 až 1 500 návštěvníků, tedy předpokládané kapacitě Německého domu. Přihlíželo se i k rozměrům velkého slavnostního sálu, kterému různé práce věnovaly odlišnou pozornost a pro stavbu jako takovou byl skutečně důležitý.¹⁴¹

První místo nakonec v soutěži získal projekt „Deutsch“ berlínské společnosti Ende & Böckmann. Druhá byla práce s názvem „Luft und Licht“, jejímž autorem byl prof. Germano Wanderley z Brna. Třetí cenu porota udělila prof. Maxi Haasovi z Innsbrucku a čtvrtou vídeňskému architektu Schachnerovi.

Výběr konečné podoby Německého domu se však neodehrával jen za zavřenými dveřmi poradních jednání hodnotitelů. Volba plánů představovala hlavně pro brněnskou veřejnost jakýsi další zlomový bod – představy o spolkovém domě mohly konečně nabýt hmotných tvarů. Proto hned 27. září 1887 byly v sálech průmyslového muzea všechny soutěžní návrhy představeny na výstavě, která trvala do 15. října.¹⁴² Zde projekt zhlédlo za první den 1 194 lidí. Další popularizační akce k architektonické soutěži se konala 17. října 1887 a byla jí přednáška prof. Augusta Prokopa, která měla posluchače seznámit s přihlášenými pracemi a postupem hodnotitelů při výběru vítěze.¹⁴³

Bylo rozhodnuto, že realizace stavby proběhne podle původního návrhu firmy Ende & Böckmann. Projekt měl nést tedy jméno dvou uznávaných architektů, kteří do té doby už svou prací zastřešili stavby, které dotvořily tvář Berlína jako centra sjednoceného Německa. Jejich rukopis najdeme na budovách berlínské zoologické zahrady, stejně jako na slavné třídě Unter den Linden nebo bulváru Kurfürstendamm. Svého času byli vlastně prvními architekty, kteří se, přestože oba měli dobrou reputaci doma i v zahraničí, rozhodli založit společný podnik a na zakázkách pracovat společně. Teprve když se jejich model skutečně osvědčil, začali i ostatní vstupovat do projektů, jakými byly společné ateliéry a tvůrčí dílny.

A proč byl upřednostněn návrh německých architektů před domácím projektem? Návrh „Deutsch“ dokázal splnit všechny požadavky zadavatelů. Samotná stavba počítala se základy o celkové rozloze 2 510 m², ale jednotlivé místnosti v ní byly situovány skutečně tak, aby vyhovovala potřebám spolkového domu. Hlavní roli ve výběru zřejmě sehrálo stylistické řešení stavby, což potvrzuje Trautenberger,¹⁴⁴ listy Tagesbote¹⁴⁵ a další prameny. Ende & Böckmann navrhli brněnský Německý dům v duchu pozdní renesance a neogotiky, tedy architektonických směrů, které jsou na německém pobřeží Baltského moře typické pro stará hansovní města nebo třeba belgické či nizozemské, případně dánské a švédské království.

Z ideologického hlediska je snadno patrné, že se moravští Němci v tehdejší době odklání od Vídně, protože cítí křivdu ze strany vlády, která napomáhá české většině k tomu, aby získala svrchovanost v zemích Koruny. Přitom by to měla být právě vídeňská ministerstva, která by pomohla zabránit tomu, aby se z Němců stala bezvýznamná národnostní menšina. Z toho pak v českých zemích pramení trend, že se německý národ ztotožňuje spíše s kulturou německé říše, která na rozdíl od Rakouska prosperuje a užívá si života v jednotném státě. V brněnském Německém domě se tak mísí dvě kultury – tradiční německá, která se po staletí vytvářela na Moravě, a severská. To symbolizuje mimo jiné i snahu o sjednocení a kulturní povýšení moravských Němců po vzoru jednotné německé říše.¹⁴⁶

Tagesbote¹⁴⁷ zdůvodňují volbu „Deutsches Renaissancestyl“ asi takto: „Wir denken, dass die Annahme des deutschen Renaissancestyles ein Sinnbild sein sollte, dass auch im Deutschen Hause deutscher Gemeinsinn, gesellschaftliche Gleichheit sich entfalten und an der Wiedergeburt des Bürgertums im weitesten Sinne des Wortes schaffend sich bewährend solle.“

¹⁴¹ Tagesbote aus Mähren und Schlesien 37, č. 238, 19. 10. 1887, s. 2, Die Pläne für das Deutsche Haus.

¹⁴² Mährisch-schlesischer Correspondent 27, č. 218, 26. 9. 1887, Abendblatt, s. 4, Eröffnung der Ausstellung der Konkurrenzpläne für das Deutsche Haus in Brünn.

¹⁴³ Tagesbote aus Mähren und Schlesien 37, č. 238, 19. 10. 1887, s. 2, Die Pläne für das Deutsche Haus.

¹⁴⁴ TRAUTENBERGER, Gustav. Festschrift zur Eröffnung des Deutschen Hauses in Brünn am 17., 18. und 19. Mai 1891.

¹⁴⁵ Tagesbote aus Mähren und Schlesien 37, č. 227, 6. 10. 1887, s. 2-3, Zum Bau des Deutschen Hauses.

¹⁴⁶ To zavdávalo při slavnostním otevření Německého domu záminku českému tisku, který skoro tvrdil, že brněnští Němci jsou na nejlepší cestě zradit císaře a spojit se se západem. Pro srovnání postačí i třeba název konkrétního článku „Rakousko – německou východní markou“, kde Národní listy (ročník 31, č. 137, 20. 5. 1891, s. 1) s touto myšlenkou provokovaly nejvíce.

¹⁴⁷ Tagesbote aus Mähren und Schlesien 41, č. 61, 16. 3. 1891, Abendblatt, s. 1, Das Deutsche Haus.

Kastengeist, ständische Gliederung der Gesellschaft, Abwägen des Einzelnen nach Stellung, Reichthum und anderen Äußerlichkeiten, Cliqueswesen und alle jene Missstände, welche das gesellschaftliche Leben nur allzuhäufig zeitigt, dürfen im Deutsches Hause keinen Platz finden, wenn es den deutschen Volksgenossen unserer Stadt und unseres Landes, die Stätte werden soll, auf der sich Alle zusammenfinden, sich nähern und zu jener Gemeinsamkeit der Interessen sich vereinigen sollen, welche die Noth der Zeit fordert, um die Zeiten der Noth bestehen zu können. In drangvoller Zeit schlug der Gedanke der Gründung des Deutschen Hauses feste Wurzeln. Es war die Zeit, als die Deutschen in Österreich die Segnungen der Versöhnungsära zu empfinden begannen, als die nationale Begehrlichkeit der anderssprachigen Völkerschaften den Bau des Reiches aufs tiefste zu erschüttern drohte, als die Deutschen der nationalen Verluste während der vergangenen Decenien scheinbare Machtstellung bewusst wurden und endlich, der Nothwendigkeit folgend, sich entschlossen, in engen Reihen sich zu vereinigen, um in festem Aneinanderschlusse dem Ansturme ihrer Gegner zu widerstehen. Damals weckte der Gedanke, den Deutschen Brünns, welche die Forderungen nationaler Begehrlichkeit empfindlich traf, eine feste Burg zu gründen, volle Begeisterung, welche das schöne Werk in raschen Beginnen ins Leben rief, förderte und zum Ziele führte.“

Německá citace svým čtenářům podsouvá toto tvrzení: „Myslíme, že styl německé renesance by měl být symbolem toho, že se také v Německém domě zachovává obecná rovnost a pracuje se tu na obrození občanů v co nejširším slova smyslu. Kasty, třídní systém dělení společnosti, udělování titulů, majetnictví a další povrchnosti a neduhy, které vyplývají z života společnosti, nenajdou v Německém domě žádné místo. Německý dům by měl být pro německé občany našeho města a naší země místem, kde se všichni sejdou a sjednotí své zájmy tak, jak si to doba žádá. Bylo období, kdy Němci v Rakousku pociťovali potřebu usmířit se, protože boje s jinojazyčným obyvatelstvem ohrožovaly jejich říši. Jenže byli to Němci, kteří tím utrpěli jako národ největší ztráty a museli ustupovat ze svého postavení. Nakonec události uplynulého desetiletí následovala potřeba sjednotit se, aby mohli svému protivníkovi klást vůbec nějaký odpor. A pak se zrodila myšlenka brněnských Němců na vybudování pevného hradu, která byla přijata s nadšením a její uskutečňování by je naplnilo novým životem.“

Hlavními rysy architektury domu je symetričnost, vysoké střechy a štíty, dekorační prvky na neomítnuté fasádě vytváří samotné cihlové a kamenné zdivo. To vše architektonická společnost přebírá z gotiky. Mezi renesanční prvky se řadí horizontální a vertikální členění budovy nebo vzdušnost a prostornost, která vyplývá z množství oken a portálů. V případě exteriérů Německého domu však nacházíme míšení s dalšími stavebními styly – dominantně působí barokní věže, okolní park zase zapadá do romantického slohu.

Je třeba poznamenat, že sympatické posuzovatelům na projektu bylo splnění všech finančních limitů – odhadovaná suma se vyšplhala „jen“ na 283 000 zl. a tím pádem si nechávala určitou rezervu. V započítaných nákladech se však zároveň nešetřilo tím způsobem, že by byly používány imitace a náhrázky. Všechny stavební prvky tak měly být skutečné, což ještě více podporovalo ideové založení podniku.

Tato citace vystihuje původní předpoklad, že bude Německý dům vypadat přesně podle návrhů ateliéru Ende & Böckmann: „Budova je svým hlavním průčelím o délce 80 metrů natočena k Lažanskému náměstí, takže je orientovaná ve směru ze západu na východ. Do prostoru Lažanského náměstí je situován také hlavní vchod, kterým se vchází přímo do vestibulu a dál po hlavním schodišti, které upoutá na první pohled, do prvního patra. Na pravé i levé straně předsálí jsou prakticky umístěny šatny, které jsou účelně uspořádány tak, že prostor do půli výše stropů v přízemí slouží jako úschovna šatů a se zbytkem se počítá pro úschovu stolů a židlí.

Vlevo je sídlo spolku Deutsches Haus a veřejné knihovny, ke kterým je možný přístup přímo od hlavního vchodu, ale také zvláštní cestou z Giskrovy ulice. Na pravé straně, na východ proti Kolišti, je umístěna restaurace s kavárnou. Oba podniky mají rovněž samostatné vchody. Jejich prostory jsou spojeny arkádovými chodbami, na které navazuje přes otevřený balkon zahradní terasa.

Kromě velkého hlavního schodiště vedou ještě do prvního patra další dvojce schody k malému sálu a zázemí spolků, jakožto i k dvěma menším galeriím, případně k hledišti velkého slavnostního sálu. Jejich výhodou je, že společně mohou posloužit k urychlení příchodu a odchodu hostů při větších akcích.

V prvním patře zabírá střed hlavního průčelí velký slavnostní sál, který má majestátní plochu 603 m² a je asi tak dvakrát větší než sál Reduty. Blízko od této síně je malý sál o rozloze 180 m², který má taktéž vlastní přístup. A pak tu jsou další šatny a tři menší pokoje.

Napravo od velkého sálu jsou tři studovny a archiv o celkové ploše asi 100 m². V zadní části jsou spolkové prostory – dva salonky a kulečnick.

Podkroví obsahuje výstavní sály a galerii velkého sálu, prostory pro umělecké spolky, obrazárnu, kanceláře, zasedací místnost, šatnu a tři velké místnosti pro živnostenský, nebo možná i kupecký spolek.

Při stavbě se využije svažujícího se terénu Kiosku, do kterého bude zapuštěn sklep. Tam by byla situována kuchyně, pozice je vhodně zvolená tak, aby se dala propojit snadno a pohodlně s restaurací v prvním patře. Pro

provoz ve vyšších patrech se počítá také s přípravnou, ze které bude hydraulickým výtahem dopravováno občerstvení do bufetu nebo restaurace. Suterén má dvě schodiště, která mohou nabídnout nejkratší cestu z kuchyně. Nachází se tu byt správce a majitele kavárny.¹⁴⁸

Ještě před koncem roku se konalo shromáždění členů spolku Deutsches Haus k věci odsouhlasení návrhu ateliéru Ende & Böckmann – 17. prosince 1887.¹⁴⁹ Zde ve své úvodní řeči vyjádřil Friedrich Wannieck zajímavou myšlenku o spolupráci s architekty: „Je milé, že jmenovaní berou stavbu jako národní věc a ne jako výdělečný podnik.“¹⁵⁰ Podle předběžných odhadů se předpokládalo, že stavět se začne skutečně co nevidět – na jaře 1888, nejpozději v květnu. A s dokončením stavebních prací se počítalo ke konci roku 1889 nebo další jaro. Celkové náklady na vybudování Německého domu¹⁵¹ se měly vyšplhat po upřesnění všech vydání na 400 až 430 tisíc zlatých. Problémem by se tak mohla stát opět finanční otázka, protože spolek disponoval jménem „jen“ ve výši okolo 220 000 zl. Bylo tedy třeba zajistit zbytek kapitálu na pokrytí výdajů.

Při jednání spolku se pozměnilo původní rozhodnutí, že Německý dům bude postaven podle návrhu „Deutsch“, s tím, že budou zkombinovány dva návrhy. Exteriéry a rozvržení vnitřních prostor se tak mělo udělat podle představ Endeho a Böckmanna, ale výzdoby interiérů v barokním stylu se měl zhostit brněnský architekt Wanderley.

V zimě 1887/1888 upravili stavební program na míru požadavkům spolku Deutsches Haus spolupracovníci společnosti Ende & Böckmann Paul Köhler, Adolf Hartung, Alfred Hübner a Emilem Kopp. Největší díl práce odvedli Köhler a Hartung, kteří také měli jako zaměstnanci firmy celý brněnský projekt na starost. Po smrti Köhlera v zimě 1888 převzal na sebe hlavní zodpovědnost Hartung. Dále tu pak byl zmíněn Hübner, který se podílel na vytvoření většiny nákreseů, a Kopp, jenž zastupoval ateliér při prezentacích projektu v Brně a byl jako zástupce ateliéru Ende & Böckmann členem týmu, který dozoroval nad provedením fyzické stavby.

Stavební práce kolem Německého domu

Na jaře už šlo vše skutečně rychle – přesně, jak se předpokládalo. Spolek Deutsches Haus zažádal 24. dubna 1888 o stavební povolení, které bylo schváleno 10. května. Protože tím spolek splnil část svých podmínek, převedla 18. května 1888 městská rada stavební parcelu do jeho majetku.

První práce začaly přece jen ještě o něco později, než se plánovalo. Tesaři pod vedením tesařského mistra Schipky vyrazili na Kiosk až 2. června 1888. A zároveň s tím probíhal konkurz na dodavatele a řemeslníky. V soutěži pak v tuto chvíli nejdůležitější a také nejlukrativnější zakázku na výkopové a zednické práce získala 21. června 1888 firma Josefa Jelinka.

Na začátku bylo hlavním problémem podloží – při zkušebních výkopech se zjistilo, že do hloubky asi deseti metrů skrz celé staveniště vedla dříve zeď, která byla součástí původního opevnění. Z vnější strany byl hradební příkop, který byl dočasně zasypán navážkou, na které nebylo možné stavět. Bylo jasné, že problém způsobí nejen nečekané průtahy, ale vyžádá si i nové náklady. Základy takto rozlehlé budovy, jako měl být Německý dům, by se musely v případě, že by se skutečně stavělo podle platných stavebních plánů, zapustit alespoň do hloubky deseti metrů a zbytky valu by musely být odstraněny. Sečteno podtrženo způsobilo by to vydání kolem 60 – 70 tisíc zl. navíc. Proto byla sepsána úřední žádost o to, aby se mohla stavba posunout o 30 m dále do prostoru Lažanského náměstí. Jednalo se naštěstí o tak pádný argument, že město bez prodlení požadavku vyhovělo. Na nové parcele sice dělníci také narazili na pozůstatky hradeb, ale mělčeji zapuštěné, takže se s nimi dalo už vypořádat. Zabránit zdržení celé výstavby však její posunutí už nedokázalo.¹⁵²

A tak mohlo staveniště na Lažanského náměstí doopravdy ožít až 6. srpna 1888, kdy se začalo s výkopy naostro. V té době už pracovali na základech tři týmy řemeslníků – krom kopáčů tu byli ještě tesaři a kameníci. A 20. srpna se k nim přidali i zedníci Josefa Jelinka. Dalšími, kteří získali uplatnění na stavbě, byli svářeči, kteří 6. října začali kompletovat kovovou konstrukci sklepních stropů.

¹⁴⁸ Tagesbote aus Mähren und Schlesien 37, č. 227, 6. 10. 1887, s. 2-3, Zum Bau des Deutschen Hauses., originální text viz příloha 1g)

¹⁴⁹ Toto datum uvádí Tagesbote aus Mähren und Schlesien 37, č. 288, 19. 12. 1887, s. 2, Verein „Deutsches Haus“. | Pozn. TRAUTENBERGER, Gustav. Festschrift zur Eröffnung des Deutschen Hauses in Brünn am 17., 18. und 19. Mai 1891 uvádí opět chybný údaj, že se se Vollversammlung konalo už 7. Vzhledem k povaze pramenů bych se přiklonila k údaji uvedeném v Tagesbote, které by o věci nepsaly s takto velkým zpožděním.

¹⁵⁰ „Es sei erfreulich, dass die Genannten den Bau als eine nationale Sache und nicht als ein gewöhnliches Geldgeschäft betrachten.“ | Tagesbote aus Mähren und Schlesien 37, č. 288, 19. 12. 1887, s. 2, Verein „Deutsches Haus“.

¹⁵¹ Tzn. nejen samotné stavby, ale také zaplacení pozemku, okolních úprav, ...

¹⁵² TRAUTENBERGER, Gustav. Festschrift zur Eröffnung des Deutschen Hauses in Brünn am 17., 18. und 19. Mai 1891, s. 19-20

Samotné fyzické budování Německého domu si vyžádalo od svých iniciátorů ve výboru spolku řešení dílčích problémů, jakými bylo třeba řádné vedení účetnictví, výběr a zadávání zakázek... I podle toho, že v tomto období utichl zájem médií o záležitosti spolkového domu, lze usuzovat, že ty největší překážky byly překonány a projektu nehrozila žádná smrtelná nebezpečí. I když ani toto období nebylo zcela klidné. Tým Friedricha Wanniecka teď musel řídit daleko více lidí než ve chvílích, kdy se jednalo o papírově podobě stavebního programu. První větší zkouškou jeho schopností na této úrovni byly třeba protesty kameníků, kteří požadovali vyšší mzdy a se kterými bylo nutné vyjednávat v prosinci 1888.

Novou překážkou byly zimní mrazy, kvůli kterým musely být stavební práce 15. prosince 1888 ukončeny, což se při společných jednáních a poradách stát nemohlo. Zatímco dříve bylo léto obdobím klidu a oddechu, teď se tím pravým časem k odpočinku stala zima. Všichni živnostníci, řemeslníci i dodavatelé materiálů, mohli mít dobrý pocit, že se podílí na dobré věci – i když z ní prozatím nebylo mnoho vidět, povedlo se jim totiž dokončit jen základy a sklepy po úroveň podlah v přízemí.

Na staveništi se znovu začalo pracovat 1. dubna 1889 a Německý dům rostl od té doby doslova před očima. V květnu a červnu bylo vyzděno přízemí, od 11. června 1889 se pokládaly v tomto podlaží trámy a strop. V červnu a červenci pak bylo uděláno i hlavní patro. A 5. srpna 1889 se už začaly instalovat střešní nosníky. Pokládka krovů nižší části střechy byla zahájena o týden později.

Důležitým milníkem ve stavebním deníku je realizace centrálního topení. Vhodný zhotovitel se začal hledat už v červnu 1888, kdy bylo vypsáno výběrové řízení, ale společnost B. & E. Körting byla vybrána až skoro po roce – 22. května 1889.

Vše nasvědčovalo tomu, že v roce 1889 bude hrubá stavba dokončena – během srpna a září zedníci měli dostatek času pro stavbu půdních prostor, dokončili je přesně podle propočtů 12. října 1889. Do zimy mohl být Německý dům pod střechou. Klempíři a pokladači na Kiosk přišli 10. září 1889. Tuto zakázku nejprve měla na starost společnost pana Karla Bittnera, ale po jeho smrti si ji rozdělili pánové Teuchmann a Towarek.

Stejně jako v předchozím roce přerušila rozběhnuté práce zima a staveniště tak 21. prosince 1889 utichlo. Bylo to v době, kdy exteriéry už byly z velké části hotové, a dokonce i pod střechou. Scházelo už jen celé dílo podtrhnout výstavbou verand a teras, instalací střešních jezdců a špic.

Stavba měla v tuto chvíli už menší zpoždění, hlavně pokud se týče zhotovování obkladů, dokončování střechy a kovové konstrukce. Příčinou měly být podle řemeslníků především nepříznivé povětrnostní podmínky. Na druhou stranu však zima 1889/1890 nedonutila dělníky ukončit práce až do jarního oteplení. Díky tomu, že už Německý dům měl zastřešené své interiéry, mohlo se po krátké přestávce pokračovat dál v práci. Ani ne po měsíci, na konci ledna 1890, se řemeslníci znovu do Německého domu vrátili – kameníci měli plné ruce práce s výzdobou sálů, s římsami v předsálí a na terasách, středovém erbu a pamětní plaketě. Na zedníky čekaly už jen drobnější úkoly na klenbách a přepážkách. Stolaři se přidali ke stavebníkům 12. února 1890, kdy začali pracovat na dveřních a okenních rámech, to dostali na starost pánové Feeg a Schandl z Brna, dále na dřevěných obkladech stěn, stropů i podlah, což byla zakázka udělená rakouské firmě Allgemeine Österreichische Baugesellschaft.

Na jaře se už zedníci dostali k posledním pracím, které se zaměřovaly na detaily jako ozdobné prvky stropů a zdí. Tím se zabývali v průběhu března a dubna. Tesaři tou dobou instalovali střešní jezdce a střecha se tak dala považovat za hotovou. Postup stavby vypadal natolik slibně, že se už se mluvilo o tom, jak bude moci být Německý dům v listopadu otevřen. Staveniště přilákalo v květnu 1890 i zájem brněnského tisku, který zkoumal, zda stavaři zvládnou dodržet určený termín předání. Stavba prý značně pokročila zvnějšku, ale v interiéru, na kterém bylo třeba údajně udělat ještě nejrůznější pracovní úkony, se postupovalo jen pomalu. Měli byste se tehdy projít po jednotlivých místnostech a viděli byste, jak velký problém bude zajistit, aby budova skutečně mohla být předána a začít plnit svůj účel v období pozdního podzimu, listopadu nebo v prosinci, jak bylo dosud plánováno. Hlavní schodiště prý ještě není, stojí tu jen vedlejší schodiště, ale ta nevedou až pod střechu, podlahy ani stropy nejsou dokončené, jen několik místností má omítnuté stěny. Procházka po jednotlivých patrech budovy byla ale i tak podle autora citovaného článku velice přínosná, protože byste se mohli udělat představu, jaké prostory budou určeny pro slavnosti, zábavu i každodenní spolkové využití.¹⁵³

---

¹⁵³ „So weit nun auch der Bau äußerlich vorgeschritten ist, im Innern desselben geht es mit den verschiedenen Arbeiten nur langsam von statten und wenn man so einen Gang durch die Räume des Gebäudes unternimmt, da müssen Einem große Bedenken darüber aufsteigen, ob es wirklich möglich sein wird, das Gebäude im Spätherbste, November oder December, wie es jetzt geplant wird, seinem Zwecke zu übergeben. Die Haupttreppe ist bis jetzt noch nicht gelegt, es bestehen nur die rechts und links derselben gelegenen Nebentreppen, doch auch diese führen noch nicht bis zum Dachgeschoß, die Fußböden und Plafonds sind noch nicht fertiggestellt und nur in wenigen Räumen sind die Wände verputzt. Ein Gang durch die verschiedenen Geschoße des Gebäudes ist aber schon sehr lohnend, denn man lernt hiebei die großartigen Räume kennen, die

Výbor spolku Deutsches Haus se sešel 19. května 1890, aby projednal vypsání další zakázky. Tato však byla svým způsobem zvláštní, protože se jednalo o osvětlení Německého domu. Vzhledem k tomu, že se počítalo s elektrifikací stavby, nebylo úplně snadné najít vhodné řešení a jemu odpovídající firmu. Problém byl hlavně v tom, že Brno v roce 1890 nemělo vlastní elektrickou ústřednu a ani neplánovalo její zřízení. Snad i proto padlo po poradě rozhodnutí,¹⁵⁴ že elektrickým světlem nebude možné osvětlit všechny prostory Německého domu, ale jen hlavní pokoje. K tomu mělo být využito dvou plynových motorů o výkonu 20 a 30 HP a dvou dynamo generátorů, zatímco ostatní pokoje měly být osvětleny jen plynovými lucernami. Místní plynárna darovala pro tento účel plynový motor o výkonu 30 HP a plynové rozvody. Zakázku na provedení elektrických částí systému pak získala společnost Siemens & Halske z Vídně. Dynamo bylo produktem firmy Langen & Wolf a zhotovení lustrů bylo zadáno berlínské firmě C. Kramme.

Elektrickými rozvody se ve své době příliš mnoho brněnských staveb pochlubit nemohlo. Proto i pro tisk byl samotný způsob osvětlení senzací, která si zasloužila sama o sobě komentář. Tady redaktora zaujalo už jen množství možností, kterými může být Německý dům osvětlen: „Vestibul má rozzářít jasné světlo obloukových elektrických lamp, zatímco pro klasický velký sál, restauraci a kavárnu bude užito měkkého, žlutého světla z lustrů o více menších žárovkách. Efektivně zapůsobí kombinace tří lustrů ve velkém sále s lampami v předsáli.“¹⁵⁵

V dalších měsících roku 1890 byla provedena instalace rozvodů topení, osvětlení a vody. Souběžně s tím probíhaly dekorativní úpravy, na kterých spolupracovaly nejrůznější umělecké i řemeslnické profese. Štukatérské práce provedla vídeňská firma Detoma, sochařské společnosti Wiener Bildhauerassociation a F. Schönthaler & Söhne z Vídně. Římsy zpracoval Weiß & Frieß. Zámečnické úpravy byly dílem Ludwiga Auerbacha. Interiéry vylíčil Josef Kott z Vídně, exteriéry Benirschke z Brna. Zaměstnan tu byl také umělecký kovář Jarolím ze Slavkova u Brna.

V létě 1890 byly poněkud pozměněny původní plány: terasa na východní straně měla být původně pokryta trávou a přecházet ve svah, místo toho ale byla vydlážděna mramorem a zakončena masivní pískovcovou balustrádou. Vedle toho se také muselo vyřešit umístění strojovny, ze které by bylo řízeno ústřední topení, ale také vlastní elektrická síť. Architekti původně s takovými prostorami navíc vůbec nepočítali.

Zatímco předchozí zimní měsíce si kvůli povětrnostním podmínkám vyžádaly ukončení prací na kratší či delší dobu, tuto zimu se mohlo pokračovat i navzdory mrazům, které skrze usazené dveře a zasklená okna nemohly proniknout dovnitř. Během tohoto období bylo více prostoru, který se dal mimo jiné využít pro zhodnocení toho, co už je hotovo a co se od minule změnilo. Na přelomu 1890/1891 toho bylo skutečně dost. Povedlo se položit teracové podlahy, ohnivzdorné příčky, dokončeny byly i balustrády, malířské, pozlacovačské a natěračské práce... I proto prognózy byly více než optimistické a říkaly, že v lednu 1891 už bude opravdu všechno hotovo.

Tyto odhady však nepočítaly s nešťastnou náhodou, která zasáhla do příběhu brněnského Německého domu. V noci z 25. na 26. listopadu 1890 došlo k tak náhlé změně počasí, že ji snad ani nebylo možné předvídat. Nebylo možné předvídat, že udeří mrazy a teploty poklesnou z příznivých 12°C na ledových -11°C. I proto ten večer nikdo nezavíral okna a tím došlo k tomu, že pára zkonzenzovala ve vodu a ta v topení zamrzla. Podzemní incident přinesl nečekané zdržení s dlouhým odstraňováním následků – topné rozvody se postupně rozmrazovaly celou zimu.

Zimní přestávka se tímto o slovo přihlásila sama. Ironií osudu je, že ani ne o čtrnáct dní dříve vykonali v Německém domě inspekci poslanci zemského sněmu, většinou velkotovárníci. Nechali se tu 13. listopadu nechali Wannieckem a dr. Reißigem provést, aby jej obdivovali ještě před jeho úplným dokončením a stali se jeho prvními významnými hosty.¹⁵⁶

Po ničivé nehodě se však znovu mohlo začít pracovat až počátkem roku 1891, tedy v době, kdy podle odhadů měla být už stavba ukončena. V průběhu měsíců ledna až dubna bylo opraveno topení i osvětlení, zapojen lustr, položena podlaha a nalakovány dřevěné části. V březnu se mohlo opět začít s posledními zednickými pracemi. Dům byl mezitím také částečně vybaven nábytkem.

---

da bestimmt sind, Fest-, Vergnügungs- und Vereinszwecken zu dienen.“ | Tagesbote aus Mähren und Schlesien 38, č. 110, 12. 5. 1888, s. 9, Zum Baue des Deutschen Hauses in Brünn.

¹⁵⁴ Kromě složitosti celého provedení se musel klást důraz i na náklady, které by elektrifikace celé budovy vyžadovala.

¹⁵⁵ Die Eingangshalle erglänzte in hellem Bogenlicht, während der große Saal, die Restauration und das Kaffeehaus in dem weichen, gelblichen Schimmer der zahlreichen Glühlampen erstrahlten. Von besonderem Effekte waren die drei Kronleuchter des großen Saales und die Bogenbeleuchtung der Vorhalle.“ | Tagesbote aus Mähren und Schlesien 41, č. 65, 20. 3. 1891, s. 4, Deutsches Haus.

¹⁵⁶ Tagesbote aus Mähren und Schlesien 40, č. 262, 14. 11. 1890, s. 3, Besuch des Deutschen Hauses.

A tak ve skutečnosti byl Německý dům dokončen místo na přelomu měsíců listopadu a prosince 1890 až v březnu příštího roku, jak nadšeně hlásala titulní strana Tagesbote.¹⁵⁷ Už nepříznala, kolikrát byl vyřčen ten termín, který zaručoval, že se bude moci pochlubit takovou zprávou.

Březen 1891 je vůbec zlomovým měsícem v životě této budovy. Důležitá data v jeho stavebním deníku předznamenávají, že se nové brněnské kulturní centrum postupně probouzelo k životu. Technické srdce budovy, strojovna, bylo uvedeno do provozu 17. března 1891. Poprvé se rozzářila elektrickým světlem o pouhé dva dny později. Varhany, dar manželů Wannieckových, byly do velkého slavnostního sálu instalovány 20. března a jejich zvuková zkouška proběhla po pěti dnech, když si nástroj „zvykl“ na svůj nový domov. A konečně opravené topení, to bylo předáno následující den, tedy 26. března. Pokaždé šlo o velkolepé akce, kterých se účastnili nadšení členové spolku Deutsches Haus, mezi kterými se nenašel nikdo, kdo by je byl schopný shazovat s tím, že jsou to jen bezvýznamné zkoušky. Zájem jen o tyto události byl takový, že pověření členové spolku museli dostávat speciální kartičky, které je opravňovaly k účasti na nich a zabránily přístupu nezvaným hostům.¹⁵⁸

Velikonoce v roce 1891 byly spojovány nejen se svým tradičním náboženským podtextem, ale také s vrcholením příprav otevření Německého domu. U této příležitosti vyšel v novinách Tagesbote nacionálně laděný článek,¹⁵⁹ který stál na počátku tiskové série, jež měla vzbudit zájem co nejvíce Brňanů a správně je naladit pro Německý dům. V tomto textu je použita souvislost německého spolkového domu jako pevnosti či hradu: „eine feste Burg, ein Hort deutscher Gesinnung, deutscher Cultur, ein ewiges Denkmal der schönsten Bürgertugend.“¹⁶⁰ Obdobná slova byla však používána ve spojitosti s Německým domem především na jaře 1891 a nelze je vždy brát jako směrdatná pro posuzování vztahů mezi německou společností kolem tohoto významného bodu a česky hovořícím obyvatelstvem. I když samotný překlad „mocný hrad, útočiště německého smýšlení, německé kultury, věčný pomník nejkrásnějších občanských ctností“ napovídá, že se Němci cítili ohroženě a byli odhodláni svěst ve své pevnosti bitvu za svou záchranu.

Financování Deutsches Haus

Finance se projednávaly v Okruhu přátel hned od roku 1882, kdy jeho čestný výbor uspořádal mezi svými dvanácti členy dobročinnou sbírku ve prospěch stavby a „rada tří“ založila knihu příspěvů pro zachování transparentnosti svých majetkových záležitostí. Na přelomu let 1882/1883 se povedlo zněkolikanásobit původní vklad díky tomu, že do projektu začali vstupovat první podporovatelé z řad veřejnosti. Mezi nejvýznamnější skupiny dárců se zařadili velkotovárníci a živnostníci, vedle nich pak učitelé, umělci, úředníci a demokraticky smýšlející občané. Díky jejich příspěvům se vedoucí rada mohla 25. dubna 1883 pochlubit tím, že ji podporuje okruh 300 lidí sumou vyčíslenou na 160 000 zl. Začátkem května tento údaj už nebyl aktuální – bylo to asi o 20 000 zl. více.

Během této zimy je patrný největší zájem veřejnosti o zapojení do projektu. Ten však postupně ochabuje, a tak k 19. únoru 1884 bylo v knize příspěvů zapsáno 420 jmen, což bylo „jen“ o 120 více než před rokem. Tomu odpovídala celková částka v hotovosti a dlužních papírech 192 000 zl. Tento údaj vychází z prvního velkého zasedání dárců, které nabídlo konkrétnější alternativy a další postupy, které zřejmě další lidi přesvědčily, aby pomohli Brnu k otevření Německého domu. Do 15. března 1884 se za něj postavilo už 700 lidí, především drobnějších přispěvatelů. To bylo o dva a půl násobku více než za celý rok před tím! V této době se vyzdvihovalo zvláště přispění německého učitelstva, neboť se do akce zapojila většina této skupiny.¹⁶¹

V březnu mohl Okruh přátel počítat s kapitálem 220 000 zl., ale stále se nepovedlo vyřešit hlavní problém s dobrovolnými dárci – v dlužních papírech bylo na stavbu domu odevzdáno 140 000 zl., tedy téměř tři čtvrtiny kapitálu, o kterém Okruh přátel mohl rozhodovat. A takové poukazy samozřejmě nebyly tak stálé jako peníze uložené v bance na účtu Německého domu.

Dobročinný podnik Německý dům si získal ojedinělé příznivce, kteří darovali větší částky peněz. Zatímco vydavatelé Tagesbote se v dobách akciové společnosti chlubili, že už mají akcie Německého domu koupené, do skupiny kolem Wanniecka se hlásili i nezištné osoby. Jedním z nich byl pan ředitel G. Schmetzer, který 29. dubna 1884 daroval na stavbu 10 000 zl. a pro svůj dar dal jen dvě podmínky – že nebude jeho jméno nikde uvedeno, a pokud by se dům nepovedlo vybudovat, darovaná suma měla připadnout brněnskému spolku Schulverein.

¹⁵⁷ Tagesbote aus Mähren und Schlesien 41, č. 61, 16. 3. 1891, Abendblatt, s. 1, Das Deutsche Haus.

¹⁵⁸ Tagesbote aus Mähren und Schlesien 41, č. 68, 24. 3. 1891, s. 3, Vom Deutschen Hause.

¹⁵⁹ Tagesbote aus Mähren und Schlesien 41, č. 71, 28. 3. 1891, s. 1-2, Ostergaben für das Deutsche Haus.

¹⁶⁰ Tamtéž

¹⁶¹ TRAUTENBERGER, Gustav. Festschrift zur Eröffnung des Deutschen Hauses in Brünn am 17., 18. und 19. Mai 1891.

V únoru 1885 se díky seriálu Tagesbote věnovanému Německému domu dostaly informace o jeho přípravách až k německým krajanům žijícím v zámoří, kteří se rozhodli podniku také přispět a požadovali od redakce listů více informací. Z Ameriky krom jiných příspěvků dorazilo do Brna v květnu 1886 10 000 zl. od místního rodáka Oswalda Ottendorfera. Tento pán byl vydavatelem newyorských novin, na konci srpna pobýval v Brně, a dokonce jednal se zakladateli Německého domu a přispěl jim i svými radami, jak pozvednout co nejlépe německé národní cítění.

Projekt Německého domu byl vyčíslen do různých výšek. Důležité jsou z toho pohledu dvě čísla, která by bylo dobré znovu připomenout. Prvotní plány Okruhu přátel předpokládaly, že se bude jednat o výstavbu budovy v maximální hodnotě 500 000 zl. Tato představa po srovnání s reálem musela být poupravena a v roce 1886 už byla v podmínkách architektonické soutěže uvedena jako nejvyšší přípustná suma 350 000 zl.

Konečné účty Německého domu podle výpisu z Tagesbote byly následující: „Prozatím s ohledem na finanční situaci spolku se výbor omezí na sdělení, že od začátku akce k 1. květnu 1891 bylo ve prospěch Německého domu darováno 196 859,42 zl. v hotovosti a 6 000 zl. v dlužních papírech, odtud do 31. prosince 1891 narůstaly úroky, takže celková suma z výtěžku do stavebního fondu nakonec dosáhla 235 177,83 zl. Není pochyb o tom, že tyto prostředky nemohly samy o sobě stačit, i kdyby se povedlo získat ještě další příspěvky a zároveň by byly pokryty všechny dlužní papíry, rozhodl se výbor spolku závčas zastřešit projekt získáním úvěru za pokud možno co nejvýhodnějších podmínek.

Tuto půjčku poskytla 1. moravská spořitelna v Brně ve výši od 250 000 zl. a vyšší, pokud by to vyžadovaly potřeby stavby. Z této nabídky byl nakonec vyčerpán menší kapitál, než se předpokládalo, v hodnotě 120 000 zl., takže spolek nakládal s prostředky v hodnotě 355 177,83 zl. Útraty na stavbu se do konce tohoto roku vyšplhají na 289 145,64 zl. Zbylé výdaje čítají 33 312,10 zl., celkem tedy 322 457,74 zl.

V pokladně spolku je k 1. květnu 1891 zůstatek 32 720,09 zl. a z úvěru u spořitelny výbor spolku ještě nevyčerpal 130 000 zl. Dohromady tedy částka činí 162 720,09 zl.¹⁶²

Náklady třikrát¹⁶³ převýšily finance, které byly vynaloženy na stavbu Besedního domu. Český dům se však budoval o dvacetiletí dříve, a i když v podobně nacionálním duchu, jsou rozdíly mezi způsobem financování českého a německého spolkového domu, jak uvádí třeba Jiří Malíř: „Finanční potenciál německých středních vrstev, jejichž představitelé byli nejčastěji mezi dárci, byl obrovský a stačil pokrýt sbírkami hlavní tíhu nákladů. Průměrná výše jednoho příspěvku, která byla v případě německých dárců nižší (činila k datu 1886 181,78 zl.), zatímco v případě akcionářů Besedního domu činil k 13. listopadu 1869 průměrný vklad jednoho akcionáře 238,59 zl., však svědčí o tom, že na české straně se na rozdíl od Němců na financování spolkového domu podíleli nejmajetnější jedinci.

Celkově ovšem byla sbírka na Německý dům co do výše shromážděného kapitálu mnohem vydatnější. Stavba, která se realizovala v pozdější době, mohla být více velkorysá. Bez ohledu na časový odstup od vzniku Besedního domu byla výstavba Německého domu pojímána jako navýsost prestižní stavba, která měla po všech stránkách překonat budovu Besedního domu a symbolizovat tak mocenské pozice brněnských Němců. (...) Příznačné pro dobové postoje bylo, že kromě renomovaných architektů, velkolepé a honosné výzdoby a vybavení byly při prezentaci Německého domu zdůrazňovány rozdíly v parametrech mezi budovou Německého a Besedního domu. Velikost jednotlivých sálů a prostor byla srovnávána nejen s Besedním domem, ale i s obdobnými reprezentačními sály ve Vídni.¹⁶⁴

Otevření bran Německého domu

Prvním nájemníkem spolkového domu nemohl být nikdo jiný než Mährischer Gewerbeverein, který se do svého nového sídla přestěhoval v dubnu ještě před jeho oficiálním otevřením. Ceremoniál otevření Německého domu byl naplánován až na druhou polovinu května, avšak všeobecnému zájmu se těšil hned od začátku dubna, kdy Tagesbote¹⁶⁵ otiskly první stručné pozvání na tuto slavnost. Zároveň s tím byl zveřejněn také předběžný program třídní akce a termíny předprodeje vstupenek.¹⁶⁶

¹⁶² Tagesbote aus Mähren und Schlesien 41, č. 112, 19. 5. 1891, s. 1-4, Die Eröffnungsfeier des „Deutschen Hauses“, originální text viz příloha 1f)

¹⁶³ MALÍŘ, Jiří. Společnost v Brně mezi Besedním a Německým domem. In: FRIMLOVÁ, Lea; GEIST, Zdeněk; ŠTĚDRŮŇ, Miloš et al. Besední dům. Architektura, společnost a kultura, s. 27

¹⁶⁴ MALÍŘ, Jiří. Společnost v Brně mezi Besedním a Německým domem. In: FRIMLOVÁ, Lea; GEIST, Zdeněk; ŠTĚDRŮŇ, Miloš et al. Besední dům. Architektura, společnost a kultura, s. 29

¹⁶⁵ Tagesbote aus Mähren und Schlesien 41, č. 79, 8. 4. 1891, s. 4, Deutsches Haus.

¹⁶⁶ Oficiálně se jednalo o přihlašování na slavnosti, které bylo možné od 19. dubna do 8. května 1891 v kanceláři Deutsches Haus - vzhledem k tomu, že některé části byly pro nečleny spolku zpoplatněné, šlo by použít i výraz

Den před vypuknutím oslav přinesl redaktor Tagesbote unikátní svědectví o své procházce po Německém domě, které bych ráda také zařadila do textu své práce, protože nic nám nedokáže tuto stavbu popsat lépe, než dobové svědectví: „Abychom se dostali k hlavnímu vchodu, projdeme cestou, která vede zprava a zleva pod prosklenou střešou k portálu, a vystoupáme po schodech do předsálí. Stupně schodiště jsou ozdobeny dvěma elektrickými lampami. Skrz troje velké litačké dveře se dostaneme do vestibulu, obrovské haly, kterou uprostřed podpírají čtyři mramorové sloupky. Praktické je na něm to, že má po stranách velké a pohodlné šatny. Strop, který navečer rozzáří čtyři elektrické lustry, je tvořen křížovou klenbou zdobenou pěknými štukovými rozetami a květinami po úhlopříčkách.

Popojdeme dále a po sedmi schodech se ocitáme v prostoru, ze kterého vybíhá hlavní schodiště do dalších pater domu. Kdybychom se odsud vydali nalevo, dostaneme se k pracovním spolkům Deutsches Haus a Mährischer Gewerbeverein, odbočíme-li vpravo, budeme v tomto případě na cestě do kavárny. Pojďme ale nejprve tou první možnou cestou. Vejdeme do prostorné předsíně lemované dřevěným obložením, které nemá jen estetickou funkci, ale slouží také jako věšák a držák deštníků. Do místnosti prochází sluneční paprsky jedním velkým čtvercovým oknem. Zem je pokryta teracovou podlahou. Nalevo od tohoto prostoru se nachází předsálí a kancelář spolku Deutsches Haus, která je vybavena psacími stoly a kartotékou, tedy jen nábytkem nutným pro pravidelný chod pracovní. Z této místnosti vedou dvoje hnědé dveře do zasedacího sálu, který můžeme bez obav řadit k nejpěknějším prostorům Německého domu. Na zdech jsou tmavě červené tapety a dubové obložení s bohatou strukturou, které je kombinované se světlejšími poli dotvořenými arabskými vzory. Wannick zaplatil masivní dřevěný strop, který vytesal Bernhard Louise, zatímco ostatních jedenáct iniciátorů stavby sem věnovalo židle ve staroněmeckém stylu, na jejichž výrobě se podíleli truhlář Emil Stabler a čalouník Adolf Wolf. Předseda spolku věnoval „mimo symbolického zastřešení“ ještě dlouhý jednací stůl, šatní skříň a masivní zlatený lustr, k tomu několik olejomalb. K sálu přiléhají dvě menší místnosti – kancelář předsedy spolku a archiv.

Z předsíně bychom se také mohli dostat do sídla spolku Mährischer Gewerbeverein, které svou prací obohatili třeba malíři Franz Lobal a Theodor Indra, či dřevorezbaři Prochaska a Franz Schandl. Dvěma projdeme do předpokojů, za kterými zleva následuje přednáškový a zasedací sál, zprava knihovna a čítárna a uprostřed pracovní prezidenta spolku a jeho sekretáře. Dříve se počítalo s tím, že místo zasedacího sálu bude umístěna veřejná knihovna, ale na překážku tomu byly dva železné nosníky, které nešťastně člení celý prostor. Sín má zdi vylíčené v tmavě červených odstínech, částečně obložené hnědými panely a olemované malovanými lištami. Aby bylo vidět na přední představitele živnostenského spolku, je tu pro ně vyvýšená tribuna. Hlavní dominantou tohoto prostoru je však pět kovaných železných černožlatých lustrů, které vytvořili Ludwig Auerbach a Anton Bilek. Další důležitou ozdobou je několik portrétů prezidentů sdružení Mährischer Gewerbeverein. Kancelář, která je z větší části zabrána nástěnnými policemi, je sice laděna do šedých tónů, ale nepůsobí ponuře, protože sem denní světlo prosvítá přes tři okna natočená do dvora. Zvláště útulná je čítárna, kterou zpestřují čtyři lustry, ale její charakteristickou ozdobou nemůže být nic jiného než hřbety knih vykukující z polic.

Pojďme teď nazpět tou cestou, kterou jsme předtím přišli, a vydejme se na prohlídku východního křídla budovy. Nejdřív mineme vestibul a kavárenskou kuchyni, pak se konečně budeme moci rozhlédnout po prostorách kavárny, jejíž strop podepírá šest litinových sloupů, které jsou stejně jako zdi obloženy dřevem. Denní světlo sem dopadá čtyřmi okny z každé strany a večer se po stěnách a sloupech rozbíhají paprsky z žárovek a plynových svítilen, to podle toho, jak si kdo bude jen přát. Další vybavení kavárny zahrnuje tři osvětlené kulečníky a řadu herních a přebíracích stolů, ke kterým přísluší odpovídající množství židlí.

Hostinec, ve kterém jsme se při naší prohlídce právě na okamžik zastavili, je asi tak stejně velký jako dříve zmíněná kavárna, které odpovídá i svým vybavením. Jedinou odlišností může být, že tu je přistavěn malý sklad, ve kterém má u výčepního pultu obsluha jídlo i pokrmy šikovně po ruce. K těmto prostorům přiléhá navíc restaurační zahrádka otočená do dvora. Také zde mají zdi dřevěné obložení a tmavé lištování. A stejně jako do místnosti o patro níže, i sem sluneční paprsky přichází osmi okny se zelenými rámy. I zde je možnost elektrického a plynového svícení, jen bylo rozhodnuto o instalaci menších lamp místo velkých lustrů, protože tak je dosaženo lepšího osvětlení jednotlivých stolů. Ventilační a topné rozvody jsou ve všech místnostech v přízemí namontované pod okny a podlahy jsou pokryty parketami.

Teď jsme se octli opět u trojích prosklených dveří, kterými jsme předtím přišli na naši návštěvu do Německého domu. Odtud stoupá vzhůru majestátné schodiště, které se v půli výše stropu přízemí dělí na dva trakty, které vedou do prvního patra. Odpočívadlo, na kterém si sami můžete vybrat, kudy půjdete, je ozvláštěně výklenky se zrcadly. Schodiště je zakončeno vysokým bělozlatým stropem, kde je uprostřed arabských motivů umístěna lampa, která zajistí navečer světlo, zatímco přes den je tento prostor osvětlen

---

„prodej vstupenek“; nakonec byly žádosti přijímány ještě v sobotu 16. 5. – viz Tagesbote aus Mähren und Schlesien 41, č. 110, 15. 5. 1891, s. 4, Deutsches Haus.

dvěma vysokými vitrážovými okny, která nesou motivy různobarevných květin. Odstíny zelené, modré a žluté přenášejí sluneční světlo na sněhobílý zdi a vytváří tím působivý efekt. Jak našlapujeme po jednotlivých stupních, krytých měkkým kobercem, všimneme si odkryté zdi v místech, kam bude uložena měděná kapsle se stavebními listinami. Až se sem příště vydáme, bude nejspíš už tato lysina zakrytá pamětní deskou z dílny Johanna Tomoly: „Tento dům založili němečtí muži a německé ženy z Moravy pod vedením Friedricha Wanniecka za pomoci místních řemeslníků podle plánů berlínských architektů Endeho a Böckmanna v letech 1888-1891.“

Ale pokračujeme v prohlídce velkolepého díla po schodech, dostaneme se do prvního podlaží, kde se nachází všechny hlavní sály Německého domu, mezi nimi samozřejmě i ten největší – velký slavnostní sál. Od schodů vejдем do dlouhé široké chodby, která propojuje celé patro. Podlaha, stejně jako v halách a salonech, tu je parketová. Stěny zdobí zlacené svícny, které vrhají světlo na bohatě zlacené a malované zdi v barokním sluhu, o jejichž výzdobu se postarala společnost Wiener Bildhauervereinigung. My se teď odtud přesuneme do hlavního prostoru budovy, o jehož kráse nikdo nemůže pochybovat.

Nacházíme se v jednom z největších a nejskvostněji vyzdobených sálů v Rakousku, jehož architektonické a umělecké provedení z něj dělá pozoruhodnost. Je 35 metrů dlouhý, má 20 metrů uprostřed a 18 m po stranách. Při hudebních vystoupeních je tu dost místa i pro početný orchestr. Velký slavnostní sál se může pochlubit rozlohou 656 m² a kapacitou dostačující pro 2 000 osob. Je přímo příkladný – svým rozložením, stropem, varhanami, galerií, umístěním oken a dveří apod. Plocha síně je rozčleněna osmi silnými štukovanými mramorovými sloupy a osmi pilíři do tří částí. Tuto konstrukci měla na starost rakouská stavební firma Allgemeine Österreichische Baugesellschaft. Dřevěný kazetový strop je vyzdoben pestře malovanými díly. Ve středu každé ze tří částí sálu, do kterých jej nosníky rozdělují, je zavěšený pozlacený kovový lustr. Největší z nich nese osmdesát a dva menší šedesát žárovek, případně 16 až 25 svíček. Vedle toho lze využít ještě 32 menších svícňů po stranách sálu. Zdi jsou tu lemovány dřevěným obkladem v přírodní barvě s pestrým vzorem a freskami. Denní světlo sem prosvítá přes čtyři vysoká a široká okna a prosklené dveře, kterými lze projít na terasu. Z ní se nabízí pohled na město, průhledem Kostelní ulicí dohlédnete až na Velké náměstí. Naproti oknům jsou tři lóže, které nabízí dostatek místa pro 200 lidí. Dostat se sem dá vedlejším schodištěm a divák na galerii má přehled o dění v celém rozlehlém sále. Mezi boční stěnou a nosníky, které podpírají galerii, vníkl prostor pro úzkou chodbu, kterou je vhodné využít pro umístění stánků a stolů s občerstvením v průběhu předvolebních bazarů a podobných akcí. Jídlo se sem dá dopravit hydraulickým výtahem. Na protější straně k průčelí jsou dva zrcadlové výklenky, ve kterých by se dobře vyjímala figura nebo jiný stojatý objekt, který by tu mohl být instalován. Nahoře jsou varhany, skvostný dar manželů Wannieckových Německému domu, které svými lesklými píšťalami okrašlují tento sál. Jsou dílem krnovských stavitelů varhan, bratří Riegerových, a mohou se pochlubit 48 registry a asi 4 000 píšťalami. Řadí se tak v Rakousku¹⁶⁷ svou velikostí na druhé místo a jejich možnosti jsou pro představu asi takové, že jeden dobrý varhaník dokáže zajistit hudební doprovod plesů a rautů, které by měl jinak na starosti menší orchestr.

Když znovu pohlédneme k průčelí, můžeme pod varhanami zpozorovat menší salon, který je od zbytku oddělen točivým schodištěm a trojicí dvoukřídlými dveřmi. Tato malá, ale přesto prostorná místnost může sloužit jako vedlejší pokoj při koncertech a slavnostech, ale mohou se tu pořádat i samostatné akce. Na jeho zdech se objevují ozdobné prvky stylizované do období baroka, zatímco velký slavnostní sál je zařízen spíše moderně a nese znaky německé renesance. Zdejší strop ozdobili umělci Schönthaler a Kott do nejmenších detailů – jejich dílem jsou římsy, štuky a bohatě malované výjevy. Středový ovál kráší světločervený vzor, zatímco po stranách jsou vyobrazeny mapy čtyř největších moravských měst Brna, Olomouce, Jihlavy a Znojma. Zdi, které jsou taktéž lemovány štukami, jsou vyličeny zlatým vzorem na šedém podkladě. Denní světlo sem přichází z každé strany pěti obrovskými okny, vedle toho zajišťují umělé osvětlení dva pozlacené elektrické lustry a několik menších lamp. Velkou část malého slavnostního sálu zdobí barevné malby od Wilhelma Dworschaka.

Teď budeme na naší cestě pokračovat doprava a prvními dveřmi projdeme do druhého hezky vytapetovaného salonku, který by mohl být nazván třeba balkónový. Ohromí stropem bohatě zdobeným zlacenými štukami. Místnost by mohla najít uplatnění jako kuřárna.

Vpravo od předsálí se nachází jídelna se čtyřmi okny, světlo z nich po setmění nahradí dvě elektrické obloukové lampy a dvacet svícňů. Tento pokoj je obložen hnědými panely a zelenými kobercovými tapetami. Masivní renesanční strop zhotovil tesař Franz Engelmann. S dobrým jídlem, pitím a veselým hudebním doprovodem se tu jistě každý bude brzy cítit jako doma. K jídelně přiléhá servírovací místnost, točité schodiště pro hudebníky, spižárna a kuchyně. V posledně jmenovaných prostorách je praktický sporák, na kterém mohou být dovařena jídla předpřipravená ve velké kuchyni, ale také se sem mohou dopravovat hydraulickým výtahem už hotové pokrmy a nápoje z přízemí.

¹⁶⁷ Jiné zdroje uvádí, že tyto majestátné varhany se sice mohou zařadit jako druhé největší, ale pouze na Moravě.

Postupme zase dál – kolem zmíněných točitých schodů, mineme toalety, velký slavnostní sál, předsálí a známou cestou dojdeme až do východního křídla. Odtud se přes několik síní dostaneme do salonku s jediným oknem, přesto docela prostorného a bez pochyb elegantně vyhlížejícího. Jeho prostory by se daly využívat jako dámský salonek, při plesech by se tu mohlo servírovat občerstvení.

Za tímto pokojem je sídlo spolku Deutsche Lesehalle, které skvostně ozdobil Josef Kott ve spolupráci s firmou F. Schönthaler & Söhne. Vidíme tu rozkošný červený salonek s bělozlatým štukovaným stropem a elektrickým osvětlením. Celková plocha této místnosti a dalších dvou, oddělených od první jen posuvnými dveřmi, zhruba odpovídá malému slavnostnímu sálu na západní straně. Tyto prostory slouží spolku jako reprezentační, umístěna je tu také čítárna. Východní křídlo uzavírají čtyři hrací sály a na úplném konci ještě jídelna.

Projdeme přímo celým východním křídlem a odebereme se do druhého patra, kde najdeme klubovny dalších spolků. Jako brněnská veřejná knihovna poslouží jednoduše vybavená místnost, která vypadá podobně jako jídelna spolku Deutsche Lesehalle v prvním patře. Druhý sál v této části může být k dispozici pro potřeby studovny. Zprava k těmto prostorám přiléhají další pokoje a čítárny, jak je tomu i o patro níže. Tyto místnosti mohou být ale případně upotřebeny také pro ubytování zaměstnanců kavárny či správce Německého domu.

Obraťme se teď ke schodům a vystoupejme po nich ještě výš. Skrz dva vedlejší pokoje projdeme do prosvětlené haly, která se hodí pro výstavy uměleckých děl. V místnostech, které se nachází naproti na západní straně, může najít přístřeší až 30 lidí z personálu kavárny a restaurace.¹⁶⁸

Slavnosti pořádané u příležitosti otevření Německého domu připadly na tři květnové dny 17. - 19. května 1891. Začátek byl naplánován na desátou hodinu nedělního rána, kdy se ve velkém slavnostním sále mělo konat tzv. Hauptversammlung neboli valná hromada všech členů spolku Deutsches Haus. Krom nich se jej ale zúčastnily i jejich manželky a pomocnice, které celé jednání sledovaly na galerii. Tentokrát si shromáždění nenechalo ujít tolik lidí, že výbor spolku musel předsedat davu z tribuny. Slavnostní zasedání měl tradičně zahajovat předseda Friedrich Wannieck, jehož proslov se nesl v duchu poděkování za vynaložené úsilí nejen přítomným, ale i těm, kteří se už dobudování Německého domu nedožili. Jeho zástupce dr. Karl Reißig přečetl zprávu o činnosti spolku, kde shrnul klíčové body zřízení spolkového domu.

Hlavním bodem jednání však bylo odsouhlasení změny stanov. Jejich návrh přečetl jménem představenstva dr. Ritter von Wiesner. Ty, které platily do této chvíle, byly nevyhovující hned z několika důvodů. Už třeba jen proto, že upravovaly bez významnějších změn existenci spolku od jeho prvopočátků, kdy jen malá skupinka podnikavců kolem Wanniecka, která se postupně vykristalizovala ve fungující skupinu, potřebovala získat úředně potvrzený statut. Tomu pak odpovídal spolek i jeho pravidla.

Původní stanovy Deutsches Haus navíc byly navrženy tak, aby vyhovovaly neustále se měnící situaci při vytváření vhodné půdy ve společnosti i na staveništi pro spolkový dům. Tím, že se spolku povedlo splnit stanovený cíl, bez změny svého zaměření by ztratil svůj význam, což by samozřejmě byla škoda, protože mezitím se dostal do popředí brněnského kulturního života. Proto bylo rozhodnuto, že jeho novou náplní by se měla stát péče o Německý dům a dohled nad zde konanými akcemi. Z toho pak následně vyplývaly nové povinnosti i práva členů.

Vyvrcholením nedělního dopoledne se stalo Schlusssteinlegung. Tato událost představovala položení posledního stavebního kamene a mohli se jí zúčastnit už i nečlenové spolku. Mezi přítomnými byli čestní hosté jako třeba architekti Ende a Böckmann, stavbyvedoucí Kopp, stavební mistr Jelinek, říšští poslanci von Chlumecky, dr. Weeber, dr. Promber, Winterholler, von Gomperz, Habermann, dr. Merores a Herlth.

Vzhledem k tomu, že se slavnostní události chtěly zúčastnit davu lidí, muselo být naplánované pevné pořadí jednotlivých činností. Podle harmonogramu se zahájení ujal Wilhelm Böckmann, který předal s proslovem klíče od budovy. S poděkováním je od architekta nemohl převzít nikdo jiný než Friedrich Wannieck.

Po 11. hodině se přikročilo k samotnému kladení kamene, kterého se zúčastnili členové Deutsches Haus a jejich čestní hosté. Slovo v tuto chvíli dostal místostarosta Rudolf M. Rohrer, aby přečetl listinu věnovanou položení posledního kamene, která byla s přispěním zakladatelů a stavitelů společně s dalšími listy zapečetěna do měděné kapsle. Schránku opět společnými silami zazdili za poslední stavební kámen v prvním mezipatře domu.

Pro další generace byly takto uchovány především protokoly z jednání městského zastupitelstva a zemského sněmu k věcem Německého domu, listiny týkající se převodu pozemku na Kiosku nebo stanovy

---

¹⁶⁸ Tagesbote aus Mähren und Schlesien 41, č. 111, 16. 5. 1891, s. 9-11, Im Deutschen Hause., originální text viz příloha 1h)

spolku. K tomu byly přidány i čistě dobové zajímavosti jako noviny ze 16. 5. 1891, mince či plakát německého divadla.

O hodinu později se pokračovalo koncertem ve velkém slavnostním sále, kterého se zúčastnily asi dvě tisícovky lidí. I před tímto shromážděním přednášel jako první projev předseda spolku Friedrich Wannieck, který ještě jednou poděkoval všem svým spolupracovníkům a přispěvatelům a vyjádřil víru, že zůstanou Německému domu věrni i nadále, a to nejen proto, že ještě všechny jeho dluhy nejsou zcela zaplacený. Protože nebylo podle jeho vlastních slov možné uvést všech 2 000 jmen lidí, kteří mu pomáhali, zmínil alespoň jedno s úctou a poděkováním za pomoc a podporu, jméno své paní Victorine: „In allererster Reihe nun, meine hochgeehrten Mitbürger, muss ich bewegten Herzens, meinen innigsten und tiefsten Dank aussprechen einer mir nahestehenden Person – deren Begeisterung und Opferwilligkeit – deren selbstefeste Hingabe für alle meine Bestrebungen – deren edler Wetteifer, mich stets zu unterstützen, wenn mein Muth zusinken drohte – wenn meine Kraft erlahmen wollte; – es allein mir möglich machte, mich mit ganzer Kraft und Ausdauer hinzugeben der Sache des Allgemeinwohls: Es ist dies meine liebe und treue Lebensgefährtin - meine liebe Frau!“¹⁶⁹

Jako druhý řečník nastoupil Gustav Winterholler, starosta Brna, který se nám v dobových záznamech zachoval jako člověk neobyčejně nakloněný úmyslu zřídit ve městě spolkový dům. I on vyjádřil poděkování několika lidem, které považoval v tu chvíli za důležité zmínit. Podle něj to byl jeho místostarosta Rohrer a poslanci zemského sněmu, kteří podpořili boj o Kiosk v jeho poslední fázi. Ve svém projevu zmínil i to, že Německý dům by mohl být v budoucnu místem, kde se budou scházet lidé bez ohledu na své politické názory. A pak promluvil ještě o jednotlivých skupinách mužů a žen, kteří pomohli vybudování německého kulturního sídla. A také on zopakoval představu, čím by se budova měla v budoucnu stát: „Das Deutsche Haus in Brünn soll der Mittelpunkt aller deutschen Culturbestrebungen unseres Heimatlandes werden – vom Deutschen Hause in Brünn sollen helleuchtende Strahlen deutschen Geistes, deutschen Wissens und Forschens über das ganze Land ausgehen – die Leuchte der Erkenntnis soll mit der Zeit bis in den dunkelsten Winkel deutschen Lebens in unserem Lande dringen. Das Deutsche Haus soll die edle Geselligkeit pflegen, in seinen Mauern eine Heimstätte bieten Allen, die edlem Streben sich hingeben, unsere heimischen Künstler, unsere heimischen Forscher sollen im Herzen die Überzeugung tragen, dass sie im Deutschen Hause jederzeit Männer und Frauen finden, die von gleich edler Gesinnung beseelt, ihre Gedanken theilen, ihre Bestrebungen unterstützen werden – mit einem Worte, das Deutsche Haus in Brünn soll das Herz deutschen Lebens in unserer schönen, uns ureigenen Heimat Mähren werden.“¹⁷⁰ V této citaci Winterholler promlouvá o tom, že se z Německého domu v Brně stane ústřední bod všech německých kulturních proudů v zemi, bude z něj vyřazovat svatozář německé mysli, znalostí a objevů celé Moravy – toto světlo poznání se přenesení do nejtmašších koutů života Němců v zemi. Německý dům prý nabídne ve svých zdech zázemí všem, kteří mají ušlechtilé úmysly. Umělci i badatelé by měli v srdci nosit přesvědčení, že podporu v Německém domě najdou všichni, kteří by chtěli naplnit své šlechetné myšlení, podělit se o své myšlenky a najít podporu pro své úsilí. Německý dům by se měl stát srdcem německého života v jeho krásné moravské vlasti.

Slavnostní neděle ukončila v sedm večer hostina. Na tuto akci přišlo méně lidí než na polední program. Společně tu povečeřelo asi 350 německých občanů, kteří si tak mohli jako jedni z prvních skutečně užít výhodu elektrického osvětlení ve velkém slavnostním sále. Spolek Deutsches Haus se postaral nejen o sestavení zasedacího pořádku a samotnou organizaci večera, zajistil totiž také všechny chody samotné hostiny a příjemnou atmosféru, kterou dotvářeli hudebníci tóny známých skladeb. Nedílnou součástí večere byly přípitky představitelů důležitých postů v Brně a Deutsches Haus. I mezi nimi měl výsadní postavení Wannieck, který přípitkovou sérii zahájil. První přípitek věnoval tento významný brněnský továrník císaři. Podle Friedricha Wanniecka to byla jeho osoba, která zaštiťovala stabilitu státu a umožnila tím jeho spolku založit Německý dům. Ani druhý připíjející, Gustav Winterholler, neopustil jméno předsedy Deutsches Haus, protože ze svého postu starosty se rozhodl právě manželům Wannieckovým svůj přípitek věnovat.

Ohlasy nejen na české straně vzbudil Chlumeckého proslov, kdy byl vysloven radikální názor, že Německý dům bude tím, co vrátí Němce zpět do boje o Brno. Jeho autor se rozhodl vzdát čest německým občanům a městu, jejichž trápení přirovnal k husitským válkám, po kterých je třeba domoci se zase práva a spravedlnosti.¹⁷¹ A toho bylo podle něj možné dosáhnout jen změnou systému. Mezi Čechy vyvolalo asi největší pobouření toto

¹⁶⁹ Tagesbote aus Mähren und Schlesien 41, č. 112, 19. 5. 1891, s. 1-4, Die Eröffnungsfeier des „Deutschen Hauses“.

¹⁷⁰ Tagesbote aus Mähren und Schlesien 41, č. 112, 19. 5. 1891, s. 1-4, Die Eröffnungsfeier des „Deutschen Hauses“.

¹⁷¹ Výklad husitských válek je však v případě Brna a Moravy odlišný v porovnání s pohledem na stejné dějinné souvislosti v českých zemích. Zatímco pro Čechy byli husité „domácí“ osvoboditelé, Brňané stáli na druhé straně barikády. Pro tehdy katolické a německé Brno tak byla doba pobělohorská sice ve znamení úpadku, ale zároveň osvobozením od českého nepřítele.

srovnání: „Eine feste Burg gegen solche Stürme ist jetzt, wie zu allen Zeiten, unser Brünn und dessen wackere Bürgerschaft. Und indem wir uns der Gründung des Deutschen Hauses als eines Symbols dieser Mission der Stadt Brünn aus ganzem Herzen freuen und demselben bestes Wohlergehen wünschen, wünschen wir zugleich aus tiefstem Herzensgrunde, dass unser theures Brünn blühe und gedeihe.“¹⁷² Je jasné, že Čechy, kteří se neustále obávali německého pokrytectví, nepotěšila slova, že jako vždy je Brno se svými statečnými občany mocná pevnost proti takovým vichrům. A tak se prý Němci radují ze založení Německého domu jako symbolu města Brna z celého srdce a přejí si to nejlepší z hloubi srdce, aby jejich drahé Brno vzkvétalo a prosperovalo.

Těchto nacionálních myšlenek se chytil i dr. August Weeber, který uctil německý národ s tím, že se pořádky přece jen mění a jsou potřeba lidé, kteří si uvědomují, že je nutné bojovat nejprve uvnitř národa tím, že přispějí k ujasnění společných národních cílů, sjednotí je v kulturních i hospodářských otázkách. Oproti tomu upozornil na boje s vnějším nepřítelem, které jsou nebezpečné v tom, že lidé budou narážet na tím více protivníky, čím více se budou snažit a tím pádem nemohou nikdy dosáhnout žádných výsledků.

Pak promluvili ještě dr. Promber, který stočil řeč ke schopným německým řemeslníkům, a dr. Merores, jenž vyzdvihl význam spolku Schulverein. Mezi těmito posledními řečníky byl také architekt Ende, který se se svým společníkem Böckmannem po celý den slavností účastnil. Tento pán si pochvaloval rakouské občany zvláště proto, že německo-rakouské vztahy byly v tomto období napjaté, ale přesto politika jedné nebo druhé strany nemohla v případě Německého domu znemožnit spolupráci na poli architektury a umění.¹⁷³

Hostina byla ukončena v pozdních večerních nebo spíše brzkých ranních hodinách, a není tak divu, že festival pokračoval až večer, tentokrát velkolepým bálem, na který se těšily samozřejmě především ženy. I podle autora článku, vydaného k této příležitosti,¹⁷⁴ mělo obyčejně něžné pohlaví potíže, pokud si chtělo zatančit, protože tanec nepatří mezi oblíbené činnosti mužů. Ples v Německém domě se však měl stát výjimkou - netančit při takové příležitosti by si troufl jen velký nestyda. Brno zažilo díky otevření spolkového domu poslední ples sezóny až v polovině května a stál skutečně za to. I když to tak z počátku moc nevypadalo – začínalo se v osm večer, ale pánové se na hodinu a půl vytratil ke „stručné“ poradě, proto první tóny hudby zazněly až o půl desáté. Bál zahájili polonézou krátce před desátou hodinou Wannieck s paní Gomperz-Bettelheimovou, Winterholler s paní Wannieckovou, Rohrer s paní Chlumecky-Tomaschekovou a Max Putzker s paní Schmetzer-Wannieckovou. K nim se pak přidaly i ostatní páry, kterých se při prvním tanci, kterým byla čtverylka, ocitlo na parketě asi 250.¹⁷⁵

V tuto chvíli už vládu nad Německým domem definitivně přebraly ženy, které měly šanci předvést se ve svých úchvatných róbách. Vždyť některé měly své toalety připravené speciálně na tuto událost. Doslova se prý chopily své příležitosti užít si tance, takže i v pondělí se končilo vlastně až v úterý ve čtyři hodiny ráno.

Spolek Deutsches Haus už v prvních dnech své existence ukázal, že otevřením spolkového domu jeho činnost nejenže neupadne v zapomnění, ale právě naopak - teprve teď se otevře všem občanům, kteří mají zájem o zábavu a kulturu. A to ještě 2 500 Brňanů a Brňanek čekal třetí den, který byl věnován tzv. Fest-Commers.¹⁷⁶ Pro novou budovu to byla další příležitost dokázat, že i takový nápor může zvládnout. I když je otázka, na kolik by byly noviny Tagesbote¹⁷⁷ ochotné přiznat, že takové masy lidí už byly skutečně příliš. V dalším článku popisující slavnostní události se tak můžeme dočíst jen to, že všude po domě bylo plno lidí a místy to mohlo být i nepohodlné.

Hostina začínala v osm hodin večer a mezi významnými hosty, které stálo za to v tisku¹⁷⁸ jmenovat, byli přítomni: místostarosta Rohrer jako předsedající, dr. Habermann, dr. Reißig, dr. Herlth za Brno, za spolek Deutsches Haus Wannieck, von Wieser, Fleischer, Putzker, Swoboda za Vyškov, stavební mistr Jelinek, dr. Fischer, Kunzfeld a Wallauschek. Slavnostní projev přednesl tentokrát Rohrer a po jeho zahajovací řeči zazněla císařská hymna. Jednotlivé příspěvky hostů pak byly střídány s hudebními vložkami oblíbených německých písní.

---

¹⁷² Tagesbote aus Mähren und Schlesien 41, č. 112, 19. 5. 1891, Abendblatt, s. 1-3, Die Eröffnungsfeier des „Deutschen Hauses“.

¹⁷³ Tamtéž

¹⁷⁴ Tagesbote aus Mähren und Schlesien 41, č. 112, 19. 5. 1891, Abendblatt, s. 1-3, Die Eröffnungsfeier des „Deutschen Hauses“.

¹⁷⁵ Tamtéž

¹⁷⁶ Tzn. pítka

¹⁷⁷ Tagesbote aus Mähren und Schlesien 41, č. 113, 20. 5. 1891, s. 1-3, Die Eröffnungsfeier des „Deutschen Hauses“.

¹⁷⁸ Tamtéž

Ohlasy v českém tisku

Samotná Wannieckova nacionalisticky zaměřená činnost byla českými vydavateli vnímána jako provokace. Vzácně na ni proto český tisk reagoval jízlivými poznámkami na účet Německého domu. Na oslavy k otevření německého domu však Češi v médiích zareagovat nutně museli. Pokazit německou radost chtěly ještě před zahájením pravidelného provozu Německého domu například Národní listy: „Deutsches Haus, tento monumentální důkaz, že Brno není celé německé, protože by nebylo zapotřebí stavěti Deutsches Haus, kdyby Němci ve všech lokálech doma byli, jest hotov a bude ve dnech 17., 18. a 19. května slavnostně svému účelu odevzdán. Prozatím spolek, který jej vystavěl, má již dnes dluhů, a sice: hypotekárních 295 000 zl., nezajištěných alespoň 120 000 zl. a dohromady tedy 415 000 zl., kterýžto obnos až do úplného zbudování a vyzdobení domu ‚zakulatí‘ prý na 600 000 zl. Aktiva spolku záleží pouze z onoho domu, kterýž nejméně ceněn prodán býti může za 200 000 zl., ačkoliv přátelé pana Wanniecka tvrdí, že celá stavba na jeden milion zlatých státi bude, a že tudíž reprezentuje také tuto hodnotu.“¹⁷⁹

Český tisk, ve kterém byly otištěny reakce k dokončení stavby Německého domu v Brně, popisoval finanční záležitosti Německého domu, jednu z jeho snadno patrných slabín. Našinec¹⁸⁰ tak o samotných oslavách informoval takto: „Ve dnech 17., 18. a 19. dubna byl otevřen Deutsches Haus. Spolek, který ho vystavěl, má dnes již 415 000 zl. dluhu a než bude dům hotov, zvýší se dluh alespoň na 600 000 zl. Ono to nijak nejde v těch ‚ryze německých‘ městech.“ Aby nedošlo k omylu, znovu podotýkám, že zprávu jsem nekrátila. Tento olomoucký list byl tak chtivý škodolibé zprávy, že se blíže informací, kterou přebral nejspíš z výše uvedené delší zprávy Národních listů, ani nezabýval a otiskl zřejmou tiskovou chybu – Německý dům byl v Brně otevřen až o měsíc později, ne jak Našinec uvedl ve dnech 17. – 19. dubna.¹⁸¹

V porovnání s oficiálními zprávami spolku, které vydal Deutsches Haus ke svým finančním záležitostem po dokončení Německého domu a jsou citovány v tomto textu výše, se údaje uveřejněné v českém tisku liší. I když spolek Deutsches Haus si byl nucen půjčit u l. moravské spořitelny obnos ve výši 120 000 zl., v té době se prý náklady nevyšplhaly ještě na uváděných 415 000 zl. a o uváděných 600 000 zl. také nebyla nikde řeč.

Česká tištěná média se cítila pobouřena tím, že Německý dům útočí na český národ a přitom to byli čeští poplatníci, kteří jej také financovali ze svých daní. Jeden bezprostřední komentář Národních listů říká: „V Brně otevřely včera opět jednu z oněch tvrzí, jež Němci staví v kraji slovanském, z nichž podnikají výpady proti domovskému obyvatelstvu v zájmu germanisace. Vystavěli si tam totiž na pozemku, obcí brněnskou k tomu cíli darovaném, ‚německý dům‘, při kteréžto příležitosti proslovili jejich předáci všelijaké řeči. (...) Nerovnost národnostní a hegemonie Němců: to jsou ideály těch ‚spravedlivých, umírněných Němců.‘“¹⁸² V tomhle je třeba dát za pravdu Čechům, kterým skutečně Německý dům přístupný nebyl. Naopak nejen jimi byl vnímán jako centrum německého života v Brně.

O den později se Národní listy opět opřely do událostí kolem Německého domu: „Pro Němce moravské životním úkolem, aby uhájili německý ráz moravských měst, domnělou tu državu německou. Čechům moravským popřejí Němci moravští ‚rádi‘ onen kulturní a hmotný rozvoj, jenž stojí pod zákony německým duchem utvořenými. Základy tyto musí prý ostatek nedotknutelnými, a uhájiti se proti všem útokům, nechť přicházejí odkudkoliv. A proto nechť žije ‚německé‘ Brno!“¹⁸³ „Nikoli domem výbojným, ale ochranným je prý německé kasino brněnské. Tak tvrdili Weeber i Chlumecký. Ochranný proti komu a čemu? Kdo sahá v markrabství na práva Němců? Může se totéž říct o Češích navzájem?“¹⁸⁴

Pro Čechy nebyl Německý dům ve městě vítanou stavbou, a proto jim při otevřicích ceremoniích snad i přišly vhod nacionální výlevy přítomných hostů, na kterých redaktoři novin mohli snadno dokázat, jak je tato budova nebezpečná. Na druhou stranu je však třeba k tomuto připomenout, že díky tomu, jak byl Německý dům prostorný a nabízel množství využití, lze na jeho postavení v Brně pohlížet z více úhlů. Pokud bychom se snažili skutečně jej vidět jako německou pevnost, zašli bychom v té době nejspíš do nově otevřené hospody, kde se scházela německá veřejnost, která se ráda chytla té myšlenky, že ji tato budova chrání před nějakým vnějším nepřítelem. A protože se běžně za toho nepřítele označoval český národ, tak to tak Němci u výčepu potom i cítili. I když Moravská orlice napsala:¹⁸⁵ „Je to hezká nová hospoda, židovská hospoda – a nic víc. Z tohoto

¹⁷⁹ Národní listy 31, č. 108, 20. 4. 1891, s. 1-2, List z Moravy.

¹⁸⁰ Našinec 27, č. 47, 22. 4. 1891, s. 2, Denní zprávy – Brno.

¹⁸¹ Našinec podal o otevření Německého domu ještě jednu zprávu v květnu, tentokrát už správně načasovanou. | Našinec 27, č. 58, 21. 5. 1891, s. 2, Politické zprávy – Moravští Němci.

¹⁸² Národní listy 31, č. 137, 20. 5. 1891, s. 1, Rakousko – německou východní markou. | Pozn. právě v tomto textu je narážka na projev Chlumeckého.

¹⁸³ Tamtéž

¹⁸⁴ Národní listy 31, č. 137, 20. 5. 1891, odpolední vydání, s. 1-2, V Praze a v Brně.

¹⁸⁵ Moravská orlice 29, č. 121, 17. 5. 1891, s. 2, K otevření německého domu v Brně.

stanoviska mohou se jí lekat jen pan hostinský ve Švechatské, Kletter a Hanák, kterým bude dělat konkurenci. V Brně tak vypráví se o tom už všelicos. To je ale také celé „rozechvění“, které tu bezvýznamně otvíráni německého domu působí.“ Celý Německý dům se tím, co představoval, nerovnal jen hospodě.

Pro Německý dům se používalo také přívlastko „spolkový“. A tím byl po svém otevření nejen proto, že jej založil spolek Deutsches Haus. Spolkový znamenalo i to, že se tu scházely spolky, které tu našly své trvalé sídlo jako třeba Mährischer Gewerbeverein, Schlaraffia, Deutsche Lesehalle nebo Deutsche Volksbücherei. Stanovy těchto spolků se ale nezměnily tím, že se sem přestěhovaly. Jejich činnost stále pokračovala v duchu, ve kterém vznikla v jejich původním sídle. Na tom ale přece české veřejnosti nemělo co vadit, ona se organizovala zase v českých sdruženích. V Německém domě bylo těch spolků jen víc, stejně tak v Besedním domě nesídlil jeden český spolek. Pro Čechy ale samozřejmě musela taková koncentrace německých organizací představovat hrozbu, protože nikdy předtím se s ní nesetkali.

Prostory Německého domu byly tak velkorysé, že se tu mohly pořádat významné společenské akce na zemské úrovni. Velký slavnostní sál se mohl měřit s jinými koncertními sály nejen velikostí, ale také svou dobrou akustikou. Hudebníky sem mohly vedle toho přilákat třeba druhé největší varhany na Moravě. Stejně tak zde bylo bezvadné prostředí pro umělecké výstavy. Navíc tu sídlila knihovna... Německý dům tak byl vlastně jedním z prvních skutečných kulturních center, která nabízela spektrum nejrůznějších aktivit pro skutečně široké publikum. Proto si myslím, že Německý dům by neměl být vnímán jen ve špatném světle, jak psaly Národní listy, Našinec a Moravská orlice, i když je pro mě pochopitelné, že pro druhý národ, který neměl přístup do tohoto střediska, nemohl Německý dům představovat nic dobrého, dokud jej pořádně nepoznal. Je mi jasné, že tím, že k zpřístupnění budovy českému obyvatelstvu ve skutečnosti za dobu jeho existence nikdy nedošlo, se nemohl bohužel tento pohled změnit.

K ucelení představy, jaký měla česká tištěná média pohled na brněnský Německý dům, nám nepostačí ale jen samotné texty, které byly vydány. Musíme se totiž podívat na samotnou situaci v těch dnech, která ovlivňovala atmosféru mezi Čechy a Němci. Dne 15. května byla v Praze zahájena Jubilejní zemská výstava, která se i díky bojkotu německých podnikatelů stala šancí, při které český národ mohl ukázat svou vyspělost. Německý dům by se nejspíš nikdy nesetkal s příznivým přijetím v českých listech, ale tím, že ceremonie k jeho otevření byly plánovány na stejný víkend jako důležitá česká výstava, vysloužil si ještě více nesmířlivé kritiky a zavalil záminku k polemikám. „Němci chtějí prý žít v míru se slovanskými národy, prohlašoval dále bar. Chlumecký a pan dr. Weeber dokonce ujišťoval, že prý se Němci těší kulturnímu a hmotnému rozvoji českého národa. Slova ta jsou velmi případně pronesena právě ve dnech, kdy se ona vroucí láska Němců k úspěchům českého národa prozrazuje tak upřímně jejich chováním k výstavě.“¹⁸⁶

„Vládní listy, které mají dostatek pozornosti pro pana Chlumeckého, že slavnost, na kteréž on předsedal, kladou na místo první, slavnost však, jejíž střediskem byl bratr císařův, buď vůbec pomijí neb o ní se zmiňují teprve na místě druhém, nechat se konejší ujišťováním německých hegemonů na Moravě, že chtějí míru se „Slovany“ v zemi.“ ozvaly se s kritikou německého tisku pražské Národní listy.¹⁸⁷ Z citace je mimo jiné patrné, že Čechům vadilo, že moravští Němci otevřeli svůj spolkový dům ve stejnou dobu jako oni svou národní akademii věd, u čehož byl i zmíněný císařův bratr Karel Ludvík. Přitom podle Čechů obě události už při porovnání čestných návštěv na obou stranách nemohly být kladeny na stejnou úroveň, natož aby německé Brno si více považovalo své akce.

Ohlasy v rakouském tisku

Německý dům v Brně byl tak významný, že si jeho otevření nevšimla jen česká periodika na Moravě, případně v Čechách. Podrobnosti o této akci se dostaly i do zpravodajství jiných rakouských, německy psaných, médií.

Vídeňský list Neue Freie Presse¹⁸⁸ shrnuje události, které doprovázely první den otevření Německého domu v Brně. Redaktora těchto novin zaujaly proslovy von Chlumeckého, dr. Weebera a dr. Prombera. Jedná se však vesměs o informativní zprávu a také vzhledem k povaze periodika se v ní neobjevují žádné konkrétní názory nebo myšlenky. Die Presse očividně zaujaly také řeči zmíněných politiků. Z těchto novin se však už dá vyčíst určité nadšení a podpora německého podniku v Brně. Na významu mu dodává i to, že článek je uveřejněn před informací o Jubilejní zemské výstavě v Praze a v úvodu říká toto: „Dnes dopoledne byl položen poslední kámen

¹⁸⁶ Pozn. Jubilejní zemské výstavě | Našinec 27, č. 58, 21. 5. 1891, s. 2, Politické zprávy – Moravští Němci.

¹⁸⁷ Národní listy 31, č. 137, 20. 5. 1891, odpolední vydání, s. 1-2, V Praze a v Brně.

¹⁸⁸ Neue Frei Presse 27, č. 9600, 19. 5. 1891, Morgenblatt, s. 2-3, Deutsches Haus in Brünn.

Německého domu v Brně, nádherné stavby, která se stane střediskem místních německých kruhů. Slavnostní akt hostil poslance zemského sněmu i říšské rady.¹⁸⁹

Oba výše uvedené texty, které byly k Německému domu 19. května 1891 vydány, jsou si v mnohém podobné. A to i přesto, že u obou je uvedeno, že se jedná o originály připravené pro vydání v daných listech. Ze tří dnů zde autoři vyzdvihují první, kdy jsou pro ně důležité projevy tří zmíněných poslanců. Jejich příspěvky tak zabírají hlavní část článku, který by se měl věnovat tří denní slavnosti. To poukazuje na to, jak byl Německý dům vnímán.

Z rakouských novin dále reagoval týdeník Wiener Presse,¹⁹⁰ který na své titulní straně otiskl krátce zprávu o otevření Německého domu v Brně. Na rozdíl od předchozích dvou zmiňovaných nevěnoval zvláštní prostor pro otisknutí radikálních názorů Chlumeckého, dr. Weebera ani dr. Prombera. Jeho text by byl asi pro čtenáře, který chce vědět, co se v Rakousku během uplynulých dní dělo, nejdůležitější i díky tomu, že vynechává tyto dlouhé pasáže. Přitom ale tím, že zařadil brněnskou událost hned na první místo v rubrice, poukazuje na význam otevření Německého domu.

Informace o založení spolkového domu Deutsches Haus se dostaly až do poměrně vzdáleného Innsbrucku, kde Innsbrucker Nachrichten vyzdvihly informaci, že o svatodušních svátcích byl v Brně otevřen dům vystavěný ve stylu pozdní renesance, jehož náklady se vyšplhaly na 600 000 zl.¹⁹¹ Tento druh textu se zcela liší od všech uvedených textů, protože na rozdíl od nich nabízí ve zkratce, na deseti řádcích, podrobnosti o Německém domě jako takovém u příležitosti jeho otevření.

A pro úplnost by se hodil přidat i názor německy psaného tisku, který vycházel na území Čech. „Němci z města Brna jsou hluboce dojatí, všude vládne majestátný klid po skvělém národním vítězství, jehož oslavy nebyly narušeny jedinou chybičkou.“¹⁹² Takto uzavřel svůj text o otevření Německého domu sociálně demokratický Prager Tagblatt, který také ocenil energii vloženou do vybudování spolkového domu v Brně.

Vedle toho bylo dost německých žurnalistů, kteří na otevření Německého domu vůbec nereagovali. Samotné zahájení provozu mělo skutečně spíše význam pro nacionaly v Brně, ať už na české nebo německé straně. Budova se svým velkolepým, akusticky bezvadným sálem a přepychovými varhanami dostávala do povědomí v Rakousku jen postupně díky akcím, které se tu později konaly.

Další spolkové domy

Besední dům v Brně

Ve své práci už jsem se několikrát dostala k tomu, že Německý dům nebyl jediným brněnským spolkovým domem. Už před jeho otevřením v roce 1891 ve městě fungoval Besední dům jako kulturní středisko Čechů z Brna a okolních vsí. Podobnost mezi těmito dvěma budovami vystihuje Jiří Malíř: „Mezi otevřením Besedního domu a dostavbou Německého domu uplynula sice dvě desetiletí, myšlenka zbudování obou spolkových domů však vznikla zhruba ve stejné době. Vyrůstala ze společenského a politického kvasu 60. let 19. století. Proto, i když se vybudování Německého domu posunulo až na počátek 90. let, je možno právě toto období od zrodu prvních návrhů na výstavbu obou spolkových domů až po jejich realizaci chápat jako určitou periodu ve vývoji společnosti v Brně i na celé Moravě. Tento vývoj byl celkově vymezen na jedné straně rozmachem občanského i národního ruchu v 60. letech, v němž klíčovou krystalizační a organizační úlohu sehrály spolky. Veřejný a politický život, který se tehdy teprve formoval, se vyznačoval honoračním charakterem a byl stále zřetelněji poznamenán národní separací, nacionalismus však ještě nenabyl separační podoby. (...) Na straně druhé zvyšující se úloha nacionalismu v každodenním životě jedince, kdy každá aktivita byla poměřována nacionálním prospěchem, upevňovala místo obou spolkových domů v celonárodním měřítku. Přes prohlubující se zájmovou a politickou diferenciaci uvnitř obou národních společností se tak Besední a Německý dům, v nichž se i nadále

---

¹⁸⁹ „Heute Vormittags fand hier die feierliche Schlußsteinlegung des Deutschen Hauses, eines Prachtbaues, welcher der Sammelpunkt der hiesigen deutschen Kreise werden soll, statt. Dem Festacte wohnten zahlreiche Reichsraths- und Landtags-Abgeordnete bei.“ | Die Presse 44, č. 136, 19. 5. 1891, s. 3, Eröffnungsfeier des Deutschen Hauses in Brünn.

¹⁹⁰ Wiener Presse: Deutsch-Liberales Wochenblatt 10, č. 20, 18. 5. 1891, s. 1, Telegramme – Brünn.

¹⁹¹ Také zde se objevuje odhad nákladů ve výši 600 000 zl., jak se uvádělo v českém tisku. | Innsbrucker Nachrichten 38, č. 112, 20. 5. 1891, s. 5, Deutsches Haus in Brünn.

¹⁹² „Die Deutschen der Stadt Brünn sind lebhaft bewegt, überall herrscht stolze Befriedigung über das glänzende Gelingen des nationalen, von keinem Mißton getrübbten Festes.“ | Prager Tagblatt 15, č. 136, 19. 5. 1891, s. 1-2, Ein deutsches Fest.

koncentroval společenský a veřejný život obou národností ve vnitřním Brně, stávaly vyhlášenými shromaždišti a jevišti nacionálních manifestací a demonstrací a měřítka a místy národní konfrontace.¹⁹³

Už jen myšlenka vybudovat Besední dům se zrodila skoro o půl roku dříve, než si s návrhy ohledně německého spolkového domu začaly pohrávat představenstva spolků Männergesangverein a Gewerbeverein. Bylo to na jaře 1868 a o rok později, v březnu, už vznikla na základě úředních povolení i Akciová společnost Besedního domu. Pod tímto sdružením se sjednotily nejvýznamnější české osobnosti Brna, ale i názory většinové české veřejnosti.

V porovnání se zakládáním Německého domu byla cesta Besedního domu od vymyšlení až po jeho otevření snazší a rychlejší, bez zbytečných průtahů. A za pět let bylo hotovo. Svou roli v tom sehrálo utváření národního vědomí na české straně, která se cítila znevýhodněná nadvládou silnější německé menšiny. Proces národního obrození tedy také na Moravě dokázal sjednotit množství lidí, ale ne Němců, u kterých se prvky nacionalismu v této době objevovaly jen zřídka a nestačily přispět k významnějším změnám.

Avšak Češi byli ochotní za svá přesvědčení a práva bojovat. Měli skutečný důvod pro to, aby dovedli svůj cíl k úspěchu. Zatímco německé spolky nenašly společnou řeč, aby se mohly dohodnout na zbudování Německého domu, ty české trápily stejné potíže. Neměly problém v tom, že by jim chyběli členové, překážkou v dalším rozvoji českého spolkového života byly nedostatečné provozní prostory, ve kterých většina z nich sídlila. Místnosti často nevyhovovaly, nájem byl příliš vysoký, a proto se sdružení často musela stěhovat. Potřeba vyřešení nesnází umožnila tedy to, co se německé straně nedařilo uzavřít dvacet let. Češi jednali angažovaněji, nacionální snahy dokázaly zasáhnout širší vrstvy, i když se ve výsledku na financování podíleli spíše nejbohatší z nich.

Časový náskok při budování Besedního domu oproti druhému podniku nakonec umožnil, že stavba byla dokončena a z velké části splacena ještě před pádem vídeňské burzy v roce 1873. Tím se vyhnula hospodářské krizi, která překazila plány zakládání Německého domu.

Příklad českého Besedního domu v Brně ukazuje téměř ideální situaci, která měla doprovázet budování spolkového zázemí. Nástrahy, se kterými se Němci nedokázali vyrovnat, české spolky nepotkaly – české obyvatelstvo bylo tím jednodušší, čím víc mu německé úřady kladly překážky do cesty, a finanční krize zasáhla až hotový spolkový dům.

Německé spolkové domy jinde

Deutsches Haus nebo německý dům však nebyl termín, jehož použití by bylo vázáno bezprostředně na Brno. S postupem obrozeneckých snah českého národa se rozrůstal i počet měst, ve kterých se Němci necítili tak neohroženě, jak byli dříve zvyklí. Tak se dostal také k německy mluvícím kruhům nacionalismus, který čerpal sílu z obav, že Češi zesílí natolik, aby mohli oprávněně žádat o převzetí kontroly nad „svým územím“. To té doby ovládali ale Němci, ze kterých by se ze dne na den mohla stát menšina, na kterou nikdo nebude brát ohledy.

V 2. polovině 19. století začíná mít veřejnost ke kultuře aktivní, nejen konzumní vztah. Rozvíjí se spolkový život, do kterého se promítá zmíněné národní cítění už třeba jen na základě toho, že v každém větším městě byla sdružení rozdělena na česká a německá, takže vždy existovala alespoň dvě se stejným zaměřením. Ze zakládání samotných spolků se stal závod. „Jen částečně pravdivý byl i výchozí předpoklad, že každý vlastní úspěch je i neúspěchem druhého. Vcelku totiž byly úspěšné oba národy. Zdá se, že národní aktivisti obou stran se prostě vzájemně potřebovali – kdyby neměli svého protivníka (kterého důvěrně znali a profesionálně oceňovali), ztratil by se do určité míry i smysl jejich života a možná i část hmotné základny. Toto soutěžení ovšem na druhé straně zintenzivňovalo jejich výkonnost.“¹⁹⁴

Nejprve tedy šlo spíše o utváření společenského života na úrovni spolků. Protože na české straně mnohdy tyto organizace postrádaly zázemí, začalo se pracovat na vytvoření spolkových domů, které měly takové problémy vyřešit. Bohatší Němci by snad o domovy pro svá sdružení nouze neměli, ale jakmile zaznamenali koncentrovanou činnost kolem spolkových a besedních domů na české straně, nepřipadalo v úvahu, aby zůstali pozadu. Německá ofenzíva však nevycházela většinou z nutné potřeby provozních prostor, byla pouze pokusem opět získat převahu. Česká populace vnímala německé domy jako pevnosti a hrady, ve kterých Němci chtěli bojovat proti ní a jejím pokroku.

Hodně podobný osud jako brněnský Německý dům má německý spolkový dům v Ostravě, kde se myšlenka na vystavění budovy s divadelním a koncertním sálem objevila v 70. letech 19. století. Zde se ještě stejně jako

¹⁹³ MALÍŘ, Jiří. Společnost v Brně mezi Besedním a Německým domem. In: FRIMLOVÁ, Lea; GEIST, Zdeněk; ŠTĚDRONĚ, Miloš et al. Besední dům. Architektura, společnost a kultura, s. 16-17

¹⁹⁴ BĚLINA, Pavel et al. Dějiny země Koruny české II. Od nástupu osvícenství po naši dobu, s. 129

v Brně nejednalo o Německý dům v pravém slova smyslu, protože stavba byla zamýšlena jako kulturní centrum obou národů. Z tohoto pokusu však žádný dům v Ostravě nikdy nevznikl – podnik nezískal podporu a zemřel jeho hlavní organizátor Albert Andreé, takže chyběla osoba, který by jej posouvala dopředu. Bylo to však v polovině roku 1873, takže pokud by projekt neztroskotal z výše uvedených příčin, je pravděpodobné, že by jej narušila světová krize.

Znovu se začalo v Ostravě uvažovat o Německém domě 15. ledna 1884, kdy o svých možnostech na zřízení kulturního střediska jednal místní Männergesangverein. Členové spolku návrh týkající se spolkového domu schválili, vytvořili pracovní skupinu a předali svůj plán i městské radě, která se zavázala stavbu podpořit a nabídnout vhodný pozemek.

Ostravský pěvecký spolek původně počítal s tím, že stavbu zaplatí ze svých vlastních prostředků, ale takovému postupu nebylo nakloněno nejvyšší vedení Männergesangverein, takže se na konci roku 1884 musel hledat jiný způsob financování. Nakonec přípravný výbor došel k závěru, že nejlepší bude vše projednat s okolními obcemi, pro které by bylo otevření spolkového domu také výhodné. K jednacímu stolu byli v listopadu přizváni zástupci Čechů i Němců, na čemž v této fázi nakonec podnik i ztroskotal – Češi došli k názoru, že nemají důvod podílet se na podobné stavbě, protože to pro ně není podstatné.

Nanovo iniciovala založení Německého domu v Ostravě městská rada, která jej chápala jako veřejný zábavní podnik, nabídla možnost podílení se soukromým akcionářům a mezitím hledala vhodné místo. Tentokrát ale veškeré aktivity probíhaly bez přispění českých zástupců, kteří v tuto chvíli začínali sami pracovat na vybudování vlastní koncertní síně. Od roku 1892 tedy v Ostravě vznikaly dva spolkové domy.

V březnu 1892 byl založen ostravský spolek Deutsches Haus, který krátce po svém zřízení vypsál architektonickou soutěž, ze které vítězně vyšel návrh umělce Felixe Neumanna. Na stavebním projektu se však později podíleli i tvůrci brněnského Německého domu – ateliér Ende & Böckmann a architekt Germano Wanderley. Stavební práce na ostravském spolkovém domě probíhaly od března 1893 do června 1895, kdy byl Německý dům v Ostravě slavnostně otevřen. S brněnským Německým domem bohužel ten ostravský nemá společné jen okolnosti vzniku, ale i stejný konec – v Ostravě i Brně byly tyto odkazy německé kultury zbourány po 2. světové válce.

Na území Čech byla situace odlišná oproti Moravě v tom, že zde se povedlo české většině prosadit národní požadavky ještě před vznikem první republiky. Svým způsobem za to mohlo rozložení německých sil na českém území. Němci se zdržovali hlavně v pohraničí a v Praze. V hlavním městě, kde Němcům citelně chyběla společenská základna z nejnižších vrstev, však brzy poměrně snadno ztratili své privilegované postavení. Snahy o vybudování si svého vlastního zázemí, které by zaštiťovalo německý vliv a moc, se objevily třeba právě v Praze dříve a měly větší šanci na úspěch – nacionalismus tu totiž vycházel z hmatatelného pocitu ohrožení.

Pražský spolek Deutsches Casino vznikl už roku 1862, aby nabídl místním Němcům kulturní a společenské sídlo, domov německým spolkům a prostor pro šíření národních ideologií. Tento německý spolek ale na rozdíl od svých mladších moravských obdob nestál o postavení nového Německého domu, pouze postupně v letech 1867 – 1903 skupoval stále další budovy, aby své sídlo mohl rozšířit. Deutsches Casino se nastěhovalo do první části komplexu složeného ze dvou domů s čísly popisnými 859-II a 867-II v roce 1875 po tom, co obě stavby zrekonstruovalo a upravilo pro své potřeby. V dalších letech pak pro svou činnost získalo ještě další dva domy v bezprostřední blízkosti. Pražský areál Německého domu je dnes znám jako Slovanský dům.

Metodika

S problematikou česko-německých vztahů na Moravě jsem se seznámila díky panu doktoru Pavlu Cibulkovi z Historického ústavu Akademie věd ČR. Jeho zadání problému Německého domu v Brně jsem si všimla na webových stránkách organizace podporující mobilitu studentů. Téma mě zaujalo, protože se týká regionu, ve kterém žiji, v časovém období, o které se zajímám. Ve svých dvou předcházejících SOČ se věnuji také období konce 19. století. Musím ale přiznat, že z počátku největší motivací pro toto téma pro mě byla možnost spolupráce s profesionálním historikem na akademickém pracovišti.

Již při prvním seznámení s problematikou jsem si uvědomila, že Německý dům v Brně představuje zajímavou kapitolu v minulosti města Brna, kterou stojí za to lépe poznat, přestože samotné téma je jen málo prozkoumané.

Nepopsanost této problematiky si ode mě vyžádala osvojení řady nových pracovních postupů, se kterými bych se jako žákyně střední školy nikdy nesetkala, ale pro vyhledání informací o Německém domě jsem se bez nich neobešla. Nejdůležitější pro mě byla v tomto směru schopnost chápat dobové záznamy, takže jsem se musela naučit zacházet s novogotickým německým písmem – tištěnou frakturou a psaným kurentem. Zatímco fraktura významně nezesnadňuje porozumění německému tisku, kurent má hlavní nevýhodu v tom, že jeho podobu ovlivňuje i rukopis pisatele. Abych mohla takto napsaný text číst, musela jsem se jednotlivé litery nejprve sama naučit psát.

V této „přípravné“ fázi, kdy jsem se teprve učila zacházet s prameny, na které jsem nebyla zvyklá, jsem se zároveň snažila zorientovat v období 2. poloviny 19. století. To je sice doba, která se probírá ve škole a i díky svým zájmům mám o ní dost vědomostí, ale většina z nich se týká politického a společenského vývoje v Čechách, zatímco o Moravě jsem měla jen kusé informace. Moravu jsem totiž vnímala spíše z pohledu české veřejnosti, ten má ale hodně společného s pohledem Čechů v Čechách, jen změny v něm přicházejí se zpožděním. Komplexnější představu o situaci na Moravě jsem si tedy před tím, než jsem tuto práci začala psát, nedokázala sama vytvořit.

Hodně mi pomohly rozhovory s panem doktorem Pavlem Cibulkou, který mi situaci tohoto období objasnil z historického hlediska. Díky němu a jím doporučené literatuře jsem si dokázala získat nadhled nad německým Brnem a vyvarovat se černobílému názoru „hodní“ Češi, „špatní“ Němci či naopak. A tak jsem postupně začínala chápat, co se asi v té době dělo, i když i v dalším postupu své práce jsem se zabývala také studiem obecné problematiky česko-německých vztahů v dalších knihách a publikacích a vlastně v tom pokračuji dodnes. Výhodou je v tomto moje bydliště ve Vyškově, díky kterému se snadno dostanu do brněnských knihoven – Knihovny Jiřího Mahena, či Moravské zemské knihovny, ale také do Olomouce – Vědecké knihovny. Zároveň mám ale výhodu domácího prostředí ve vyškovské Knihovně Karla Dvořáčka, kam se vždy ráda vracím.

Teprve když jsem prošla touto přípravou, která byla pro mě v některých ohledech poměrně náročná, mohla jsem se zaměřit na Německý dům. Jeho existenci lze zjednodušeně rozdělit na dvě epochy – před 1. světovou válkou a po ní. S vedoucím mé práce jsme už dříve vybrali období 1869 – 1914, protože není takový problém najít informace z denního tisku a ty se dají kombinovat s archivními záznamy. Mně se zdá tato doba lepší pro studentskou práci také v tom, že umožňuje získat přehled o událostech, které předcházely válkám a konfliktům 20. století, jež utvářely české i německé veřejné mínění. Protože mám známé a přátele v Německu, vím, že když přijde řeč na tento aspekt česko-německých vztahů, není ani dnes úplně snadné se bavit o tom pro žádnou ze zúčastněných stran. Už dříve jsem se proto snažila situaci pochopit, abych k ní mohla zaujmout své vlastní stanovisko, a myslím si, že tím, jak jsem se ocitla u kořenů česko-německého soupeření, jsem svůj úhel pohledu skutečně našla.

Pro studium okolností založení Německého domu v Brně jsem našla množství menších zdrojů jako třeba kratší a delší novinové zprávy, náznaky v odborných publikacích a později i archivní záznamy. Potřebovala jsem proto mít osnovu, podle které bych dílčí informace uspořádala a zařadila do jednotného kontextu. Důležitým pramenem se proto na začátku stal Festschrift zur Eröffnung des Deutschen Hauses in Brünn, který k příležitosti otevření Německého domu zpracoval Gustav G. Trautenberger. Tento sborník je přínosný v tom, že chronologicky popisuje vývoj celého německého projektu od prvotní myšlenky až k ukončení stavby, a přestože není zcela neutrálně naladěný, jsou tu prvky nacionálních projevů, nabízí na rozdíl od dalších pramenů badatelů i údaje, které se týkají některých neúspěchů, nebo nebyly považovány za tak důležité, aby se někde jinde objevily. Podle Trautenbergera jsem si proto mohla vytvořit časovou přímkou, která mi usnadnila orientaci v událostech před otevřením spolkového domu.

Těžištěm mé práce jsou ale informace z německy psaných periodik, především Tagesbote aus Mähren und Schlesien, které jsem získala z depozitářů Moravské zemské knihovny v Brně. Hlavní výhodou tohoto pramene vzhledem k přesnosti je to, že noviny reagovaly bezprostředně na konkrétní situaci, a proto jsou tu podle mého

názoru přesněji uvedena data a podobné hodnoty.¹⁹⁵ Stejně jako předešlý zdroj, Tagesbote aus Mähren und Schlesien, i druhé brněnské listy Mährisch-schlesischer Correspondent strani zakladatelům Německého domu, problémem obou novin je ale to, že jsou ovlivněny dobovými náladami a některé události v nich je nemožné dohledat, nebo se tu opakují obsahově podobné a informačně nesdílné zprávy. K zamlčování událostí německý tisk přistupoval hlavně ve chvílích, kdy se projektu Německého domu moc nedařilo – ukázkovým příkladem je třeba situace, kdy v listopadu 1890 přes noc zamrzla pára v topných rozvodech a ukončení stavby se posunulo o pět měsíců, ale Tagesbote nebo Correspondent o ničem takovém nenapsaly. Stejně tak pro tištěná média nebyla nijak podstatná období, která nepřinášela žádné senzace, o kterých by se mohlo psát, například výstavba v roce 1889. Druhým extrémem jsou nacionálně laděné texty, které měly vzbudit pozornost a zajistit podporu německých občanů, pro rekonstrukci konkrétního chronologického sledu však nemají valný význam, přestože z ideologického hlediska je alespoň několik z nich zajímavých.

Většinu údajů jsem přebírala z již zmíněných Tagesbote, Mährisch-schlesischer Correspondent jsem měla také k dispozici a jsem si vědoma, že část informací je uváděna také zde. Obsahově jsou si však oba prameny hodně podobné. Přesto jsem se rozhodla použít spíše první zmíněný, který je větší a nabízí rozsáhlejší zpravodajství nejen k problematice Německého domu. Z listu Correspondent jsem doplňovala některé poznámky a postřehy, které mě zaujaly.

Z denního tisku jsem mohla nejčastěji čerpat údaje, které se týkaly až druhého nebo třetího pokusu o vybudování Německého domu. Podle mých zjištění se německy psaná média nezajímala o aktivity spojené s prvním pokusem v letech 1869-1870, první zmínky v novinách jsem objevila až z července 1871, kdy se mluví o německém spolkovém domě uvnitř spolku Männergesangverein.

Krom domácích listů jsem použila pro ilustraci slavnostního otevření také články dalších německy psaných novin z Rakouska, které jsou dostupné digitalizované na webových stránkách Österreichische Nationalbibliothek. Systematicky jsem se ale zaměřila jen na pátrání po reakcích na květnové události 1891 v Brně, už jsem ale nezjišťovala, jak se na Německý dům pohlíželo v jiném období. Obecně by to byla totiž poměrně hodně náročná práce, která by přinesla jen malé výsledky a nová zjištění by z nich vyplynula jen náhodou.

Z periodik, která vycházela na území Čech a Moravy, jsem vyhledávala poznatky také v těch česky psaných za pomoci systému Kramerius při Moravské zemské knihovně v Brně a Národní knihovně v Praze. Zde jsem měla práci usnadněnou díky softwaru, který se v digitalizovaných materiálech orientuje na základě klíčových slov. Díky tomu jsem se dostala k většímu množství článků, než které bych našla při manuálním procházení souborů. Český tisk na rozdíl od německého se nevyhýbá problémovým okamžikům budování Německého domu, naopak přináší i svědectví a údaje, které by v němčině nikdy být napsány nemohly. Ale ani tyto noviny nejsou ušetřeny nacionálních výlevů, akorát opačně orientovaným. Navíc si nedovolím zprávám otištěným česky k Německému domu přikládat stejnou váhu jako německým v případě, že píší o věcech, které nemám potvrzené i odjinud. Nejsem totiž u nich schopná určit, jestli nejsou zmanipulované, případně kolik je na nich pravdy.

Zároveň s tím, jak jsem si vytvářela osnovu práce, sháněla jsem si i další podklady, se kterými jsem postupně pracovala a získávala informace. V průběhu svého bádání jsem navštívila Moravský zemský archiv v Brně, kde je uložena dokumentace spolku Deutsches Haus. S jejím objevením v depozitářích mi pomohla paní doktorka Božena Kovářová. V původní práci jsem ze spisového materiálu MZA získávala některé údaje, které se mi však později povedlo najít v širších souvislostech i v denním tisku, a proto v textu přímo na archivní prameny neodkazuji.

Dalším archivem, s jehož sbírkami jsem se seznámila, byl Archiv města Brna. Zde jsem si prohlédla fond U9 sbírka map a plánů a získala pro další studium fotografie Německého domu z fondu U5. Pro mě samotnou má práce se sbírkami obou archivů obrovský přínos v tom, že jsem se dostala do kontaktu s materiály, které jsou přímými svědky událostí, o kterých píší. Zvláště důležité pro mě byly archivní fotografie, díky kterým jsem si mohla představit, jak vypadala stavba, kterou se ve své práci také zabývám, i když ji nikdy nenavštívím, protože byla zničena před více než půl stoletím.

Z výše uvedeného důvodu jsem se o dobové fotografie obzvláště zajímala. Kontaktovala jsem kvůli tomu také paní doktorku Janu Kolavíkovou z fotoarchivu Muzea města Brna, která pro mě vyhledala fotografie Německého domu. Díky konzultaci s touto milou paní jsem se seznámila se soudobým Brnem i jinak, než jsem ho do té doby vnímala z knížek a německých textů. Umožnila mi také nahlédnout do muzejní knihovny a tím mi rozšířila pramennou základnu pro tuto práci.

---

¹⁹⁵ Třeba právě při porovnání časových údajů dochází někdy k menšímu rozporu mezi Trautenbergerovým Festschriftem a listem Tagesbote.

Z dobových vydaných pramenů, které by se týkaly přímo Německého domu nebo spolku Deutsches Haus, jsem již zmínila, že jsem získávala data z Trautenbergerova Fest-Schriftu. Protože jsem ale chtěla mít přehled o tom, jak se aktivity společnosti kolem Německého domu utvářely dále, nahlédla jsem také do některých výročních zpráv, Tätigkeits-Bericht, které spolek vydával od roku 1892. Můj zájem z dřívě vydaných sborníků si získaly soutěžní návrhy architektonických plánů Německého domu, Sammelmappe hervorragender Concurenz-Entwürfe, vydané v roce 1888. Nikde ve sbírkách českých knihoven a archivů se však tento dokument nevyskytuje, proto jsem se rozhodla dostat se k němu s laskavou pomocí paní Manouškové přes meziknihovní výpůjční službu Moravské zemské knihovny. Problémem se ale stala komunikace s německými knihovnami – jednou byly listy příliš staré na zapůjčení mimo domovskou organizaci a příště zase moc velké na naskenování a digitalizaci. Zatím jsem se tedy s návrhy ještě seznámit nemohla, ale dál se je snažím získat, abych je mohla použít pro pokračování svého výzkumu.

Už před uzavřením své práce jsem se snažila dostat k zmíněným pramenům jinými cestami než přes síť knihoven, i když jsem nezískala ty, které jsem si vyhlédla, povedlo se mi narazit na jiné, které mají pro moje bádání informační hodnotu. Je jím především publikace, kterou v roce 1961 vydali starousedlíci z brněnského jazykového ostrůvku, Deutsches Haus in Brünn. Sice nemůže nabídnout více údajů než starší a propracovanější Festschrift, na rozdíl od něj však přináší vzácné fotografie pláten a soch, které Německý dům postupně vyzdobily.

K tomu, abych si dokázala představit, co znamenaly Německý a Besední dům pro Brno, mi na začátku, když jsem začala zjišťovat podrobnosti o Německém domě, pomohl článek Jiřího Malíře Společnost v Brně mezi Besedním a Německým domem. Když už jsem blíže znala podrobnosti vzniku tohoto brněnského kulturního centra, další smysl mé práci dodal rozhovor s panem doktorem Zdeňkem Marečkem z Ústavu germanistiky, nordistiky a nederlandistiky při Filozofické fakultě Masarykovy univerzity, jehož těžiště zájmu spočívá právě v německé brněnské kultuře. Při konzultaci mi nejen objasnil svůj pohled na Německý dům, ale také česko-německou společenskou scénu v Brně.

Ve své středoškolské odborné činnosti jsem vycházela z poznatků, které jsem si osvojila četbou odborné literatury, a informací, které jsem našla ve sbornících, periodikách a archivních spisech. Protože jsem měla k dispozici tolik zdrojů, byla jsem ráda, že jsem si mohla své vlastní výsledky a závěry porovnat i s tím, co zjistili ti, kteří se o Německý dům zajímali v poslední době. Neexistuje žádná komerčně vydaná publikace, která by se tímto předmětem v současnosti zabývala. To ale neznamená, že by dokument věnovaný německému domu neexistoval. V roce 2007 napsal jako magisterskou práci Das Deutsche Haus als Koordinationsstelle der Brüner Deutschen 1918-1939 Christian Frederik Schultz. Přestože těžištěm jeho zájmu bylo sice meziválečné období, což vlastně bylo pro mě i lepší, protože jsem svými poznatky z jiné doby mohla jeho výzkum doplnit, ale zároveň se dozvědět, co se s Německým domem dělo později. Z Christianových výsledků jsem si navíc odnesla i řadu zjištění, které jsem ve své práci použila, a poznatků, které získal jako v porovnání se mnou zkušenější kolega.

Po sestavení podoby mé práce jsem narazila asi na největší překážku k dokončení této středoškolské odborné činnosti – formální úpravu textu. Bylo to v době, kdy jsem věřila, že tím, že jsem se vyrovnala s německými texty ve fraktuře a kurentu, mě už nic „složitějšího“ potkat nemůže. Najednou jsem ale před sebou měla dvojjazyčnou stať, kterou bylo třeba nějakým způsobem zkorigovat, aby jí rozuměli i ti, co nemluví německy. Tento problém jsem si předtím neuvědomovala, v materiálech, se kterými jsem byla v kontaktu, byly texty běžně bilingvní. Ale na mé úrovni něco takového samozřejmě nepřípadalo v úvahu. Jen těžko jsem si zvykla na značení „Německý dům“ na místo „Deutsches Haus“ a začala hledat řešení.

Nakonec jsem si vybrala cestu kompromisu – bez německých citací by má práce byla o Německém domě jen v tom smyslu, že by se tu až přespříliš často objevovalo slovo „německý“ v různých obdobích. Proto jsem se odhodlala k německým úryvkům zařadit vlastní překlady. Protože ale znám své možnosti, předem předesílám, že jsem neměla v úmyslu přeložit texty doslovně – myslím, že v některých případech by to nemuselo být úplně snadné i pro zkušené překladatele, když uvážím, že by měl být smysl zachován nejen významově, ale i stylisticky. Historik, který se k mé práci náhodou dostane, může využít sdílnějších originálních citací.¹⁹⁶ A pro ostatní jsem si dovolila doplnit vlastní volné překlady, které vystihují to podstatné, aby nebyla plynulost vnímání textu narušena cizorodými vstupy.

Dalším problémem pro mě bylo převedení některých německých pojmů, které nemají zažitý český překlad nebo jejichž překlad může být víceznačný. Aby nedošlo k znehodnocení údajů, uvádím u většiny sporných termínů i německou verzi. Německé označení používám i v případech, kdy se současně objevuje více podobných výrazů, které by v překladu mohly být zaměněny. Pravopis takových pojmů, ale i německých názvů nechávám v původní podobě, přestože jejich pravopis se v dnešní němčině může lišit. Pro jednotnost jsem se však pokusila sjednotit ve své práci psaní původních jmen, kdy používám to označení, které se v mých zdrojích objevovalo

¹⁹⁶ Z hlediska stylistiky jsou delší německé texty zařazeny do přílohy č. 1.

nejčastěji.¹⁹⁷ Nebylo však v mých silách, ani jsem se o to nepokoušela kvůli zachování historické věrnosti, abych si u všech vybírala jednotný pravopis.

Na závěr bych chtěla vyzdvihnout úlohu pana doktora Pavla Cibulky, který mi umožnil v průběhu konzultovat každý podstatný krok mého postupu, ale zároveň mi nechával volnou ruku, abych si o své práci svým způsobem rozhodovat sama. Vím, že mi v mnohém ulehčil práci, protože mě svými radami nasměroval k zjištění, na které bych bez něj musela přijít zdlouhavou cestou. Hodně mi pomohlo to, že mi poskytl výsledky své vlastní práce, ukázal svůj pohled na věc, řekl mi, po kterém pramenu sáhnout, kterou knihu ještě nastudovat... Jsem mu vděčná za to, že tuto práci za mě nenapsal, ale utvářel ji se mnou. A dovolím si přiznat, že bez něj bych ji nemohla dokončit. Alespoň ne tak v relativně krátké době. Za tři čtvrtě roku bych totiž nejspíš nebyla schopná se zorientovat ani v časoprostoru německého Brna, natož pochopit, o čem vypovídají stránky plné německého frakturu a kurentu.

Jazyková poznámka

Vzhledem k tomu, že originální jazyk stěžejních pramenů, ze kterých tato práce vychází, není český, ale německý jazyk, nastává v citacích a uvádění původních označení skupin a spolků atd. ze stylistického i gramatického pohledu konflikt obou jazyků, čehož si jsem jako autorka vědoma. Nejčastěji vyskytované problémy jsem se rozhodla vyřešit touto cestou:

- Většina úryvků z dobových materiálů, jejichž původním jazykem je němčina, je uvedena v poznámkách, aby neodpoutávala pozornost od české stati. V samotném textu jsem použila vlastní volné překlady do češtiny.
- Německé citace jsem přebrala z dobových tiskovin, ve kterých se mohou vyskytovat chyby, které způsobil samotný autor nebo sazeč v tiskárně. Na faktické nesrovnalosti upozorňuji v poznámkách pod čarou. Protože však nejsem natolik zběhlá v německém jazyce z poloviny 19. století, netroufla jsem si opravovat zde nedostatky pravopisné. Navíc jsem toho názoru, že pro autentičnost textu takové korektury dobových záznamů nemají smysl.
- Pro zachování historické věrnosti se snažím uvádět u převedeného označení pracovních skupin také německý pojem (např. Männerrath vedle tříčlenné rady, nebo Delegirten-Comité spolu s výborem delegátů), přestože to může na čtenáře působit dojmem, že je v textu zbytečně příliš mnoho německých výrazů.
- Místní názvy jsou označovány dobovou českou verzí. Vysvětlení, kde takto pojmenovaná ulice či jiný bod ve městě leží dnes, je zaznamenáno v poznámkách při prvním výskytu, případně ve vysvětlivkách místních názvů.
- Názvy dobových institucí (např. zemský sněm, Landtag) opisují pouze česky, ale pojmenování místních německých spolků (které by teoreticky bylo možné také přeložit) uvádím v originále a podle původní transkripce. Vysvětlení, čím se tato sdružení zabývala, nabízí vysvětlivky názvů spolků. Zde jsou také uvedeny celé názvy organizací, které jsou zde zmíněny – vím, že není ideální uvádět neúplná jména, ale protože popisují na některých místech situace, kde jsou termíny jako „Mährischer Gewerbeverein“ poměrně frekventované, upouštím v některých případech od uvádění přívlasků.
- V rámci jména jedné skupiny jsem se snažila používat jednotný přepis (v mých zdrojích se zaměňovala často písmena C a K, složeniny se psaly zvlášť nebo dohromady s pomlčkami, tzn. pouze Baucommission, místo Bau-Commission nebo Baukommission). Nebylo ale v mých silách sjednotit psaní všech pojmů podle jednotných pravidel (vždy používat jen C, nebo složená označení psát pouze dohromady apod.) a ani jsem se o něco takového nepokoušela – přikláním se k té formě, která se v mnou zkoumaných pramenech objevovala nejčastěji. Myslím si, že tak zůstane zachována jejich informační hodnota.
- Problém s německými termíny je skloňování podle českých pravidel, které je prakticky nemožné. I když se snažím většinou vyhnout se této situaci opisem, ne vždy je to ze stylistického hlediska a vzhledem k plynulosti projevu ideální. V této práci se mohou proto objevovat také jména jako Männergesangverein či Mährischer Gewerbeverein, která stojí v české větě bez uvozovacího „spolek“, „sdružení“.

Děkuji vám za pochopení.

---

¹⁹⁷ V původní nomenklatuře se běžně zaměňovala písmena C a K, víceslovné názvy se někdy psaly dohromady s pomlčkami, jindy zvlášť, německá slova se v českém textu poněmčovala apod.

Vysvětlivky

Zkratky

- AMB – Archiv města Brna
- apod. – a podobně
- atd. – a tak dále
- č. – číslo výtisku
- HP – koňská síla, jednotka výkonu
- MuMB – Muzeum města Brna
- MZA – Moravský zemský archiv v Brně

Vysvětlivky místních pojmů

- Am Kiosk – severní část dnešního Moravského náměstí
- Císařský okruh – Za divadlem
- Glacis-Anlagen, Glacis – Koliště
- Grand Hotel – Grand Hotel na Benešově ulici
- Herlthova ulice – Brendlova ulice
- Jezuitská ulice – Jezuitská ulice
- Jodokova třída – Joštova ulice
- Josefov – Bratislavská ulice
- Lažanského náměstí – Moravské náměstí

Vysvětlivky názvů spolků

- Arbeiter-Bildungs-Verein – spolek pro vzdělávání dělníků
- Centralverein für Zuckerindustrie – ústřední spolek pro cukrovarnický průmysl
- Consumverein – družstevní spolek
- Deutsche Lesehalle, Lesehalle – německý čtenářský spolek
- Deutscher Club – německý klub
- Deutscher Journalisten- und Schriftstellerverein – klub německých spisovatelů a žurnalistů
- Fortschrittsverein – spolek pokrokářů
- Gewerblicher Creditverein – živnostenský kreditní spolek
- Kaufmännischen Verein – hospodářský spolek
- Lehrerverein – spolek učitelů
- Leseverein – čtenářský spolek

- NSDAP - Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei, Národně socialistická německá strana dělníků
- pozn. – poznámka autorky
- s. - strana
- tzn. – to znamená
- tzv. – tak zvaný
- zl. – zlatý, rakouská státní měna do r. 1892

- Moravské průmyslové muzeum – Uměleckoprůmyslové muzeum na Hosově ulici
- Nová ulice – Veveří
- (Německé) městské divadlo – Mahenovo divadlo, Malinovského náměstí
- Ovocná ulice – Dvořákova ulice
- Stará tělocvična – Údolní ulice
- Tereziino koliště – horní část dnešního Koliště
- Velké náměstí – Náměstí Svobody
- Vyšší německá reálka – Jánská ulice

- Mährischer Gewerbeverein, Gewerbeverein – moravský živnostenský spolek
- Männergesangverein – mužský pěvecký spolek
- Musikverein – hudební spolek
- Naturforschender Verein – spolek přírodovědců
- Schulverein – školský spolek
- Stenographen-Verein – spolek těsnopisců
- Turnverein – tělocvičný spolek
- Verein der Fabriksangestellten – spolek zaměstnanců továren
- Verein der Notare – notářský spolek
- Verein praktischer Ärzte – spolek praktických lékařů
- Zweig-Schillerschiiftung, Schillerschiiftung – pobočka Schillerovy nadace

Závěr

K tématu Německého domu v Brně jsem se dostala ve chvíli, kdy už jsem nepředpokládala, že bych měla zájem a chuť pokračovat v bádání po minulosti. Nejspíš jsem byla poměrně pevně rozhodnutá, že se od historie pokusím odpoutat a zaměřím se na obor, který by pro měl byl „perspektivní“, hlavně z hlediska studia na vysoké škole. Tím, že jsem už dříve zpracovávala problematiku z regionálních dějin, jsem dokonce nejspíš došla k názoru, že se nic nového už naučit nemohu a mnoholeté studium historie na univerzitě by mě dokonce mohlo nudit.

Díky tomu, že jsem ale nebyla tou dobou ještě pevně rozhodnutá a chtěla jsem alespoň zjistit, jaké by to bylo pracovat pod skutečným odborným vedením, v prvních červencových dnech jsem se domluvila na konzultaci s panem doktorem Pavlem Cibulkou. Právě jemu vděčím za tu možnost začít od začátku a chápat věci, které jsem poznala dříve, nejen subjektivně, ale co neobjektivněji. Díky spolupráci s panem doktorem, i když neumím vysvětlit, jak to dokázal, jsem znovu našla zálibu v dějepise a dnes už jsem pevně rozhodnutá, že bych se studiem tohoto oboru chtěla pokračovat i v budoucnu.

S Německým domem jsem se seznámila na webových stránkách jedné grantové agentury a tematika mě zaujala. Minulost Moravy je dějinná oblast, která mě zajímala už dříve, a uvědomovala jsem si, že koloběh událostí šel v mém regionu jinudy než v Čechách, o kterých se nejčastěji učíme ve škole. Navíc se mi líbila i myšlenka propojit nová zjištění o mém domácím kraji s mými poznatky o německé kultuře a mentalitě. Tento aspekt byl pro mě poměrně důležitý vzhledem k tomu, že mám přátele v Německu a díky komunikaci s nimi jsem se současnou kulturou jejich země neustále v kontaktu, zdokonaluji se v jazyce a snažím se získávat informace o německých reáliích. Jak jsem ale postupně poznávala různé Němce, uvědomila jsem si, že naše vzájemné vztahy nemohu vylepšit tím, že budu mít dokonale nastudovaný německý životní styl, dokud nebudu znát minulost svého regionu, Moravy, kde se Češi a Němci navzájem významně ovlivňovali. Hodně lidí sice má názor, že by se události 2. světové války, které asi nejvíce mohou styky obou národů narušit, měly prostě zapomenout, přehlížet. Z vlastní zkušenosti ale vím, že to není vždy možné, a zároveň chápu, že česko-německo-rakouské vztahy nevznikají a končí válečným konfliktem, ale je to něco, co prošlo pozvolným průběhem.

Z těchto mých původních představ je tedy asi zřejmé, že jsem se k Německému domu nedostala na základě žádného svého dřívějšího zájmu, vlastně jsem ani neměla potřebné vědomosti o moravských dějinách nebo jednoznačnou představu o tom, co Německý dům představoval. I proto jsem ráda, že když píšu tyto řádky, mohu říci, že jsem se z tohoto postoje posunula dál, než by byl kdokoliv jiný ochotný předtím odhadovat. Brno se stalo mým druhým domovem, přestože dřív jsem jej nepovažovala za místo, které bych potřebovala k životu. Můj pohled na tuto metropoli se také v mnohém změnil. A Německý dům je pro mě jeho střediskem nejen proto, že jsem se díky němu toho tolik naučila. I po několika měsících je to však oblast, která představuje v mé mysli množství otazníků, na které bych chtěla najít otázky. Nepochybuji, že jeho problematiku budu zpracovávat i později.

Než jsem začala pracovat pod vedení doktora Cibulky, netušila jsem, jaké nedostatky ve svých schopnostech budu muset překonávat. Byla jsem natolik nadšená z jeho pozice zkušenějšího rádce, že jsem si vůbec neuvědomila, že ani tak skvělý odborník se nemůže za mě naučit rozumět cizojazyčným textům, navíc psaným jiným typem písma, ani mi dát všechny své znalosti. I proto jsem měla ve fázi příprav naplánované velkolepé cíle, kterých bych ve své práci chtěla dosáhnout.

Věřila jsem, že zvládnou chronologicky zmapovat pokusy, které vedly k založení spolku Deutsches Haus. Domnívala jsem se, že budu mít prostor pro popsání činnosti tohoto spolku až po otevření Německého domu a mezitím ještě vytvořím modelový program akcí, které se zde konaly do 1. světové války. Plány to byly velkolepé, a pokud bych je dotáhla, mohly by poskytnout náhled na Německý dům od jeho vymyšlení až do zlomového okamžiku v životě německého Brna.

Před napsáním své práce jsem se ale rozhodla své představy poupravit a zaměřit se co nejvíce do hloubky na období do otevření Německého domu, tedy místo r. 1914 zvolit jako mezník r. 1891. S posunutím těžiště mého zájmu na časové ose se mi svým způsobem povedlo splnit mé původní cíle a předložit výsledky výzkumu, který jsem provedla k této problematice.

Přesto je má práce jiná, než jak jsem ji původně zamýšlela. Postupem času se můj vztah k bádání o Německém domě v mnohém změnil – když už si osvojíte tolik nových dovedností, mluvíte o svých cílech s více lidmi, kterých si vážíte, není snadné říci, že už nechcete jít dál. A mě navíc práce po celou dobu bavila, takže ani nebyl důvod snažit se ji opustit. Druhým důvodem pro to, proč jsem se odchýlila od svého prvotního rozvržení, je, že jsem získala o Německém domě různé informace, které mi pomohly si nejen představit jeho místo v Brně 19. a 20. století, ale také mi umožnily vytvořit si názor, který jsem nejprve postrádala.

Asi do největšího rozporu jsem se dostala ve chvíli, kdy jsem si uvědomila, že je možné Německý dům vnímat z mnoha úhlů pohledu – na to mě sice už dopředu upozornil pan doktor Cibulka, ale jsou věci, které

člověk nepřijme, dokud si na ně nepřijde sám. Ve své práci se snažím shrnout co nejvíce možných názorů na Německý dům v Brně – můžete si pod ním představit spolek, který jej založil. Friedricha Wanniecka, který stál u jeho zrodu. Budovu, která se takto označovala. Kulturní centrum, kde se konaly důležité a významné události. Nacionální centrum, kde hledali útočiště brněnští Němci. Nebo jen kuriózní pamětihodnost, která by si jistě i v dnešní době dokázala získat své obdivovatele. Můžete jej ale vidět také černobíle – hledat klady, nebo zápory. A ani to nebude úplně správně, přestože vám to nejspíš nikdo nevymluví. Pravda je jako vždy zase někde uprostřed.

Německý dům ale v Brně skutečně stál a bez ohledu na to, jak jej každý z nás vnímá, pokud o jeho existenci vůbec ví, si zaslouží i dnes svůj díl pozornosti.

Mou pozornost už si získal a v mnohém mě práce na tomto tématu ovlivnila. Bylo pro mě úžasné, že jsem si mohla zkusit pracovat i na problému, se kterým jsem na začátku neměla vlastně mnoho společného, pociťovala jsem akorát nevědomost, ze které ale zase čerpala má zvědavost.

Nezodpovězených otázek, které se ale týkají Německého domu, mám ale stále tolik, abych i propříště měla motivaci pokračovat v hledání faktů. Na žádnou ucelenou publikaci o této stavbě a společnosti soustředěné kolem ní jsem zatím nenarazila. Setkala jsem se jen s několika jinými studentskými pracemi, které mi však nedaly odpovědi, které bych chtěla znát.

Dnes vidím, že jsem začala zpracovávat jeden příběh, který někde končí a o několik desetiletí dříve začíná. Chtěla bych si dokázat lépe představit, proč to muselo dopadnout zrovna tak, jak se to píše. Ale na druhou stranu bych zase nechtěla, aby se mezitím, než najdu prostor pro pokračování, výsledky mé práce ztratily, protože si myslím, že jsou nové a pro určitou skupinu lidí zajímavé. Chtěla bych se proto pokusit je nějakým způsobem zveřejnit s vědomím, že pokud se to nepovede, získám alespoň nové zkušenosti, které jsou k nezaplacení.

Zatím jsem neměla příležitost promyslet si další postup, jak se svou prací naložím. Chtěla bych ale připravit několik odborných článků a zaslat je do časopisů, jako jsou třeba české Dějiny a současnost, německý magazín Damals – Das Magazin für Geschichte und Kultur nebo History Today z Velké Británie, případně História ze Slovenska. S množstvím oborově zaměřených magazínů počítám hlavně z toho důvodu, že nemohu předpokládat, že všude bude moje práce vítaná. Myslím si, že bych se mohla pokusit kontaktovat i nějaké místní médium a požádat jej o uveřejnění krátké zprávy o Německém domě. Je totiž docela smutné, když Brňané nejenže netuší, že v jejich městě stálo něco jako Německý dům, ale vůbec nemají ponětí o jménech jako Friedrich Wannieck, Christian d'Elvert či Gustav Winterholler, které jsou spjaty s jejich městem.

Mým dalším koníčkem jsou technologie, proto připravuji i multimediální prezentaci o Německém domě, která by mohla najít uplatnění při výuce dějepisu a humanitních směrů nejenom na mé střední škole, ale i při jiných příležitostech. Už teď počítám s tím, že by tento způsob podání mohl zaujmout mé brněnské přátele, kteří když jsem se začala o minulost jejich města zajímat, byli překvapeni a nedokázali mé aktivity pochopit. Později to však byli právě oni, kteří se sami zeptali na nějaké údaje z dějepisu Moravy a Brna, přestože ne všichni mi známi jsou milovníci historie. Obecně je ale jen málo mých vrstevníků, kteří rádi čtou delší odborné práce, proto si troufnu tvrdit, že prezentace v elektronické podobě bude mít u mladých Brňanů větší šanci na úspěch, než kdybych jim jenom svou práci půjčila přečíst.

Budu ráda, pokud se má práce dostane k lidem, které zaujme. Zároveň bych ji ale nikomu nechtěla vnucovat. Myslím, že pro mě už jen tím, že vznikla, splnila svůj účel. Dala mi množství nových nedocenitelných zkušeností a poznatků, kterých si nesmírně cením, dokázala mě navést správným směrem. A v tom já vidím její kouzlo. Pokud jej vy uvidíte i v tom, že obohacuje poznatky o minulosti města Brna, budu mile potěšena.

Prameny a literatura

Archivní zdroje

Archiv města Brna

- AMB, U5 – sbírka fotografií.
- AMB, U9 – sbírka map a plánů.

Moravský zemský archiv

- MZA, B26 Policejní ředitelství Brno, karton 2456, sign. 81.
- MZA, B26 Policejní ředitelství Brno, karton 2685, sign. 22010.
- MZA, B40 Zemský úřad Brno, karton 3371.

Muzeum města Brna

- MuMB, fotoarchiv, negativy.
- MuMB, fotoarchiv, fotografie.
- MuMB, fotoarchiv, pohlednice.

Periodika

Česky psaný dobový tisk

- Moravská orlice (Brno): ročníky 1872-1873, 1884-1887, 1891.
- Národní listy (Praha): ročníky 1884-1886, 1891.
- Našinec (Olomouc): ročníky 1891, 1896.

Německy psaný dobový tisk

- Die Presse (Wien): ročník 1891.
- Innsbruckem Nachrichten (Innsbruck): ročník 1891.
- Mährisch-schlesischer Correspondent (Brno): ročníky 1869, 1871-1872, 1884, 1886-1888, 1891.
- Neue Freie Presse (Wien): ročník 1891.
- Prager Tagblatt (Praha): ročník 1891.
- Tagesbote aus Mähren und Schlesien (Brno): ročníky 1871-1872, 1882-1888, 1890-1891.
- Wiener Presse. Deutsch-liberales Wochenblatt (Wien): ročník 1891.

Použitá literatura

Výroční zprávy, sborníky a dobové studie

- FRANZ, Alois. Die Denkmal-Frage in Brünn. Brno: Rudolf M. Rohrer, 1883. 16 s.
- KLEMENT, Alfred. Geschichte des Deutschen Hauses in Prag. Praha: J. G. Calve'sche Universitäts-Buchhandlung, 1938. 30 s.
- KOLEKTIV AUTORŮ. Deutsches Haus in Brünn. Bollwerk des Deutschtums in der Brunner Sprachinsel. Brünn: Heimatbote, 1961. 48 s.
- SCHWARZ, Alois. Das Deutsche Haus in Mährisch Ostrau. Gedenkblätter zur Feier der Eröffnung am 2. und 3. Juni 1895. Moravská Ostrava: Deutsches Haus, 1895. 47 s.
- TRAUTENBERGER, Gustav. Festschrift zur Eröffnung des Deutschen Hauses in Brünn am 17., 18. und 19. Mai 1891. Brno: Deutsches Haus, 1891. 45 s.

Odborné studentské práce

- BALDÍKOVÁ, Lucie. Národopisná činnost v Brně v první polovině devadesátých let 19. století: magisterská diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita Fakulta filozofická, 2008. 94 s.
- SCHULTZ, Christian Frederik. Das Deutsche Haus als Koordinationsstelle der Brünnener Deutschen 1918-1939: magisterská diplomová práce. Kiel: Christian-Albrechts-Universität Philosophische Fakultät, 2007. 102 s.
- ZÁVODNÍK, Jan. Die Geschichte des Zusammenlebens der Tschechen und Deutschen in Brünn: magisterská diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita Fakulta pedagogická, 2008. 54 s.

Ostatní literatura

- AMBROŽOVÁ, Hana et al. Historik na Moravě. Profesoru Jiřímu Malířovi, předsedovi Matice moravské a vedoucímu Historického ústavu FF MU, věnují jeho kolegové, přátelé a žáci k šedesátinám. Brno: Matice moravská, 2009. 907 s. ISBN 978-80-86488-57-8.
- BAJGAROVÁ, Jitka. Hudební spolky v Brně a jejich role při utváření „hudebního obrazu“ města 1860-1918. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2005. 171 s. ISBN 80-7325-070-5.
- BÁRTA, Jan. Německý ostrov brněnský. Brno: Jednota maticních učitelů a pěstounek, 1912. 32 s.
- BĚLINA, Pavel et al. Dějiny zemí Koruny české II. Od nástupu osvícenství po naši dobu. Praha: Paseka, 1993. 330 s. ISBN 80-85192-60-8.
- BENEŠ, Zdeněk et al. Rozumět dějinám. Praha: Gallery, 2002. 304 s. ISBN 80-86010-60-0.
- BRETHER, Berthold. Brünn. Geschichte und Kultur. Brno: Rudolf M. Rohrer, 1938. 326 s.
- COHEN, B. Gary. Němci v Praze 1861-1914. Praha: Karolinum, 2000. 314 s. ISBN 80-246-0019-6.
- ČAPKA, František. Dějiny Moravy v datech. Brno: Cerm, 2001. 216 s. ISBN 80-7204-219-X.
- ČAPKA, František. Morava. Praha: Libri, 2003. 159 s. Stručná historie států. ISBN 80-7277-168-8.
- DŘÍMAL, Jaroslav; PEŠA, Václav. Dějiny města Brna I. Brno: Blok, 1969. 290 s.
- DŘÍMAL, Jaroslav; PEŠA, Václav. Dějiny města Brna II. Brno: Blok, 1973. 378 s.
- FASORA, Lukáš. Svobodný občan ve svobodné obci? Občanské elity a obecní samospráva města Brna 1851-1914. Brno: Matice moravská pro Výzkumné středisko pro dějiny střední Evropy, 2007. 318 s. Země a kultura ve střední Evropě. ISBN 978-80-86488-43-1.
- FASORA, Lukáš; HANUŠ, Jiří; MALÍŘ, Jiří; KRZENCK, Thomas; KNAP, Jiří. Brno Vídní, Vídeň Brnu. Zemské metropole a centrum říše v 19. století. Brno: Matice moravská pro Výzkumné středisko pro dějiny střední Evropy, 2008. 427 s. Země a kultura ve střední Evropě. ISBN 978-80-86488-50-9.
- FASORA, Lukáš; HANUŠ, Jiří; MALÍŘ, Jiří. Moravské vyrovnání z roku 1905. Možnosti a limity národního smíru ve střední Evropě. Brno: Matice moravská pro Výzkumné středisko pro dějiny střední Evropy, 2006. 387 s. Země a kultura ve střední Evropě. ISBN 80-86488-36-5.
- FASORA, Lukáš; HANUŠ, Jiří; MALÍŘ, Jiří. Občanské elity a obecní samospráva 1848-1938. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2006. 387 s. ISBN 80-7325-091-8.
- FRIMLOVÁ, Lea; GEIST, Zdeněk; ŠTĚDRONĚ, Miloš et al. Besední dům. Architektura, společnost a kultura. Brno: Státní filharmonie Brno, 1995. 252 s. ISBN 80-7028-071-9.
- HÁLOVÁ-JAHODOVÁ, Cecilie. Brno. Dílo přírody, člověka a dějin. Brno: Blok, 1971. 181 s.
- KAFKOVÁ, Renata; KLADIWA, Pavel; POKLUDOVÁ, Andrea. Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850-1914. Muži z radnice. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity, 2008. 751 s. ISBN 978-80-7368-595-9.
- KOSCHMAL, Walter; NEKULA, Marek; ROGALL, Joachim et al. Češi a Němci. Dějiny – kultura – politika. Praha: Paseka, 2001. 480 s. ISBN 80-7185-370-4.
- KŘEN, Jan. Konfliktní společenství. Češi a Němci 1780-1918. Praha: Academia, 1990. 508 s. ISBN 0-88781-210-4.
- KUBÍČEK, Jaromír. Noviny a časopisy na Moravě a ve Slezsku do roku 1918. Literatura a prameny, sbírky, bibliografie. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 2001. 475 s. Bibliografie a prameny k vývoji Moravy. ISBN 80-7051-133-8.
- KULHÁNEK, Ivan. Klopýtání přes budoucnost. Dějiny Evropy od Vídeňského kongresu 1815 do roku 2005. Praha: Academia, 2008. 362 s. ISBN 978-80-200-1608-9.
- MALÍŘ, Jiří. Od spolků k moderním politickým stranám. Vývoj politických stran na Moravě v letech 1848-1914. Brno: Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, 1996. 373 s. ISBN 80-210-1273-0.
- MYŠKA, Milan. Historická encyklopedie podnikatelů Čech, Moravy a Slezska do poloviny XX. století II. Ostrava: Ostravská univerzita, 2008. 447 s. ISBN 978-80-7368-476-1.
- PEŠEK, Jiří. Od aglomerace k velkoměstu: Praha a středoevropské metropole 1850-1920. Praha: Skriptorium, 1999. 319 s. ISBN 80-86197-09-3.

- PILLWEIN, Erich; SCHNEIDER, Helmut. Lexikon bedeutender Brüner Deutscher 1800-2000. Schwäbisch Gmünd: BHB-Verlag GbR R. Stenzel & O. Bauer, 2000. 237 s. ISBN 3-00-005970-9.
- RÁDL, Emanuel. Válka Čechů s Němci. Praha: Melantrich, 1993. 295 s. ISBN 80-7023-147-5.
- ŘEPA, Milan. Moravané nebo Češi? Vývoj českého národního vědomí na Moravě v 19. století. Brno: Doplněk, 2001. 220 s. ISBN 80-7239-084-8.
- SEDLÁK, Jan. Brno secesní. Brno: ERA, 2004. 205 s. ISBN 80-7366-010-5.
- ŠUJAN, František. Dějepis Brna. Brno, 1902. 355 s.
- ZATLOUKAL, Pavel. Brněnská okružní třída. Brno: Památkový ústav, 1997. 175 s. ISBN 80-85032-60-0.
- ZATLOUKAL, Pavel. Příběhy z dlouhého století. Architektura let 1750-1918 na Moravě a ve Slezsku. Olomouc: Muzeum umění Olomouc, 2002. 702 s. ISBN 80-85227-49-5.
- ZWETTLER, Otto. Češi a Němci v Čechách a na Moravě (1848-1938). Brno: Cerm, 1995. 16 s. ISBN 80-85867-45-1.
- ŽALOUDEK, Karel. Encyklopedie politiky. Praha: Libri, 1996. 511 s. ISBN 80-85983-11-7.

Další zdroje

Webové stránky

- Austrian Newspapers Online. Wien: Österreichische Nationalbibliothek. [ověřeno pro březen 2010]. Dostupné z URL: <http://anno.onb.ac.at>
- Aplikace pro zpřístupnění digitalizovaných dokumentů (periodik, monografií) Moravská zemská knihovna. Brno: Moravská zemská knihovna. [ověřeno pro březen 2010]. Dostupné z URL: <http://kramerius.mzk.cz>
- Aplikace pro zpřístupnění digitalizovaných dokumentů (periodik, monografií) Národní knihovny České republiky. Praha: Národní knihovna ČR. [ověřeno pro březen 2010]. Dostupné z URL: <http://kramerius.nkp.cz>
- Die Stadt Brünn. Plüderhausen: Bruna. [ověřeno pro březen 2010]. Dostupné z URL: <http://www.bruenn.eu>
- Digitale Bibliothek. Köln: Hochschulbibliothekszenrum des Landes Nordrhein-Westfalen. [ověřeno pro březen 2010]. Dostupné z URL: <http://metis.hbz-nrw.de>
- Digitalizované staré mapy Moravy a města Brna. Brno: Vilém Walter. [ověřeno pro březen 2010]. Dostupné z URL: <http://www.vilemwalter.cz/>
- Encyklopedie dějin města Brna. Brno: Muzeum města Brna. [ověřeno pro březen 2010]. Dostupné z URL: <http://www.encyklopedie.brna.cz/>
- Knihovna Karla Dvořáčka. Vyškov: Knihovna Karla Dvořáčka. [ověřeno pro březen 2010]. Dostupné z URL: <http://www.kkdvyskov.cz>
- Knihovna Jiřího Mahena. Brno: Knihovna Jiřího Mahena. [ověřeno pro březen 2010]. Dostupné z URL: <http://www.kjm.cz>
- Landesbibliothekenverbund Österreich/Südtirol. Verbund der Landesbibliotheken Österreich und Südtirol. [ověřeno pro březen 2010]. Dostupné z URL: <http://landesbibliotheken.at>
- Moje Brno. Brno: ? [ověřeno pro březen 2010]. Dostupné z URL: <http://mojebrno.wz.cz>
- Moravská zemská knihovna. Brno: Moravská zemská knihovna. [ověřeno pro březen 2010]. Dostupné z URL: <http://www.mzk.cz>
- Muzeum města Brna. Brno: Muzeum města Brna. [ověřeno pro březen 2010]. Dostupné z URL: <http://www.spilberk.cz>
- Národní divadlo Brno. Brno: Národní divadlo Brno. [ověřeno pro březen 2010]. Dostupné z URL: <http://www.ndbrno.cz>
- Národní knihovna ČR. Praha: Národní knihovna ČR. [ověřeno pro březen 2010]. Dostupné z URL: <http://www.nkp.cz>
- Vědecká knihovna v Olomouci. Olomouc: Vědecká knihovna. [ověřeno pro březen 2010]. Dostupné z URL: <http://www.vkol.cz>

Seznam příloh

- 1) Německý dům v popisech – několik úryvků z dobového zpravodajství
- 2) Příloha fotografií exteriérů Německého domu v Brně
- 3) Příloha fotografií interiérů Německého domu v Brně
- 4) Příloha architektonických plánů na výstavbu Německého domu
- 5) Časová osa k událostem před otevřením Německého domu

1. Německý dům v popisech – několik úryvků z dobového zpravodajství

a) Wannieckovo „Phantasie-Vereinshaus“¹⁹⁸

Dieses Phantasie-Vereinshaus stand da vor dem geistigen Auge jener drei Männer als ein mächtiger Doppelbau, dessen ein Theil gewidmet sein sollte dem lauten, lebendigen Leben – den Versammlungen des deutschen Volkes unseres Landes – sei es, um im ungezwungenen cordialen Verkehre Austausch der Gedanken zu pflegen über Alles, was den Menschen, den Geschäftsmann, den Kunstfreund, den Politiker betrifft und interessirt – sei es, um sich bei öffentlichen, gemeinsamen Gelegenheiten zusammenzufinden – bei Concerten, Ballvergnügungen – bei Vorlesungen über Kunst und Wissenschaft – bei Ausübung von politischen Rechten und Pflichten – genug, es sollte dieser Theil des Baues der Mittelpunkt deutschen Lebens und Strebens unseres ganzen Landes werden.

Der zweite Theil dieses Phantasie-Vereinshauses stand da als himmelanstrebender Kuppelbau – einem Dome gleich – der geweiht sein sollte der geistigen Vertiefung – dem Studium – dem stillen und ernstesten Streben nach Erweiterung des Wissens und Erkennens – genug, dieser zweite Theil des Vereinshauses sollte in seinen Hallen eine große Volksbibliothek aufnehmen – eine Volksbibliothek im wahrsten und weitesten Sinne des Wortes. – Die heiligen Räume dieses Hauses sollten geöffnet sein von früh Morgens bis spät Abends für Alle, die da kommen – sei es, um nach gethauer Arbeit Erholung zu suchen in der Lecture unserer Dichter – sei es, um ihr Wissen zu bereichern in dem Studium unserer Denker. Aber auch der Gewerbsmann, der Künstler sollte geistige Nahrung finden für sein Streben und Schaffen, – Jeder – wes Berufes er auch sei – sollte finden, was er sucht – und Jeder sollte Einlass haben, ohne erst gefragt zu werden: ‚Wie heißest Du, wer bist Du?‘ – Dem ganzen Volke, ohne Unterschied des Standes und Ranges, ohne Unterschied des Geschlechtes, sollten die Räume gastlich sich öffnen! Und nicht genug an dem; Jeder, der da kommt, sollte auch das Materiale ohne Entgelt finden, um Auszüge aus den Werken machen, um Zeichnungen copieren zu können!

Diese beiden eben geschilderten Theile dieses Vereinshauses sollten aber dennoch ein Ganzes bilden – sie sollten vereint sein durch einen zwischenliegenden Garten mit duftenden Blumenbeeten, mit schattigen Bosquets, umgeben von Arcaden, belebt durch springende Wässer!

b) První stavební program uvedený v knize přepisů¹⁹⁹

- 1) Es soll ein Haus gebaut werden aus deutscher Kraft und mit deutschem Fleiß.
- 2) Es soll vereinen und zu Eigen sein für ewige Zeiten Allen, die in unserem Lande deutsch denken, deutsch fühlen.
- 3) Es soll gebaut werden als Denkmal patriotischer Opferwilligkeit.
- 4) Es sollen die Mittel zum Baue durch freiwillige Gaben und Darlehen aufgebracht werden.
- 5) Es sollen die Namen Frauen und Männer, die das Werk fördern, den Nachkommen zum ewigen Gedenken mit goldenen Lettern auf Votivtafeln erhalten werden.
- 6) Es soll nur landsmännische Kunst und landsmännischer Gewerbfleiß den Bau vollführen.
- 7) Es soll dies Haus ein Denkmal werden unseres gegenwärtigen Könnens.
- 8) Es soll durch diesen Bau kunstgewerblicher Fleiß in unserem Lande mächtig gefördert werden.
- 9) Es soll dieser Bau mithelfen, den Wohlstand in unserem Lande zu ebnen, die gesammten Baukosten sollen nur unseren Arbeitern zufließen.
- 10) Darum, wer deutsch fühlt, patriotisch denkt, sein Vaterland liebt – der lege seine Gabe freudigen Herzens auf den Altar der Vaterlandes.

c) Členění prostor spolkového domu²⁰⁰

- 1) Die Haupt- und Redenräume für große Versammlungen, Feste, Concerte, Bälle, Wahlversammlungen etc, also einen großen Festsaal mit den entsprechenden Reden-Localitäten, desgleichen einen kleineren Saal anstoßend an den ersteren, und wenn erforderlich, mit diesem zu einem einzigen Raume zu vereinigen, für kleinere Versammlungen, Kammer-Concerte, Vorlesungen etc.
- 2) Räume zur zeitweiligen und täglichen Benützung von denjenigen Freunden und Gesinnungsgenossen, welche durch ihre Beiträge den Bau des Deutschen Hauses ermöglichten und, so hoffen wir, auch fernerhin zu gemeinsamen, patriotischen Handeln vereint bleiben werden.
- 3) Räume für diejenigen deutschen Vereine, welche in dem neuen Hause ihre Heimstätte aufschlagen wollen.
- 4) Räume für Volksbibliothek in möglichst ausgedehntem Maße.
- 5) Eine Restauration und ein Kaffeehaus.

¹⁹⁸ Tagesbote aus Mähren und Schlesien 34, Nr. 41, 19. 2. 1884, s. 9-10, Das Haus der Deutschen in Mähren.

¹⁹⁹ Tagesbote aus Mähren und Schlesien 34, Nr. 41, 19. 2. 1884, s. 9-10, Das Haus der Deutschen in Mähren.

²⁰⁰ Tagesbote aus Mähren und Schlesien 35, Nr. 62, 17. 3. 1885, s. 1, Das Deutsche Haus.

- 6) Wohn- und Wirtschaftsräume für den oder die Wirte.
- 7) Räume für die Verwaltung des Deutschen Hauses, respective für das Curatorium, dessen Secretariat und Archiv.

d) Tři pozemky pro Německý dům²⁰¹

- A) Dem Bauplatze am Kiosk sind sicherlich manche Vorzüge eigen. Seine ebene Lage und der Umstand, dass die bauliche Umgebung keinen besonders prächtigen Aufbau bedingen würde, müssten auf den Bauaufwand mäßigend wirken; (...)

Diese Vorzüge erleiden aber hochgradige Werteinbuße in Anbetracht dessen, dass, von der Neugasse abgesehen, (...) Mangels frequenter Ausmündung in das Land und Mangels attractionsfähiger Brennpunkte im Inneren, noch für lange, wenn nicht für alle Zeit, das locale Verkehrsleben ein matteres bleiben wird, überdies dieser Bauplatz, welcher sich kaum einer deutschen Nachbarschaft erfreuen dürfte (...) und so auch von Bahnhofs- und Stadttheater am weitesten entlegen ist, was insbesondere bezüglich der zureisenden Geschäftsleute in Betracht käme.

(...) Allein eben die materielle Lebensfähigkeit würde auf dem Kiosk-Bauplatze am wenigsten gesichert erscheinen.
- B) Der von der Vereinsvertretung in Aussicht genommene Bauplatz gegenüber der Nordostfront des Kaiserringes wäre vielleicht dem Ersteren vorzuziehen, allein wozu ihn wählen, wenn ein noch günstigerer vorhanden? Der eine Steigerung des Bauaufwandes verursachende Abdachungswinkel gegen des Theresienglaciis ist gegen jenen angesichts des Zollhauses entschieden größer und es müsste das Haus, gegen die verlängerte Jesuitengasse situiert, wohl an beiden Schmalfronten eine luxuriösere Decorativ-Ausstattung, die südöstlich aber nicht minder namhafte Dimensionen, als vor dem Zollhause, erhalten, weil dieselbe, von der Hauptverkehrsstraße zwischen der inneren Stadt und der Zeile bei größerer Entfernung nur in ihrer Verjüngung gesehen, zudem beim ersten Anblick in vertiefter Lage sich präsentierend, und durch die weit nähere Prunkfasade des Stadttheaters sehr beherrscht, nicht leicht zur entsprechenden Wirkung gelangen könnte.

Überdies liegt dieser Bauplatz nicht am Zuge eines regen Menschverkehrs und steht überhaupt gegen die weiteren eminenten Vorzüge zurück, die der dritte Bauplatz unleugbar besitzt.
- C) Auch hier, wie B), müsste wohl der Bodensenkung wegen der Bau an der Front zum Theresienglaciis durch Einschiebung eines Erdgeschoßes hoch über das Niveau getrieben werden, damit die Langseite gegenüber der nordöstlichen Langfront des Stadttheaters, deren Sohle sich gleichfalls über das Niveau erhebt, Stand zu halten vermöchte, ohne gedrückt zu erscheinen.

Auch hier müssten ferner im Angesichte der colossalen Stirnfront des Zollhauses und gleichsam als Concurränzbau des Stadttheaters, die Dimensionen der Portalfront, namentlich der Höhe nach, namhafte sein, und dürfte diese Front, um den bestrickenden Eindruck des Theaters bis zu einem gewissen Grade zu paralisieren, eine reichere ornamentale Gestaltung nicht entbehren können.

e) Podmínky prodeje parcely na Kiosku²⁰²

- 1) Der Gemeinde-Ausschuss der Landeshauptstadt Brünn anerkennt in der Erbauung des Deutschen Hauses und in der Schaffung von Räumen für öffentliche Festlichkeiten, künstlerische Productionen und Versammlungen, welche der Größe und Bedeutung unseres Gemeinwesens würdig sind und die wir nur zu lange entbehren mussten, unsomehr ein denkwürdiges Werk, als eine freie Vereinigung von Mitbürgern opferwillig und großherzig kommenden Geschlechtern zum Vorbild für die Gesamtheit einzutreten bereit ist.

Der Gemeinde-Ausschuss der Landeshauptstadt Brünn spricht demnach der Vereinsleitung des Deutschen Hauses sowie allen opferwilligen Freunden dieses schönen Unternehmens, in ersten Reihe oder dem Schöpfer und begeisterten Förderer dieser Idee, Herrn Friedrich Wannieck, aufrichtigen Dank und volle Anerkennung aus.
- 2) Es werde dem nicht politischen Vereine „Deutsches Haus“ in Brünn zum Zwecke der Erbauung eines Deutschen Hauses im Sinne des §1 seiner Satzungen der erforderliche Bauplatz im Maximalausmaße 4000 Quadratmetern (circa 1112 Quadratklaster) in den Kiosk-Anlagen und zwar mit der Hauptfront auf der horizontal verlängerten nördlichen Fluchtlinie der Herlthgasse und in der Achse der vom Lazanskyplatze zur Jodokstraße projectirten Verbindungsgasse um den Pauschalbetrag von 5000 Gulden unter den nachfolgenden Bedingungen überlassen.
- 3) Die Widmung des auf diesem Baugrunde im Sinne des §1 der Vereinssatzungen zu erbauenden Deutschen Hauses ist in dauernder Weise grundbücherlich zu sichern und es wird dem Gemeinde-Ausschuss das Recht vorbehalten, durch Nominirung zweier Mitglieder des Vereins-Ausschusses

²⁰¹ Tagesbote aus Mähren und Schlesien 35, Nr. 62, 17. 3. 1885, s. 1, Das Deutsche Haus.

²⁰² Tagesbote aus Mähren und Schlesien 36, Nr. 54, 8. 3. 1886, s. 1-2, Zum Baue des Hauses der Deutschen.

Einfluss auf die Verwaltung und Verwendung des Deutschen Hauses zu nehmen. Dieses Recht ist in den Vereinssatzungen zum Ausdruck zu bringen.

- 4) Der Verein „Deutsches Haus“ ist verpflichtet, seinen großen Saal sammt Nebenräumlichkeiten unentgeltlich, das ist gegen bloßen Ersatz der eigenen Auslagen für Beleuchtung, Beheizung und dergleichen zur Verfügung zu stellen:
  - a) Wenn ein wissenschaftlicher oder gemeinnütziger Congress in Brünn tagt und der Gemeinderath diesfalls oder bei besonderen feierlichen Anlässen im Namen der Landeshauptstadt Brünn eine Festlichkeit veranstaltet;
  - b) Dreimal in jedem Fasching zur Abhaltung von Wohlthätigkeitsbällen, welche im Namen der Gemeinde selbst zu Gunsten städtischer Anstalten stattfinden;
  - c) Dreimal im Jahre zur Abhaltung von Wohlthätigkeits-Concerten, welche im Namen der G selbst zu Gunsten städtischer Anstalten stattfinden; (...)
- 5) Die Vereinsleitung hat ferner in einem entsprechenden Theile der ebenerdigen Räume beziehur des Halbstockes in ähnlicher Weise wie im Wiener Cursalon Localitäten zu eröffnen, die – besondere Anlässe ausgenommen – auch Nichtmitglieder des Vereines besuchen können.
- 6) Die Gemeinde sichert dem Vereine dagegen zu, dass bei einzelnen besonderen feierlichen Gelegenheiten, die einen größeren Garten oder mehr Raum als der Verein nach Verbauung des überlassenen Grundes etwa erübrigen wird, in Anspruch nehmen, von Fall zu Fall mit Gemeinderaths-Bewilligung ein Theil der Anlagen vorübergehend abgeschränkt und in Verwendung genommen werden kann, insoferne keine erheblichen Anstände dagegen obwalten werden.
- 7) Der Verein „Deutsches Haus“ hat die Verbindung mit dem nächsten städtischen Hauptcanal auf seine Kosten herzustellen und dieses Canalfragment dauernd auf seine Kosten reinigen zu lassen.
- 8) Die Überlassung des obigen Baugrundes an den Verein „Deutsches Haus“ wird von der hiezu nöthigen höheren Bewilligung und von der Genehmigung des Situationsplänes (Grundrisses) durch den Gemeinderath, beziehungsweise Gemeindeausschuss abhängig gemacht.
- 9) Der Baugrund wird erst dann an den Verein übergeben, wenn die zur Ausführung des beabsichtigten Baues nothwendigen Geldmittel nachgewiesenermaßen vorhanden sein werden. (...)
- 10) Wenn daher binnen drei Jahren vom Tage des Vertragsabschlusses die Übergabe des Baugrundes wegen Mangels von vorhandenen Mitteln zum Baue des Deutschen Hauses nicht erfolgen und daher der Bau des Deutschen Hauses nicht in Angriff genommen werden kann, so wäre der Gemeindeausschuss berechtigt, den Rückfall des Baugrundes gegen Restituirung des Kaufschillinges weniger der Übertragungsgebühren zu beschließen. (...)

f) Vyúčtování nákladů na stavbu Německého domu²⁰³

Übergehend auf die finanziellen Verhältnisse des Vereines beschränk sich der Vereins-Ausschuss vorläufig auf die Mittheilung, dass seit Beginn der Action bis zum 1. Mai 1891 an Widmungen für das „Deutsches Haus“ in darem Gelde 196 859,42 zl. und in Wertpapieren 6 000 zl. eingegangen sind, und hievon bis 31. December 1890 Zinsen erzielt wurden, so dass der Gesamt-Eingang aus Widmungen zum Baufonde einschließlich der Zinsen 235 177, 83 zl. beträgt. Nachdem es außer Zweifel stand, dass mit dieser Summe selbst dann das Auslangen nicht gefunden werden kann, wenn die noch weiter zum Baue gewidmet, jedoch bisher noch nicht eingezahlten Beträge in voller Höhe eingehen würden, war der Vereinsausschuss rechtzeitig bemüht, zur Deckung der Baukosten ein Darlehen unter möglich günstigen Bedingungen zu sichern.

Dieses Darlehen wurde von der Ersten mähr. Sparcassa in Brünn in der Höhe von 250 000 zl. aufgenommen und wird nach Maßgabe des Bedarfes und des fortschreitenden Baues flüssig gemacht. Bisher wurde hievon ein Betrag von 120 000 zl. in Anspruch genommen, so dass dem Vereine Geldmittel in der Höhe von 355 177, 83 zl. zur Verfügung standen. Verausgabt wurden an Baukosten bis Ende dieses Jahres 289 145,64 zl. und an sonstigen Auslagen 33 312, 10 zl., zusammen 322 457,74 zl.

Der Cassastand des Vereines ist daher mit 1. Mai 1891 32 720,09 zl und hat der Vereinsausschuss überdies noch den von dem Sparcassadarlehen noch nicht behobenen Theil von 130 000 zl., zusammen daher den Betrag von 162 720,09 zl.

g) Podoba Německého domu podle návrhů ateliéru Ende & Böckmann²⁰⁴

Das Gebäude ist mit seiner Hauptfront, welche eine Länge von 80 Meter besitzt, gegen den Lazanskyplatz zu, also in der Richtung West-Ost, situirt. Hier befindet sich auch der Haupteingang, durch welchen man in das

²⁰³ Tagesbote aus Mähren und Schlesien 41, Nr. 112, 19. 5. 1891, s. 1-4, Die Eröffnungsfeier des „Deutschen Hauses“.

²⁰⁴ Tagesbote aus Mähren und Schlesien 37, Nr. 227, 6. 10. 1887, s. 2-3, Zum Bau des Deutschen Hauses.

große Vestibule und von da aus unmittelbar zu der einen imposanten Anblick gewährenden Haupttreppe, die zum ersten Stock führt, gelangt. Im Vestibule sind rechts und links geräumige Garderoben, die jedoch praktischer Weise nur die halbe Höhe des Parterres einnehmen, während die andere Hälfte des Raumes zur Unterbringung von Tischen und Stühlen dient.

Links vom Vestibule befinden sich die Ubcationen des Vereines „Deutsches Haus“ und die Volksbibliothek, welche sowohl vom Haupteingange als von der Giskragasse direct zu erreichen sind. Auf der rechten Seite, also nach Osten gegen die Glacisanlagen zu, sind die Restauration und das Kaffeehaus situirt, welche ebenfalls separate Zugänge besitzen. Die beiden letzteren Localitäten sind außerdem durch eine Art Arcadengang verbunden, welcher auf eine Gartenterrasse hinausführt und über welchen sich ein offener Balkon befindet.

Neben der großen Hauptstiege führen noch zwei stattliche Stiegen in den ersten Stock zum kleinen Saal und den Clublocalitäten, sowie zwei kleinere zu den Galerien, respective den Musiktribünen des großen Saales. Jede Stiege kann für sich, im gegebenen Falle können aber auch alle Stiegen zusammenwirkend zur Füllung und Entleerung des Hauses benützt werden.

Im ersten Stock befindet sich, die Mitte der Hauptfront einnehmend, der große Festsaal, welcher den meisten Flächenraum von 603 Quadrat-Metern besitzt, also fast doppelt so groß als der Redoutensaal ist.

In unmittelbarer Verbindung damit steht der kleine Festsaal mit einer Fläche von 180 Quadrat-Metern, welcher außerdem auch einen directen Zugang hat und für sich allein benützt werden kann. Daran reihen sich weiters eine Garderobe und drei größere Nebenräume.

Rechter Hand des großen Festsaal befinden sich: 3 Lesezimmer, das Archiv, zusammen circa 100 Quadrat-Meter groß. Den hinteren Theil nehmen die Clublocalitäten, bestehend aus zwei Salons und einem Billardzimmer, ein.

Das Dachbodengeschoß enthält die Galerien und Logen des großen Festsaales, Räume für den Kunstverein, eine Gemäldegalerie, die Kanzlei, ein Sitzungszimmer, Garderobe und 3 große Säle für den gewerblichen, eventuell kaufmännischen Verein.

Das gegen den Kiosk zu abfallende Terrain benützend, ist das Souterrain daselbst situirt, wodurch es möglich war, die im Souterrain zu vertheilenden Räume über das umgebende Terrain herauszuheben und dieselben, den Bedingungen des Programmes gemäß, hell und trocken zu gestalten. Es befindet sich daselbst die Küche, deren Lage so zweckmäßig gewählt ist, dass die Verbindung derselben sowohl zur Restauration als zu den Localen des ersten Stockes gleich leicht und bequem ist. Für die Bedienung in den oberen Räumen sind zwei Anrichteräume vorgesehen, von welchen Hebestühle zum ersten Stock zu den daselbst angeordneten Büffeträumen, beziehungsweise zum Restaurant führen. Das Souterrain enthält außerdem zwei Regelbahnen, die gleichfalls auf dem kürzesten Wege von der Küche aus bedient werden können, weiters eine Wohnung für den Administrator und Cafetier.“

h) Procházka Německým domem²⁰⁵

Wir überschreiten, zum Haupteingang zurückgekehrt, die Straße, die von rechts und links unter dem vorspringenden Glasdache zum Portale führt, steigen die Stufen zur Zugangsvorhalle, deren Terrasse zwei große elektrische Bogenlampen schmücken, hinan und treten durch die mittlere der drei großen Doppelthüren in das Vestibul. Eine in ihrem Mitteltheile von vier Marmorsäulen getragene, weite, mäßig hohe Halle umgibt uns, die zu beiden Seiten von den breiten und bequemen Garderoben abgeschlossen erscheint. (...) Die Decke, von welcher des Abends vier elektrische Bogenlampen helles Licht verbreiten, bilden flaches Kreuzgewölbe, welche hübsche Stuckrosetten und aus stilisirten Stuckblumen gebildete Diagonalgewinde schmücken. Wir steigen sieben Stufen hinan und befinden uns in einem Gange, welcher vor der Haupttreppe das Haus durchquert und nach links zu den Arbeitsräumen der Vereine „Deutsches Haus“ und „Mährischer Gewerbeverein“ und nach rechts zum Kaffeehaus führt. Gehen wir zunächst den ersten Weg, so gelangen wir vorerst in einen geräumigen, von hoher brauner, gleichzeitig als Kleider- und Schirmhalter dienenden Holztäfelung umsäumten, mit einem großen quadratischen Oberlichtfenster versehen, terrazzoepflasterten Vorsaal. (...) Von dieser Halle aus betreten wir nach links den Vorraum und das Secretärzimmer des Deutschen Hausvereines, dessen vielfache Thätigkeit hier bereits die Ausstellung mehrerer Schreibtische und mächtiger Actenschränke nothwendig gemacht hat. Von hier aus führen zwei braune Thüren in den Sitzungssaal, dessen vornehme Ausstattung denselben zu einen der schönsten Räume des ganzen Haus macht. Die dunkelrothe Tapete, die hohe Eichen-Wandtäfelung mit ihrer reichen Gliederung und ihrem, auf lichten Feldern in Brandtechnik vortrefflich ausgeführten Arabeskenschmuck und die von Wannieck gewidmete prachtvolle Hartholzdecke des bekannten

---

²⁰⁵ Tagesbote aus Mähren und Schlesien 41, Nr. 111, 16. 5. 1891, s. 9-11, Im Deutschen Hause.

Möbeltischlers Bernhard Ludwig verleihen diesem schönen Raume einen ebenso vornehmen, als behäbigen Charakter, während die von dem bereits genannten Schöpfer des Hauses gespendeten altdeutschen Stühle Stabler's mit prachtvollen Lederschnittarbeiten von Adolf Wolf, der große Berathungstisch und ein gleichfalls von Wannieck gespendeter Prunkschrank, sowie einige dem Deutschen Hause bereits zugewendete Ölmalde und Prunkschüsseln und der massige vergoldete Kronleuchter für elektrische Glühlichtbeleuchtung den anheimelnden Schmuck des Ganzen bilden. An diesen Saal schließt ein kleines, nicht minder prächtig ausgestattetes Arbeitszimmer des Vereins-Obmannes und daran ein einfacher Raum für das Archiv. (...) In die Vorhalle zurückgekehrt, zeigen uns rechtsseitig drei Thüraufschriften die verschiedenen Arbeitsräume des Mährischen Gewerbevereines an, wo Lobal und Indra die Maler-, Prochaska und Schandl die Holzarbeiten besorgt haben. Wir treten durch die Mittelthüre in das hübsch ausgestattete Vor- und Dienerzimmer ein und gelangen von hier nach links in den Vortrags- und Versammlungssaal, geradeaus in das Arbeitszimmer des Präsidenten und des Secretärs und nach rechts in das Bücher- und Lesezimmer. (...) Der früher für die Zwecke einer Volksbücherei bestimmte Saal, dessen Raumverhältnisse leider zwei eiserne Säulenträger beeinträchtigt werden, gewinnt durch die dunkelrothe Wanddecoration mit hoher brauner Täfelung und reich gemalte Holzrahmendecke, sowie durch die hochaufgebaute Estrade für die Functionäre ein sehr würdiges Aussehen. Seinen Hauptschmuck bilden fünf schmiedeiserne, in Schwarz und Goldfarbe gehaltene Kronleuchter von Auerbach und Bilek und die Ölbilder der bisherigen Vereinspräsidenten. Die Kanzlei, welche den beschränkten Raum durch mächtige Wandschränke mit Rollbalken trefflich ausgenützt hat, ist in grau gehalten und gewinnt durch das durch drei Fenster von der Hofseite einfallende Vollicht ein äußerst freudliches Ansehen. Besonders anheimelnd ist das geräumige Lesezimmer, welches durch vier Kronleuchter und die vielfarbigem, aus den Wandschränken herausschauenden Bücherrücken seinen charakteristischen Schmuck erhält. Schreiten wir nun den Gang, welcher uns hierher geführt hat, zurück und besuchen wir, die große Vorhalle und die Kaffeehausküche entlang gehend, den Ostflügel des Hauses. Da kommen wir zunächst in den schönen großen Kaffeehausraum, dessen geschmackvolle Holzrahmendecke mit den dunkelgehaltenen Längsfeldern von sechs gusseisernen Säulen getragen wird, welche, wie die teppichartig behandelten Wände, von braunen Holztäfelungen umrahmt sind. Das Tageslicht fällt hier zweiseitig durch je vier große, von rothbraunen Behängen umsäumte Fenster ein und des Abends verbreiten zahlreiche Wand- und Säulenarme das goldige Glühlicht oder auch Gaslicht, wie man es will. Die weitere Ausstattung bilden drei praktisch beleuchtete Billards und eine große Reihe von Spiel- und Lesetischen mit den dazugehörigen Rohrstühlen. (...) Das Gasthauslocale, das wir nun besuchen, entspricht in Größe und Ausstattung vollkommen dem des Kaffeehauses, nur dass hier statt des Buffets des Cassiererin ein kleines Schankzimmer angebaut ist, von dem über den Schanktisch Getränke und Speisen an die bereitstehenden Kellner gereicht werden können, und dass diesem Raume nach rückwärts noch eine zweite kleine Speiseterrasse an der Hofseite vorgebaut ist. Auch hier sind die braungetäfelten Wände und die Rahmendecke in dunkeln, jedoch anderen Farben gehalten, auch hier fällt durch acht, von grünen Portieren umrahmte Fenster, jedoch dreiseitig Sonnenlicht ein und auch hier ist elektrische und Gasbeleuchtung eingeführt, nur dass statt Leuchtarmen zwölf kleine Kronleuchter verwendet werden, welche die schlichten braunen Tische genügend beleuchten. Die Ventilations- und Centralheizanlagen sind in allen Räumen des Erdgeschoßes unter den Fenstern angebracht; den Estrich bildet überall der sogenannte Brettelboden.

In die Mitte des Hauses zurückkehrend, stehen wir nach dem Öffnen der mittleren Pendelthüre im Vorraume der Prachtstiege, welche sich, breit und mäßig ansteigend eintheilig bis zum Halbstock erhebt, um dann in zwei Theilen die Wandelbahn des ersten Stockwerkes zu erreichen. Den Vorraum, aus welchem man auch nach links und rechts zu, bis in die Bodenräume führenden Nebentreppen gelangen kann, schließen beiderseitig mit hohen Spiegeln geschmückte Nischen und nach rückwärts zwei einer als Damentoilette hergerichtet wurde. Das Stiegenhaus selbst ist von bedeutender Höhe und von einer in Weiß und Gold geschmackvoll hergestellten Stuckdecke abgeschlossen, von deren mittlerem arabeskengeschmückten Oval eine elektrische Bogenlampe an einem vergoldeten Flaschenzuge herabhängt, welche des Abends genügende Helle verbreitet, während das Tageslicht durch zwei hohe Cathedralglasfenster einfällt, deren grüne, gelbe und blaue Blumengewinde gleichzeitig einem prächtigen Schmuck des durchaus weiß gehaltenen Raumes abgeben. Die mit weichen Teppichen belegte Untertreppe hinansteigend, bemerken wir zur Linken eine, von einem architektonischen Rahmen umschlossene Maueröffnung, welche die schön ciselirte Kupferkapsel mit den Bauurkunden aufnehmen und welche mit einem, vom Bildhauer Tomola gewidmeten Schlusssteine verdeckt werden soll, dessen Goldbuchstaben dem Besucher Folgendes künden: „Dieses Haus gründeten Deutsche Männer und Frauen aus Mähren unter Führung von Friedrich Wannieck aus Brünn um ließen es von heimischen Gewerbsleuten erbauen nach den Plänen der königlichen Bauräthe Ende und Böckmann zu Berlin 1888 -1891.“

Steigen wir nun auf dem zweiten Theil der Treppe hinan, so betreten wir die Wandelbahn, welche dem Festsale vorgebaut ist und welche alle Haupträume des ersten Stockwerkes, sowie die fünf Hauptstiegen, die somit alle dem Feste besuchenden Publicum zur Verfügung stehen, mit einander verbindet. Es ist dies ein langer breiter Corridor, dessen Estrich, wie in den Sälen und Vorhallen desselben Brettelboden bildet und dessen einfach gehaltene, nur durch vergoldete Wandleuchter gezierte Wändegewölbe verbinden, deren reich vergoldete, figurale und ornamentale Stuckarbeit der Wiener Bildhauervereinigung in ihren prunkenden

Barockformen den Besucher in schicklicher Weise zu den Festräume geleitet, denen wir uns nun zuwenden wollen, indem wir durch die mittlere der drei breiten brauen Glas-Pendelthüren den Hauptsaal betreten und dessen Mitte zuschreiten, um den herrlichen Raum ganz überblicken zu können.

Wir befinden uns in einem der größten und schönsten Säle Österreichs, dessen architektonische und künstlerische Durchführung ihn zu einer Sehenswürdigkeit macht. Fünfunddreißig Meter lang, zwanzig Meter im Mittel und je achtzehn Meter breit in den beiden Seitentheilen, wovon der eine bei Musik-Aufführungen zur Ausstellung eines großen, amphitheatralisch aufsteigenden Orchesters dient, mit einem Flächenraum von 656 Quadratmeter und einem Fassungsraum für zweitausend Personen und von imponierender Höhe, kann dieser Saal als ein Muster in der Anwendung der Dreigliederung gelten, welche im Grundriss, in der Decke, in der Anbringung der Orgel, wie der Gallerie und in der Fenster- und Thürenvertheilung durchgeführt erscheint. Die Theilung des mächtigen Raumes erfolgte durch acht gewaltige, schöne, Bronzekapitale tragende Stuckmarmorsäulen, welche den Mittelraum umschließen, und durch acht Pilaster, sowie durch Stuccolustro- oder Marmorputz Pfeiler, und auf diesen Trägern ruht die von der Allgemeinen Österreichischen Baugesellschaft in wahrhaft prunkvoller Weise hergestellte Holzdecke, deren braune Umrahmungskassetten die in schönen Teppichmustern gehaltenen Feldermalereien umschließen. Die Mitte jedes der drei Theilplafonds ziert ein vergoldetes Rohrgeschlechtgitter, aus dessen Centrum je ein prächtiger, vielarmiger vergoldeter Eisenkronleuchter herabhängt, deren einer achtzig und jeder der beiden anderen sechzig Glühlampen zu sechzehn bis fünfundzwanzig Kerzenstärken trägt, welche nebst zweiunddreißig Wandarmen den Saal am Abende mit goldigem Lichte überstrahlen. Die Wände sind mit einer hohen Holzverkleidung versehen, von deren naturbrauner Farbe sich das seine Teppichmuster der gelbseidenstoffartigen Wandmalerei gar prächtig abhebt. Das Tageslicht empfängt der herrliche Raum durch vier hohe breite, von blauen Sammtvorhängen umrahmte Fenster und durch die Fensterthüre, welche das Betreten der Terrasse des Vorbaues ermöglicht, von der man den Ausblick auf die Stadt genießt, welche seinerzeit durch den Durchbruch der Kirchengasse bis auf den Großen Platz offen erscheinen wird. Der Fensterseite gegenüber sind drei Gallerien mit einem von Fassungsraum für etwa zweihundert Personen eingebaut, welche von den Nebentreppen zu erreichen sind, und die dem Besucher einen hübschen Überblick über den ganzen Saal gewähren. Zwischen der Längswand und den Säulen, welche die Gallerien tragen, führt den Saal entlang ein schmaler Gang, der sich bei Wohlthätigkeitsbazaren zur Ausstellung den Buffets und Verkaufsbuden besonders eignen dürfte und in dem auch ein Mauerschlauch zur Anbringung eines hydraulischer Aufzuges hergestellt wurde. Die Stirnseite des Saales, welche, wie die durch einen großen Spiegel gezielte Gegenseite zwei Nischen zur Ausstellung von Figuren enthält, schmückt der herrliche Orgelbau, den Friedrich und Victorine Wannieck dem Deutschen Hause gewidmet haben und der mit seiner prächtigen Architektur und seinen blanken Metallpfeisen die schönste Zierde des reizvollen Raumes bildet. Dieses Werk der berühmten Jägerndorfer Orgelbauer Rieger, das achtundvierzig Register und gegen viertausend Pfeisen enthält, ist die zweigrößte Concertorgel Österreichs und in der Weise ausgeführt, dass vor dem Orgelspieler noch ein genügend breiter Raum zur Ausstellung eines kleinen Orchesters, etwa bei Bällen und Banketten, vorhanden ist. (...) Wir wenden uns nun wieder der Stirnseite zu und durchschreiten den kleinen, unter der Orgel befindlichen Salon, von dem eine Gips-Wendeltreppe und den drei Pendelthüren von diesem Zwischenraume trennen. Dieser kleinere, aber immerhin sehr geräumige Saal, welcher bei Festen als Nebenraum oder zu selbständigen Concert- oder Vorlesungsveranstaltungen dienen soll und der auch von der westlichen Vorhalle zugänglich ist, erscheint in dem festlichen Gewande barockähnlicher Decoration, während der große Saal, soweit es die durchaus moderne Ausstattung eben ermöglicht, mehr die ernsteren Formen der deutschen Renaissance zeigt.

Die Decke bildet hier ein von Schönthaler und Kott ausgeführte, vielgegliederter, von Palisandergesimsen getragener Stuckplafond mit fast zu reichen Temperamalerei. Das mittlere Oval ziert ein blassrothes Teppichmuster, währen die Ecken die farbigen, von je zwei Greifen getragenen Mappen der vier größten mährischen Städte Brünn, Olmütz, Iglau und Znaim schmücken. Die Wände, welche wieder Palisanderambris umsäumen, zeigen Gold-Teppichmuster auf grauem Grunde. Das Tageslicht fällt hier von zwei Seiten durch fünf mächtige Fenster ein, während zwei vergoldete Glühlichtluster und ebensolche Wandarme und Supraportallampen für die künstliche Beleuchtung sorgen. Den Obertheil der dem Festsaal zugewendeten Wand schmückt ein figuren- und farbenreiches Gemälde Dworschak's. (...) Wenn wir nun unseren Weg nach rechts fortsetzen, gelangen wir durch die erstere Thüre in die, mit der schon erwähnten Wandelbahn verbunden Vorhalle, durch die zweite in einen hübschen, rotztapezierten Balkonsalon mit reichvergoldeter Stuckdecke, der wohl als Rauchzimmer Verwendung finden dürfte.

Rechts vom Vorsaale, also auch durch die Westtreppe zugänglich, gelangen wir in den schönen vierfenstrigen, Abends durch zwei elektrische Glühlichtluster und zwanzig Wandarme beleuchteten Speisesaal, dein seine braungetäfelten, mit grünen Teppichtapeten bespannten Wände und die massige, adlergeschmückte Renaissance-Holzdecke Engelmann's überaus wohnlich erscheinen lassen und wo man sich bei guter Speis und Trank und fröhlicher Tafelmusik der in einer Art Eckereinbau untergebrachten Spielleute sicherlich bald heimisch fühlen wird. Als Nebenräume finden wir hier ein Anrichtezimmer, mit der Wendeltreppe für die

Musiker, eine Speis und eine Küche mit schönen Sparherb, in welcher die aus den großen Küchen herausgebrachten Speisen fertiggekocht werden können, die aber auch als Vorzimmer dienen kann und in die ein hydraulischer Aufzug mündet, der Speise und Getränke aus den Erdgeschoßen herbeischaffen kann.

Wir begeben uns nun durch die Wandelbahn, an den Haupt- und Nebentreppen, sowie an den Damen- und Herrentoiletten vorbei, den Festsaal entlang, in den östlichen Vorsaal oder auf dem bereits bekannten Wege durch die Säle zurück nach dem Ostflügel und da gelangen wir aus dem Fest- oder aus dem erwähnten Vorsaale zunächst in einen einfenstrigen, doch ziemlich großen, elegant ausgestatteten Salon, der wohl als Damensalon und Ballconditorei dienen dürfte und an den sich dann die schönen, von Kott und Schönthaler ebenso prächtig ausgestatteten Räume anschließen, welche für die Deutsche Lesehalle bestimmt sind. (...) Wir sehen hier zunächst einen reizendem rothen Salon mit weißgoldener Stuckdecke und elektrischer Lusterbeleuchtung, welcher mit seinen zwei kleinen, nur durch Portieren getrennten Nebenräumen dem kleinen Festsaale der Westseite entspricht und der den Repräsentations-, aber auch den Lesesalon des Vereines bildet. An diesen schließen sich vier Spielzimmer und am Ende ein großer Speisesaal an. (...)

Von hier aus benützen wir nun gleich die Osttreppe, um das zweite Stockwerk zu besuchen, wo wir an mehreren Clubzimmer vorbei durch einen Vorraum in den einfach ausgestatteten Saal gelangen, welcher dem Speisesaale der Lesehalle des ersten Stockwerkes entspricht und der zur Aufnahme der Brünner Volksbibliothek bestimmt ist, der auch eines oder nach Bedarf auch das zweite Zimmer dieses Flügels als Leseraum zur Verfügung gestellt werden soll. Die rechts gelegen Räume oder den Lesezimmern des ersten Stockwerkes beziehungsweise oder dem Kaffeehaus sollen zur Unterbringung von Bediensteten verwendet werden. Schreiten wir nun, indem wir noch einige Stufen höher steigen, über eine Plattform dem Mitteltracé über die Hauptstiegenhaus zu, so kommen wir durch zwei Vorräume in eine mittelgroße Halle mit Oberlicht, welche zur Ausstellung oder dauernden Unterbringung von Gemälden bestimmt ist, und, gegen Westen weiterfortschreitend, über eine zweite Plattform in verschiedene, mehr oder minder große Bodenräume, in welchen das etwa dreißig Köpfe zählende Dienstpersonale des Gast- und Kaffeehaus-Unternehmens seine Schlafstätten finden soll.